

54410

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI UYGULANAN DIŞ
TİCARET POLİTİKALARI VE BUNLARIN
EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
(1980-1995)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç.Dr. Selahattin SARI

Hazırlayan
Emine ÖZDEMİR

KONYA - 1996

ÖNSÖZ

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı en önemli problemlerden birisi dış ticaretle ilgili sorunlarıdır. Dış ticaret özellikle Kıta Avrupasına bağlı devletlerin coğrafi keşiflerinin ardından, sömürgecilik hareketleriye bağlayan dış ticaret kancılarının ülkeler arasında açığı rekabet dolayısıyla büyük önem kazanmıştır. Günümüzde ülkeler gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun dış ticarete büyük önem vermekte ve dış ticaret kazançları elede edebilmek ve artırabilmek için dış ticaret politikaları uygulamaktadırlar.

Gelişme yolunda olan ülkeler, dış ticaret açıklarını kapatmak, döviz dar boğazından kurtulmak, ödemeler bilançosunu huzlandırmak amacıyla, dışa dönük ve ihracata yönelik dış ticaret politikaları uygulamayı amaçlamışlardır. Türkiye özellikle 1980 yılından sonra, ekonomik yapıda meydana gelen değişimlerle dış ticaretin taşıdığı önem oldukça artış bulunmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye'nin 1980-1995 döneminde uyguladığı ihracata yönelik sanayileşme modeli ve ekonomik büyüme açısından değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

Tezi hazırlarken değerli bilgilerin aktarıp, önemli yardım ve desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam, Doç. Dr. M.Sami Denker'e teşekkürü bir borç biliyorum. Ayrıca tüm tez dönemi boyunca bana destek olan aileme çok teşekkür ediyorum.

Ağustos 1996

Emine ÖZDEMİR

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	II
TABLolar LİSTESİ.....	VII
GİRİŞ	VI
Araştırma Sorunu	3
Araştırmanın Amacı ve İçeriği	3
Varsayımlar.....	4
Araştırmanın Kapsamı	4
Araştırma Soruları.....	4
Araştırma Yöntemi	5

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK DIŞ TİCARET TEORİSİ

1.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Önemi	6
1.2. Dış Ticaret Yapma Nedenleri	7
1.3. Dış Ticaretin Tarihsel Gelişimi	8
1.3.1. Feodalizm Dönemi	8
1.3.2. Merkantilist Dönem	9
1.3.3. Fizyokrat Görüşte Dış Ticaret.....	11
1.3.4. Liberalizm ve Dış Ticaret Teorisi	13
1.3.5. Serbest Ticarete Yönetilen Eleştirilen ve Korumacılık.....	17
1.4. Ekonomik Entegrasyon Açısından Dış Ticaret	24
1.5. Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi	32
1.6. Genel Olarak Dış Ticaret Politikası	35
1.6.1. Dış Ticaret Politikasının Amaçları.....	36
1.6.2. Dış Ticaret Politikasının Araçları.....	37
1.6.2.1. Gümrük Tarifeleri.....	37
1.6.2.2. Tarife Dışı Kısıtlananlar	39

1.6.2.2.1. Miktar Kısıtlamaları-Kotalar	39
1.6.2.2.2. Diğer Tarife Dışı Kısıtlamalar	40
1.6.2.3. Tarife Benzeri Faktörler	42
1.6.2.3.1. İthalat Teminatları	42
1.6.2.3.2. Diğer Tarife Benzeri Faktörler.....	43
1.6.3. İhracata Özgü Teşviklerin Teorik Açıdan İncelenmesi.....	45
1.6.4. Serbest Dış Ticaret Politikası	50
1.6.4.1. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi	50
1.6.5. Korumacı Dış Ticaret Politikası.....	55
1.6.5.1. İç Dönük (İthal İkameci) Sanayileşme Stratejisi.....	55
1.7. Ödemeler Bilançosu Politikaları	59
1.7.1. Ödemeler Bilançosunun Tanım ve Kapsamı	59
1.7.2. Ödemeler Bilançosu Politikası.....	60
1.7.3 Ödemeler Dengesi Kalemleri	62
1.8. Dış Yatırım Politikası.....	64
1.8.1. Yabancı Sermaye	64
1.9. Döviz Kuru Politikası.....	71
1.9.1. Döviz Kuru Sistemleri ve Kur Değişimleri.....	71
1.9.2. Döviz Kuru Politikası	72
1.9.3. Döviz Kuru Sistemleri	73
1.9.3.1. Sabit Döviz Kuru Sistemi	73
1.9.3.2. Serbest Döviz Kuru Sistemi	76
1.9.3.3. Ara Döviz Kuru Sistemleri	77
1.9.4. Döviz Kuru Değişimleri ve Temel Kriterler	79
1.9.4.1. Ödemeler Denkliği Faktörü	80
1.9.4.2. Rekabet ve Karlılık Faktörü	80
1.10. Dış Yardım Politikası	81

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN 1980-1995 DÖNEMİ UYGULADIĞI DIŞ TİCARET POLİTİKALARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Türkiye'nin 1923-1980 Arası Dış Ticaretinin Gelişimi.....	86
2.1.1. 1923-1930 Dönemi	86
2.1.2. 1930-1938 Dönemi	87
2.1.3. 1939-1945 Dönemi	88

2.1.4. 1945-1950 Dönemi	88
2.1.5. 1950-1960 Dönemi	89
2.1.6. 1960-1970 Dönemi	90
2.1.7. 1970-1980 Dönemi	92
2.2. Türkiye'de 1980-1995 Döneminde Uygulanan Dış Ticaret Politikaları....	94
2.2.1. 24 Ocak 1980 Kararlarının İçeriği	94
2.2.2. Türkiye'de 1980-1990 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi	99
2.2.3. Türkiye'nin 1980-1990 Döneminde Dış Ticaretinin Gelişimi	106
2.2.3.1. İhracatın Genel Bir Değerlendirilmesi	106
2.2.3.2. İhracatın Sektörel Dağılımı	108
2.2.3.3. İhracatın Ülkelere Göre Dağılımı	117
2.2.3.4. İthalatın Genel Bir Değerlendirmesi	120
2.2.3.5. İthalatın Madde Gruplarına Göre Dağılımı	121
2.2.3.6. İthalatın Ülkelere Göre Dağılımı	124
2.2.4. Türkiye'nin 1990-1995 Döneminde Dış Ticaretinin Gelişimi	125
2.2.4.1. 5 Nisan kararlarının Nedenleri	132
2.2.4.2. 5 Nisan Kararlarına Yol Açan Ekonomik Ortam	133
2.2.4.3. 5 Nisan Kararlarının Temel Amaçları	135
2.2.4.4. Düzenlemeler	135
2.2.4.5. 5 Nisan Kararları Uygulama Sonuçları	137
2.2.5. 1980 Sonrası Döviz Politikası	138
2.2.5.1. 1980 Sonrası Döviz Kuru Politikası 24 Ocak 1980 1 Mayıs 1981 Küçük Oranlı Devalüasyonlar Dönemi	139
2.2.5.2. 1981-1984 Günlük Kur Uygulaması Dönemi	140
2.2.5.3. 1984-1989 Kontrollü Esnek Kurlar Dönemi	141
2.2.5.4. 1989-1990 Konvertibl Dönem	142
2.2.5.5. Türkiye'de Kambiyo Rejiminin Gelişimi	147
2.2.6. Türkiye'de Ödemeler Dengesi Uygulaması	151
2.2.7. Türkiye'nin 1980 Sonrası Dış Borçlanması	154
2.2.8. Türkiye'de 1980 Sonrası Yabancı Sermayenin Gelişimi	157

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DIŞ TİCARET POLİTİKASININ
EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

- 3.1. Türkiye'nin 1980 Sonrasında Uyguladığı Dış Ticaret Politikasının
Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri..... 164
- 3.2. 1980 Sonrası Görülen Ekonomik Büyümenin Değerlendirilmesi 170

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 172

KAYNAKÇA..... 180

TABLolar LİSTESİ**Sayfa No:**

Tablo 1. İhracat ve ithalat Değerleri	110
Tablo 2. İhracatın Sektörel Dağılımı.....	111
Tablo 3. Sektörlerin Toplam İhracat İçindeki Payları	112
Tablo 4. İhracat Sektörlerinin Yıllık Artış Oranları.....	112
Tablo 5. Sanayi Ürünleri İhracatı.....	116
Tablo 6. İhracatın Ülkelere Göre Yıllık Artış Oranı	119
Tablo 7. İhracatın Ülkelere Göre Dağılımının İhracat İçindeki Payı	119
Tablo 8. İthalatın Madde Gruplarına Göre Dağılımı	123
Tablo 9. İthalatın Ülkelere Göre Dağılımı	123

GİRİŞ

Birçok ülke yirminci yüzyılın başlangıcından günümüze ekonomik gelişme ve kalkınma için birçok politikalar denemişlerdir. II. Dünya savaşından sonra siyasal bağımsızlıklarını kazanarak, dünya viyaset platformunda bağımsız ülkeler olarak yer alan çoğu ülke az gelişmişlik sorununu çözmek, ekonomik olarak kalkınma, endüstrilerini kurarak iktisadi bağımsızlıklarını kazanabilmek için gerek iç ekonomik ve gerekse dış ekonomi politikalarında zaman zaman değişik stratejiler denemişler, bazıları serbest piyazsa ya da kapitalist bazılar da mertkezi palnlamaya dayanan sosyalist uygulamalara yönelmişlerdir. Türkiye gibi bazıları ise, ekonomik kalkınmalarını plana baıyyarak karma-ekonomik bir modele yönelmişlerdir.

Dünyadaki ekonomik ve siyasal konjektördeki sony yıllardı gözlenen değişimler ve gelişmeler,Batı Almanya ve Güney Doğu Asya ülkelerinin ve Japonya'nın ekonomilerindeki hızlı gelişme ve endütrileşme yolunda adıkları gelişmeler, ABD ve İngiltere gibi ülkelerin sanyileşmelerinin uluslararası piyasılardaki rekabet güçlerinde görülen görece düşüşler, Latin Amerika ülkelerinin yüksek enflasyon ve ağır dış borçlar altında ezilmeleri, son olarak merkezi plana dayalı sosyalist olarak bilinen başta Sovyetler Birliği olmak üzere, Doğu Avrupadaki sistemin çöküşü, ekonomik kalkınma ve büyüme sanayileşme arasındaki ilişkilerin yeniden tartışılmasını gündeme getirmektedir.

Ayrıca son on yılda giderek artan bir şekilde ekonomik bölgeciliğin hız azanması, donya ekonomisine ayrı bir yol ve ivme vermeye başlamıştır. Uluslararası piyasalarda artan rekabetin yanısıra, ülkelerin makro ekonomik girişimleri, teknolojik yeniliklerin hızla dünya üzerinde yayılmaı, yüksek teknoloji içeriği olan ürünlerin demokratizasyon, sermayenin sınır tanımadan global ölçekte yayılması ve üretim kararlarını alması, ülkelerin iktisadi yapıları, sosyal ve siyasal yapıları, rerabet güçleri ve ticaret yapılarını uzun dönemde de büyük ölçüde etkileyecek ve değiştirecek niteliktedir.

Türkiye artık dünya çapındaki eğilimlere göre kaynak kullanımı ve kaynak dağılımını sağlmalı, iş başına gelecek hükümetlerin ülke endüstrisini içerde ve dışarda rekambet edebilir bir hale getirmek üzere yeni endüstri dallarının

gelişmesini teşvik etmek, yeni kaynaklar yaratmak, globalleşen ve karşılıklı bağımlılık esasına dayanan uluslararası ekonomik ilişkilerin kendisine sağlayacağı bilgi birikiminden yararlanarak, dünya ölçeğinde rekabet edebilir bir endüstriyel alt yapı kurmak zorundadır. Bu ise bir vizyon ve stratejiye sahip olmakla mümkündür.

Son 15 yıl içerisinde Türkiye'de ekonomik yapıya damgasını vuran 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarıdır. Alınan bu kararlarda Türkiye ekonomisinde yeni bir dönemin başlağı ifade edilmiş, hatta ekonomide liberal yapının oluşturulması istenmiştir.

70'li yılların sonlarına doğru yaşanan iktisadi bunalımlar, 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasında önemli bir etkidir. Bu tarihte Türkiye ekonomi tarihinin en yüksek enflasyon oranı ile karşı karşıya kalmış, ihracat ve ithalat yavaşlamış, döviz ve enerji dar boğazu artmış, piyazsalar damal kıtlığı başlamış, ekonomik dengeler bozulmuş sonuçta, sosyal ve siyasal bunalımın daha da ağıllaşmasına neden olmuştur.

24 Ocak 1980 ekonomik kararıyla 70 yıllık ekonomik politikalar değişim sürecine girmiş, dah sonra, ekonomide köklü sayılabilecek değişiklikler yapılmaya başlamıştır. Kısaca bu değişimler, ekonomide devletçilikten, liberal ekonomik yapıya doğru geçiş sürecini hızlandırmıştır. Bu değişiklikleri belirleyen kararlar kısaca şöyledir: Ekonomide yeniden bir yapılanma ortaya konarken, sanayileşme özel ve yabancı sermayenin girişiciliğı ile sağlanacak, eğflasyonla mücadele edilerek enflasyon oranı düşürölmeye çalışılacak, ihracat teşvik edilecektir.

Aradan yaklaşık 15 yıl gibi bir süre geçmesine rağmen Türkiye'nin günümüzdeki ekonomik tablosu hiçte iç açıcı değildir. Kısaca ifade etmek gerekirse Türkiye ekonomisi enflasyonun, içerisinde çıkmanın o kadar kolay olmayacağı bir döneme girmiş bulunmaktadır. Bu sorunların temelinde ise 1980-1995 döneminde izlenen ekonomi polutukaları yatmaktadır.

Tezin birinci bölümünde teorik olarak dış ticaret incelenmiştir. Bu sırada dış ticaret teorisinde, sistematik açıdan görüşlere tarihsel öncelik sırasına göre yer verilmiştir. Ayrıca dış ticaretin; ihracat, dış borçlar ve ekonomik büyüme açısından ayrı ayrı incelenmesi amaçlanmıştır.

Dış ticaret, bir ülkenin genel ekonomik performansını etkilediği gibi ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik koşullardan da etkilenmektedir. Bu karşılıklı etkileşim sonucu Özellikle dış ticaret politikalarının daha iyi kavranabilmesi açısından Türkiye dış ticaretinin 1923'ten günümüze değin gelişimi incelenmiştir. 1980-1995 dönemindeki dış ticaret politikaları, ihracat politikaları, döviz kuru politikaları, yardım politikaları ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Analizde ekonomik büyüme açısından olumlu olumsuz etkiler beraberce alınmış bu da üçüncü bölümde incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde genel bir değerlendirme ile birlikte Türkiye'nin uyguladığı dış ticaret politikaları tartışılmış ekonomik büyüme açısından olumlu sonuçlara yol açması için öneriler getirilmiştir.

Araştırma Sorunu

Türkiye'nin 1980'lerde hızlanan dışa açılma ve dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecinde (Küreselleşme ya da Globalleşme) izlenen ekonomi politikaları Türkiye ekonomisini giderek artan bir biçimde karmaşık ve Türkiye'nin iç ekonomisinde de olumsuz gelişmelere sokmuştur. Türk toplumunun ve bu arada Türkiye ekonomisinin gelecekte dış dünya ile eğilimlerden nasıl yararlanabileceği temelde izlediği politikalarda değişim yapmasına ya da yeni politikalar izlemesine bağlı olacaktır. Türkiye'nin değişen dünya düzenini yakalayabilmesi için ekonomik ve sosyal yapısına uyan ve geçirdiği tarihsel tecrübelerden hareketle gerektirdiği bir yapıda sanayileşme ve istikrarlı bir büyüme ortamının sağlanması gerekir.

Araştırmanın Amacı ve İçeriği

Yüksek düzeyde ekonomik gelişme için istikrarlı bir dış ticaret politikasını sürekli kılabilen ülkelerin, ekonomik büyümeye istikrarlı bir ortamda gerçekleştirebildikleri gözönüne alınarak birinci amacımız; Türkiye'nin 1923 yılındaki geçirdiği tarihsel süreç de dikkate alınarak özellikle 1980 sonrasında dış ticaret politikasının nasıl uygulandığını inceleyerek, eksiklikler ya da olumlu yönleri ortaya koymak, ikinci amacımız; dünya çapında sanayilerin kurulması ve ülkelerin sürekli ve düzenli bir büyümeyi sürdürmesi amacıyla gerekli olan dış ticaret politikalarının yaratılmasının yöntemlerini araştırmak, Türkiye açısından

değerlendirmek. Üçüncü amacımız, Türkiye'nin dış ticaret politikası ile sanayileşme stratejisinde bir bütün içinde ele alıp, ihracata yönelik sanayileşme modeli ile Türk dış ticaretini değerlendirmektir

Varsayımlar

Araştırmamızın birinci varsayımı, başarılı bir dış ticaret politikası için birbirine uyumlu uygulamaların gerektiği inancına dayanmaktadır. İkinci varsayım ise dışa açık rekabetçi politikalar, teşvik uygulamaları, hızlı gelişen ve dengeli bir pazar ve tanıtım stratejisi, yabancı sermayenin hızlı akışı, turizm potansiyelinin etkin kullanılması, döviz kurlarının ödemeler dengei üzerinde iyileştirici etkide bulunması, finansal piyasaların gelişmesi, ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir.

Araştırmanın Kapsamı

Araştırmamızın amaç bölümünde de belirttiğimiz gibi Türkiye'nin dış ticaret göstergeleri değerlendirmeye alınarak yorumlanacak ve izlenen politikalarla ilişki kurulacak, bir başka deyişle;

1. Dış ticaret teorisi ve politikalarının genel bir değerlendirmesi.
2. 1980 öncesi Türkiye'de uygulanan dış ticaret politikasının genel bir değerlendirmesi.
3. 1980 sonrasında uygulanan dış ticaret politikası ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin değerlendirmesi, araştırma kapsamını belirleyecektir.

Araştırma Soruları

Yukarıda belirttiğimiz amaç ve kapsam içerisinde temel araştırma sorularımız şunlardır;

1. 1980 sonrası dönemde Türkiye nasıl bir dış ticaret politikası izlemiş ve sonuçları ne olmuştur?
2. Ekonomik istikrar ve istikrarlı büyümenin sağlanabilmesi için nasıl bir dış ticaret politikası izlenmelidir?

3. Rekabetçi bir ekonomi ve etkin bir biçimde ondan yararlanabilme ülkenin ekonomik büyümesine ne ölçüde katkıda bulunur?

4. Dünya pazarlarında söz sahibi olabilmek için, teşvik politikaları ve ihracat gibi döviz sağlayıcı diğer dış ticaret kalemlerinin istinin düzeyde sürekli gelişebilmesi hangi temellere dayandırılmalıdır?

5. Türkiye'nin dünya pazarlarına açılma sürecinde öncelikle yönelmesi gereken endüstriler neler olmalıdır?

Araştırma Yöntemi

Araştırmada temel olarak ekonomik verilere dayalı ve analizler yapılmıştır. araştırma betimleyici bir yaklaşımdan ziyade özel ve kamu kuruluşlarınca yayınlanan istatistikler ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle araştırmamız teorik olarak yeni birşeyler çıkarmaktan çok verilere dayanan analizler yoluyla uygulamalar değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK DIŞ TİCARET TEORİSİ

1.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Önemi

Bilindiği gibi uluslararası ekonomik ilişkilerde en önemli yeri dış ticaret almaktadır. Hiçbir devlet kendi sahip olduğu kaynaklarla ihtiyaçlarını karşılayamaz. Zaten dünya üzerinde bulunan kaynaklar kıt ve insan ihtiyaçları sonsuzdur. Dış ticaret, trampa ekonomisinin uygulandığı dönemlerden günümüze dek süregelmiştir. Niceliksel olarak inişli çıkışlı bir grafik göstermiş olmasına rağmen, her zaman için ekonomilerin temel bir ögesi olması özelliğini korumuştur. Bu sebepten dolayı dış ticarete ilişkin çok çeşitli tanımlar, teorik yaklaşım ve görüş ortaya atılmıştır.

Dış ticarete, herhangi bir mal veya mal grubu bir ülkeden diğer bir ülkeye geçmekte bunun karşılığında karşı ülkeden bir mal veya mallar grubu o ülkeye girmektedir. Yani bir başka deyişle, bir ülkenin ithalat ve ihracat hareketlerinin toplamını ifade eden ve bir ülkenin ödemeler bilançosu içinde en önemli kalemi oluşturan devletin toplum yararına uygun olarak düzenlemek için aldığı tedbirleri dış ticaretin kapsamına alabiliriz.

Dış ticaret uluslararası ekonomik ilişkilerin en önemli yerini alıp, bağımsız ülkeler arasında yapılan emek, sermaye ve teknoloji alışverişi gibi faaliyetleri içermektedir. Ülke sınırları içerisindeki mal ve hizmet değişimini iç ticaret olarak tanımlarsak, dış ticaret ve iç ticaret arasındaki farkları şöyle sıralayabiliriz (1).

Ülkeler arasındaki üretim maliyetleri farklılıkları ticareti etkiler ve bir ülkede ucuza üretilen malı diğer bir ülke daha pahalıya üretebilir. Fakat ülke içinde fazla maliyet farkı olmaz.

Dış ticaretin bir başka ayırt edici özelliği, para birimi ve para sistemlerinin varlığıdır. Bu yüzden dış ticaret iç ticarete göre çok daha farklı koşullarda ve işlemler sonucu gerçekleşir.

(1) Erdoğan Alkin, Uluslararası Ekonomik İlişkiler, İstanbul, Filiz Kitapevi, 1990 s.21.

Bunlardan anlaşıldığı üzere, dış ticaret ülkeler için önemli bir yer tutar. Bunun sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan ülkeler açısından ele alırsak, daha iyi açıklamış oluruz. Sanayileşmiş ülkeler yani gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerle ticaret yaparlar. Bunun iki nedeni vardır. Birisi ülkelerin pazarlanması için uygun bir pazar, diğeri hammadde temini ile ilgili sorunlarını çözmektir.

Zaten gelişmiş ülkelerde ithalat yönünden, az gelişmiş ülkelerde ise ihracaat yönünden önem kazanan hammaddeler milletlerarası ticaretin ağırlık merkezini teşkil eder.

Sanayileşmekte olan ülkelerin en önemli problemlerinden birisi dış ticaret açıklarıdır. Bu yüzden, az gelişmiş ülkeler, bir yandan, yatırım maddeleri ve sermaye ithalatını artırmak, diğeri taraftan ihracaatı da artırarak dış ticaret açıklarını azaltma durumuyla karşı karşıya kalır. Böylece, sanayileşmiş ülkeler hammaddeye ve pazara ihtiyaç duydukları için az gelişmiş ülkelerle ticaret yaparlar. Sanayileşmekte olan ülkeler ise kalkınma hamlesi içerisinde sanayisini kurabilmek yatırım malları ve sermaye ithalatını aynı zamanda gıda ve hammadde ihtiyacını karşılamak için sanayileşmiş ülkelerle ticaret yaparak gereksinmelerini karşılarlar.

Sonuç olarak, ülkeler arasında dış ticaretin yapılması gereklidir. Dünyadaki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticaretin yapılması dünyadaki düzenin gereği olarak dış ticareti önemli kılmaktadır (2).

1.2. Dış Ticaret Yapma Nedenleri

Bazı ülkelerde belirli malların yerli üretimi yurtiçi talebi karşılayacak düzeyde olmakta veya hatta hiç yapılamamaktadır. Diğeri bazılarında ise tersine, üretim ulusal ihtiyaçların çok üzerinde yapılmaktadır.

Bu gibi, yerli üretim açığı bulunan ülkeler bakımından iç talebi karşılamamanın yolu, üretim fazlası bulunan ülkelere yapılacak ithalattır.

Yerli üretimin yetersizliği özellikle tarım ürünleri için sözkonusudur. Çünkü bu ürünler genellikle toprak ve iklim koşulları yönünden belirli özellikler gerektirir.

(2) S.Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomi, Geliştirilmiş 3.b., İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi, 1991, s.154.

Dolayısıyla bunlara sahip olmayan ilgili malları üretemez ve bunları ancak sözkonusu faktörlere zengin olarak sahip ülkelerden ithal etmek zorunda kalırlar. Aynı özellik madenler içinde geçerlidir. Bazı ülkeler gerekli teknoloji veya yetişkin iş gücüne sahip olmamakta, bu yüzden sanayi ürünlerinin ticareti de diğer ülkelere muhtaç olmaktadır.

Dolayısıyla bu ülkeler fiyat ve kalite gibi faktörlere bağlı kalmaksızın, üretmedikleri bu ürünleri o alanda gelişmiş endüstrilere sahip ülkelerden ithal etmek durumundadır.

Ülkelerin dış ticaret yapmalarının bir başka nedeni aynı endüstri içinde faaliyet gösterecek de çeşitli firmalar tarafından üretilen mallar arasında görünüş, kullanılış ve yapılaş bakımından farklılıklar olmasıdır. Diğer yandan uluslararasındaki zevk, gelir farklılıkları ticarete önemli yer tutar.

Dış ticarete bir önemli nokta da, malların çeşitli ülkelere üretilmesine rağmen bu malların kalitelerindeki farklılıktır. Tüketicilerin bu türde nitelikteki ürünler açısından hangi ülkenin malını tercih edecekleri, bunların fiyatlarına bağlıdır.

Dış ticarete diğer önemli bir faktör de gelirdir. Eğer ülkede gelir seviyesi yükselirse o ülkede gerek yurtiçi ve gerekse ithal mallarına yönelik talepte bir artış olur. Gelir artışı ile birlikte ekonomide yurtiçi fiyatlarında bir yükselme meydana gelir ve ithal malları da nispi olarak ucuzlar. Böylece ithal mallarına talepte bir artış olur(3). Bu durum, gelirin dış ticarete olumlu etkilerinin gösterir.

1.3. Dış Ticaretin Tarihsel Gelişimi

1.3.1. Feodalizm Dönemi

Feodal sistem Avrupa'yı uzun süre egemenliği altında tutmuştur. Orta Çağ sonlarından itibaren feodal beylerin siyasal güçleri giderek zayıflamıştır. Feodalizmin esasını feodal beyle toprakta çalışan çiftçi arasındaki ilişkiler doğurur. Feodalizmin çöküşü ile dış ticaret önem kazanmıştır. 13.yüzyılda tarımda meydana

(3) Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, Geliştirilmiş 9.Baskı, İstanbul,Ezgi Kitabevi,1993, s.25.

gelen ilerlemeler şehirleşme olgusunu ortaya çıkarmıştır. Lonca teşkilatlarının açılmasıyla da para ve servet artışları yaratılmıştır. Kralların bu dönemde feodal beylerden artan oranlı vergiler tahsil etmeleleri toprak satın almaları, onları güçlendirmiştir.

Feodalizmin çöküşünü yapılan haçlı seferleri, tarımda meydana gelen verim düşüşü ve 1300'lerden sonra nüfus artış hızında meydana gelen değişimler hızlandırmıştır. Feodal dönemde, egemen sınıfın tek kaynağı çiftçi sınıfının artık emek süresi olmuştur. Fakat feodal beylerin uyguladıkları baskı dolu yöntemler hem işgücünün tükenmesine hem de sistemin çöküşüne zemin hazırlamıştır (4).

1.3.2. Merkantilist Dönem

1500'lerin Kıta Avrupa'sında uzunca sayılabilecek bir dönem hüküm sürmüş olan feodal düzenin zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkan iktisadi politika, merkantilizm ya da ticaret kapitalizmi adıyla anılmaktadır. Siyasi olarak "güçlü devlet" doktrini benimsemiş olan bu politika, hedefi olan devleti yaratmada değerli madenlere sahip olma ilkesini benimsemiştir. O yılların Avrupa'sında dış ticaret değerli maden bolluğunu sağlayabilmenin en önemli yolu görülmüş, buna uygun örgütlenme gerçekleştirilmiştir (5).

Merkantilistlerin bir çoğunda, değerli madenlerle malların satın alınması, yani mübadelesi mümkün olmaktadır.

Gerald de Malynes bu mantıktan hareketle değerli maden bolluğunun taşıdığı büyük önem üzerinde durmuştur. Malynes'e göre her hangi bir memlekette mallar ucuz olsalar bile mübadele hacmi daralmaya mahkumdur. Çünkü ucuzluk, talebin darlığını ve paranın azlığını ifade etmektedir. Oysa para çok olduğu zaman talep artışı, malları pahalılaştıracak, fakat parasal artışlar faizleri düşürerek, yatırım artmasını sağlayıp, ekonomik büyümeyi meydana getirecektir. Bu zincirleme etki sonucunda ise güçlü devlet hedefine varabil bilmek mümkün olacaktır. Bu nedenle

(4) Maurice Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerinde İncelemeler*, çev. F. Akar, İstanbul, Bölge Yayınları, 1992, ss. 39-40.

(5) Şiir Erkök Yılmaz, *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayını, No:57, Ankara, s:6.

ülkeye değerli maden girişini sağlayacak olan ihracaatı arttırıcı, ithalatı azaltıcı bir dış ticaret politikası öngörülmüştür(6).

Thomas Mun'un dış ticaret konusundaki önerisi ihraç malları fiyatlarının alıcıları kaçırmayacak kadar yükseltilerek, yabancılardan maksimum gelir sağlanmasıdır. Çünkü bir devletin kazancı, diğer devletin kaybı olarak görülmektedir. Ancak Mun genel çerçeveye katılmakla birlikte dış ticaret fazlası verebilmede önemli ve etkili unsurun dış ticarete konu olan mallar olduğunu görmüştür.

Öngörülen dış ticaret fazlalığı ister istemez ülkeleri geniş bir korumacı dış ticaret politikası izlemeye yöneltmiştir. Bu politikanın doğurduğu önlemler ise şöyle sıralanabilir:

- 1- Ticaret monopollerinin yapılması,
- 2- Dolaysız ticaret müdahaleleri
- 3- Denizaşırı taşımacılık için büyük ticaret filoları oluşturulması,
- 4- Yerli sanayilerin sübvansiyonlarla desteklenerek korunması,
- 5- Emeği arttırıcı nitelikte önlemler alınması.

Uygulamada bu önlemler sonucunda yaratılmaya çalışılan ödemeler bilançosu fazlalığı değerli maden artışını beraberinde getirmiştir. Ancak öngörülen mal ve hizmetlerin miktarsal artışı yeterli ölçülerde gerçekleştirilemeyince ülkeler dış ticaret fazlası enflasyon ikilemi ile karşı karşıya kalmışlardır. Dış ticaret, değerli maden girişiyle iç fiyatlardaki artışın olması paranın miktar kuramının o dönemde oluşturulmuş bir başlangıcı sayılabilir. Bazı nerlantilistler fiyat artışlarını madeni paralara maden miktarında yapılan değer düşüşlerine, bağlamışlar, bazıları ise dış ticareti finanse eden kuruluşların kendi çıkar hesapları için ulusal parayı olduğundan düşük değerlendirmelerini sebep saymışlardır. Yani bu düşünürlere göre fiyat artışları dış ticaretin doğrudan sonucu değildir. Ancak dönemin ekonomik gelişimi, fiyat artışlarını tek bir sebebe bağlamanın doğru olmayacağını ortaya koymaktadır.

(6) Burhan Ulutan, İktisadi Doktrinler Tarihi, İstanbul, Neşriyat Kültür Serisi, No:17, 1978, s.173.

Merkantilistler güçlü ulusal devleti yaratma ideolojisi ile hareket etmişlerdir. Değerli maden akımı Avrupa kıtasında eskiden beri üretilip tüketilen malların fiyatları artarken, doğrudan ithal edilen baharat, şeker, çay ve tütün gibi koloniyel malların fiyatlarında nispi bir düşüşe sebep olmuştur(7).

İşte büyük ticaret kumpanları bu tür koloniyel malların ticaretini ellerine geçirip bunu köle ticareti ile birleştirerek büyük karlar elde etmişlerdir. Dolayısıyla iktisadi sistem içerisinde asıl sivriliş zenginleşen kesim tüccar sınıfı olmuştur.

Bu sınıf karlı denizaşırı ticaretten yararlanmak ve daha fazla ayrıcalıklar elde edebilmek için güçlü devlet, güçlü kral doktrinini desteklemiştir. Tüccar sınıfı aristokrat kesiminin desteğini arkasına alarak gerek ülke içinde gerek ülke dışında geçerli sömürgeciliğin tohumlarını atmıştır.

Merkantilizmin ülke içerisinde meydana gelmesini beklediği iktisadi kalkınmada gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak, değerli maden artışına dayanan iktisadi kalkınma mekanizması gerçeklikten epey uzak görünmektedir

1.3.3. Fیزیokrat Görüşte Dış Ticaret

Fیزیokrat görüşün özü Quesnay'dır. O'na göre artık ürün yaratan tek sektör tarım sektörüdür. Turgot bu konuyu tüm üretken sektörlerin aralarındaki ilişkileri incelemek sureti ile açıklamaya çalışmıştır. Turgot tarım kesimi ile ekonomideki diğer üretken kesimler arasında bir iş bölümünün gerekliliğini kabul etmekle beraber, tarım kesimini diğerlerinden ayırt etmektedir.

O'na göre şehirlerde yaşamakta olan artizan ve sanayici sınıflara mensup insanlar tarım kesiminden gelen emek gücü ve tarımsal ürünler olmadan yaşamlarını devam ettiremezler. Ayrıca sanayi, el sanatları gibi sektörlerde iş sahibi satacağı ürünler konusunda tek başına karar verebilme hürriyetine sahip değildir. Çünkü üretim sürecinde kullanmak zorunda olduğu emek gücüne bir fiyat ödemek durumundadır ve ödeyeceği bu fiyat pazarlığa tabidir. Fakat tarım kesiminde farklı bir durum söz konusudur. Toprak sahibi, toprağın kendisine sağladığı "saf hediye"

(7) Mehmet Selik, İktisadi Doktrinler Tarihi, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1988, s.123.

sayesinde emek gücünün üzerinde bir ürün miktarına kavuşacak ve bu artık kısmı şehirlerde yaşayan insanlara satacaktır. Yine toprak sahibi kendi emegini kullanıp, üretimde bulunduğu için üretim sürecine hakimdir, her hangi bir pazarlığa gerek duymamaktadır.

Dolayısıyla Turgot artizan sınıfı üretilmiş olan materyalleri kullanıma sunmaktan başka bir işlev üstlenmediği için "asalak" olarak niteler. Esas üretici sınıf ise toprak sahipleridir. Ancak Turgot,zamanla toprakların miras yoluyla küçüleceğini ve tarımda da sınıfsal bir ayırımın meydana geleceğini ifade etmiştir. Buna göre söz konusu durumun ortaya çıkışıyla beraber toprak sahipleri de artizanlar gibi bir sınıf halini alacaklar ve üretkenlik harici bir konuma gireceklerdir. Tek üretken kesim toprağı işleyen çiftçi kesimi kalacaktır.

Yukarıdaki düşünceye göre dış ticaret fizyokratlarca hor görülmüş, fazlaca üzerinde durulmasına gerek bulunmaz olarak nitelendirilmiştir. Dış ticaretin değer yaratmayan bir iş dalı olarak tanımlanması ve ithalatın yalnızca içte yokluğu çekilen bir malın temini, ihracatın ise satılamayan fazla ürünün dışa aktarımı olarak algılanması, liberal bir dış ticaretin doğması gerektiği görüşünü çıkarmıştır. Bu bağlamda fizyokratlar doğal kaynakların çeşitli ülkelerde farklı şekillerde dağılmış olma sebebi ile bir uluslararası iş bölümü ve dayanışmayı örgütlemişlerdir. Bununla beraber ticarete sözkonusu olan faiz haddinin malların arz ve talebine göre belirlendiği ön görüşü bu liberal eğitimin birer kanıtı olarak nitelenebilir. Fizyokratların dış ticaret konusunda en fazla üzerinde durdukları husus tahıl ihracatıdır. Tahıl,dış pazarlarda iyi fiyat bulabildiği takdirde ihracatı serbest bırakmalıdır. Çünkü bir tarımın dolayısıyla tüm ekonominin zenginleşmesi anlamına gelmektedir.Buna karşılık tahıl ithalatı konusu üstü kapalı olarak geçiştirilmiştir.

Fizyokratlarda dış ticaretin parasal yönüne bakış açısı nötr sonuç veren bir değiş tokuş şeklinde ele alınmıştır. Zira teorik olarak ticaret yapılan ülkelere elde edilen değerli maden akımı sonucunda ülke içerisindeki mal fiyatları yükselir ve karşı ülke malları buna bağlı olarak göreceli bir ucuzlama trendi gösterir.Sonuçta bu durum ülkeden değerli maden çıkışına yol açar. Bu düşünce tarzını merkantalizme bir tepki olarak da algılamak mümkündür.Sonuçta işin özünde ticarete dahil olan

tüm ülkeler için iç fiyatların belirleyici olacağı otomatik dış ticaret dengesi öngörülmektedir. Bu fiyatlarda malın kıtlık derecesi, insanların verdikleri zahmet gibi tahmini değerler sayesinde belirlenip dış ticarete aracılık edecektir(8).

1.3.4. Liberalizm ve Dış Ticaret Teorisi

18.Yüzyılda İngiltere'de başlayıp diğer Avrupa ülkelerine yayılan sanayi devrimi,manüfaktör gerekli alet ile ekipmanları vermek suretiyle ve iş verme sisteminin getirmiş olduğu sermaye birikimini kullanmak suretiyle gelişme göstermiştir.

Sanayi devrimini başlatan İngiltere'yi izleyen ülkelerde aşağıdaki üç değişimin birbiriyle etkileşimi sanayi devriminin oluşmasını sağlamıştır.

1- Ekonomik organizasyonda değişme : Ferdi teşebbüse dayalı kendi kendine yeter tarz üretimden piyasaya yönelik üretime geçiş.

2- Teknolojide meydana gelen değişme: Üretimde etkinlik, üretim faktörleri arasında esneklik sağlayıp,üretim miktarında mutlak olarak artış sağlanması ve buna bağlı olarak kümülatif bir gelir artışı yaratılması.

3- Sanayi yapısındaki değişim: Birincil mal üreten sektörlerden ikincil mal üretenlere geçiş. Teorinin gelişimi yapılan katkılar sebebi ile pek çok aşamayı içerir. İlk aşamada A.Smith "mutlak üstünlük" adı altında ileri sürdüğü fikirlerle serbest dış ticaretin yararlarının savunmasını yapmaya çalışmıştır. Serbest dış ticaret iki ülkeli ve iki mallı bir model çerçevesinde basite indirgenirse, sonuçta ortaya çıkacak durumu ortaya koyabilmek kolaylaşacaktır. Böyle bir modelde Smith'e göre iki ülkenin iki malı beraberce ürettikleri arz edilip mallardan birinin bir ülkeden diğerinin ise öbür ülkede daha ucuza üretildiği varsayılır. Her iki ülke ucuza ürettiği malı kendisi üretilip diğer malı dışardan alma yoluna giderse ülkelerde mutlak bir üretim ve buna bağlı olarak tüketim artışı oluşur.

Kuşkusuz böyle bir artış arzu edilen bir refah artışı demektir. Kısaca ifade edildiğinde, her ülke mutlak bir üstünlüğe sahip olduğu malda uzmanlaşma yolunu

(8) Turgot, *Sociology and Economics on Progress*, London, Cambridge University Press, 1973, s.198.

seçip diğerinide dış ticaret yoluyla elde ederse toplam dünya refahında artış yaşanacaktır.

Teoride mutlak üstünlüğü belirleyici etken ülkelerin iç maliyet koşullarıdır. Bunu maliyetleri belirlediği için verimlilik koşulları olarak da ifade etmek mümkündür.

Bundan sonraki aşamada David Ricardo bir adım ileri giderek teoriye "Karşılaştırmalı Üstünlük" görüşünü katmıştır. Bu katkıyı doğuran sebep, mutlak üstünlükde ülkeler arası gelişmişlik düzeylerinin farklı oluşu sebebi ile dış ticaretin bazı şartlarda imkansız hale gelmesidir. Zira ekonomisi çok gelişmiş olan bir ülke hemen hemen tüm mallarda mutlak bir maliyet avantajına sahip olabilir. İşte bu durumdaki Rikorda' ya göre serbest dış ticaret yapılırsa ülkeler ticaretin erdemlerinden yararlanıp refah artışı sağlayabilirler. Bu durum bir örnekle izah edilirse;

Diyelim ki iki ülke iki mallı bir modelde A ve B ülkelerinin her biri kumaş ve buğday ürünü üretmektedirler. Ülke içi maliyetleri aşağıdaki gibi görünmektedir:

Ürün (1 Birim)	A Ülkesi	B Ülkesi
Kumaş	1 iş gücü	2 iş günü
Gıda Maddesi	1 iş gücü	3 iş günü

Bu şartlar altında A ülkesi her iki malda da içsel maliyetler itibari ile mutlak üstünlüğe sahip olmakla beraber karşılaştırmalı üstünlüğe gıda maddesinde sahiptir. Teoride karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan malda ülke uzmanlaşmaya gitmeli, bunun içinde kaynaklarını bunda yönleltmelidir. Dezavantajlı olduğu malın üretimini ise diğer ülkeye bırakıp ithalat yolunu seçmelidir. Bu uzmanlaşma süreci sonucunda her iki ülkenin insanları daha fazla mal tüketme şansını yakalarlar. Buna sebep eşanlı bir üretim artışıdır. Çünkü ticaret sonucunda A ülkesine nispeten pahalı olan kumaş, B ülkesine ise gıda maddesi transferi gerçekleşir. Sonuçta iki mal arasındaki nispi fiyatlar ortak bir seviyeye gelir. Serbest ticaret altında malların müdahalesine eş olan fiyat oranı, iki ülkenin içsel maliyet oranlarının arasında bir noktada oluşur. Bu nokta ise teoriye göre piyasa ve ticaret mekanizmasıyla diğer bir ifade ile "gizli

elin" yardımıyla gerçekleşir. İç maliyet sınırlarının altında ya da üzerinde ise dış ticaret gerçekleşmez(9).

Ricardo'nun modeli ve verimlilik farklarının sebebini açıklamamış olması, üretim faktörlerini ülkeler arasında hareketsiz saymış olması, talep koşullarını gözardı etmiş olması artan ve azalan maliyetlerin ihmali gibi nedenler yüzünden eleştirilmiştir.

İsviçreli iktisatçı Ohlin bu eleştirilerden üretim faktörlerinin hareketsizliğini ele aldığı anda bu hareketlilik bulunmasa dahi malların ülkeler arasında ticarete serbest hareketi sonucu faktör fiyatlarının kısmi eşitliğine doğru bir eğilim olacağını savunmuştur. Buna sebep yukarıdaki örnekte uzmanlaşma sonucunda A ülkesindeki kaynakların gıda maddesi üretimine kayarak iş gücü tasarruf edilmesine yol açması ve toprağın aşırı şekilde kullanılarak rantların ücretlere oranla yükselmesidir. (Burada kumaşın emekyoğun, gıda maddesi ise doğal kaynak yoğun olarak üretildikleri varsayılmaktadır). Bunun tersi B ülkesinde yaşanır. Çünkü kumaş nispi olarak daha fazla işgücüne ve daha az toprağa ihtiyaç gösterdiği için B ülkesinde sınırlı toprak üzerindeki baskı hafifler. Toprak nispi olarak pahalı olmaktan çıkar, rantlar ücretlere oranla düşer.

Yukarıdaki anlatılan görüşe baz olarak Ohlin, Hecksher ile birlikte teoriye bir diğer katkıyı yapmıştır. Bu iki iktisatçıya II.Dünya Savaşı yıllarında yaptığı eklemeler sebebiyle Samuelson da katılabilir ki yapılan katkı Hecksher-Ohlin-Samuelson teorisi adıyla anılmaktadır. Mal ticareti üretim faktörü fiyatlarının eşitlenmesi haricinde teorinin getirmiş olduğu yeni görüş şu şekilde ifade edilebilir.

"Bir ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahipse üretimi o faktörü yoğun olarak gerektiren malları daha ucuza üretir, dolayısıyla bu alanlarda uzmanlaşır ve bunları ihraç eder"(10).

Teorinin öngördüğü sonuç her zaman oluşmayabilmekte hatta tersine bir sonuçta ortaya çıkabilmektedir. Bunun nedeni ve teorinin en çok eleştiri alan yanı talep koşullarında ortaya çıkabilecek farklılıkların dikkate alınmamış olmasıdır.

(9) Ali Özgüven, İktisat Bilimine Giriş, 6.baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1991, s.570.

(10) Herbert Grubel, International Economics, İllions, Simon Frosel University, 1981, s.24.

Çünkü talep koşullarındaki farklılık üretim maliyetlerindeki farklılığa girebilir ve bu sebeple ucuza üretilen mallar iç piyasada pahalıya satılabilir.

Görüldüğü gibi dış ticaret teorisinin her bir aşaması sadece teori yönünden dahi eleştirilmiştir.

Serbest dış ticaretin özellikle gelişmiş ülkeler için kaynak dağılımının etkinliğini artırması, teknoloji ile gelişmelerin yayılmasını, sağlaması, rekabeti geliştirmesi iddiaları bu tür ticaretin olumlu yanlarını oluşturmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde ise, serbest dış ticaret yoluyla mevcut pazarlarını geliştirip, elde edecekleri kazançlarla kalkınmalarını hızlandırmak istemektedirler. Sonuçta serbest dış ticaret tercihinin, bu dinamik etkiler çerçevesinde ele alınması gerekmektedir.

Liberalizmin temel dayanağı ferdiyetçiliktir. Merkantilist düşünce döneminin organize şekli lonca sisteminin terk edilmesindeki ana düşünce, bu sistemin şahsi irade ve girişimciliğe yer vermeyen yapısı olmuştur.

Liberalizmin başlamasıyla, ekonomik hayattaki gelişmeler, bireyselliği ve ekonomik özgürlüğü savunan ile protestanlık meshebi doğmuştur.

Ekonomik özgürlüğün ve ferdiyetçiliğin ticari yapılanma ve dini inanç kısımlarındaki bu gelişmeler, günümüzde siyasal olarak tamamlanmış görülmektedir.

Ekonomik özgürlüğü doğrudan sağlayan ekonomik örgütlenme yani rekabetçi kapitalizm ekonomik gücü, siyasal güçten ayırmıştır. Siyasal özgürlüğüne sahip bir toplum, ekonomik faaliyetler kitlesini düzenlemek için serbest piyasa benzeri bir düzen yani liberalizmi kullanmıştır(11).

Bireysel girişimciliğin, müdahalesiz şartları içinde; karın maksimize edileceğini, insanların ufkunu açacağını, insanların daha üretken olacağını, ekonomik ve teknolojik gelişmenin özgür insan iradesi ile başarılacağını varsayan liberalizmde temelde insanı hedef almaktadır. Liberalizme göre insan güdülen, faaliyetleri sınırlandırılan, statükocu bir ekonomik ortamda yaşayan ve üreten kişi değildir. Rekabete kapalı, insanların düşünmesini ve bulmasını sınırlandıran, otarşik

(11) Yılmaz Akyüz, "Ekonomide Liberalleşme ve Sanayileşme", Mülkiyeliler Dergisi, Yıl:18, sayı:165, s.10-20.

yapılar, insanların gelişmesini engelleyen, refah seviyelerini aşağı düzeylerde muhafaza eden istemlerdir.

Temelde insanı tanımak isteyen özgürlük anlayışı ilk olarak ekonomik özgürlüğün tanınmasından geçmektedir. Liberal sistem ise bunun en uygun ortamıdır. Yani insana ekonomik özgürlüğü kazanmasını sağlayabileceği, en uygun ortamı sağlayan sistem, liberalizmdir.

Friedman, sosyal yapıyı etkileyen en önemli etken olarak siyasal mekanizmayı, ekonomik özgürlüğe bağlamaktadır. Ayrıca Friedman'ın devlet hakkındaki görüşleri şöyledir:

"Serbest piyasanın varlığı, hiç kuşkusuz, devlete olan ihtiyacı ortadan kaldırmaz. Tersine, devlet hem "oyunun kurallarını" belirlemek için bir forum olarak hem de karşılaştırılan kuralların yorumlanması ve uygulanması için bir hakem olarak gereklidir."(12)

1.3.5. Serbest Ticarete Yönetilen Eleştirilen ve Korumacılık

Serbest dış ticaretin uygulanması sonucu dünya ticaretine katılan tüm ülkelerin fayda sağlayacakları görüşü 18.yy'nin ikinci yarısından günümüze dek eleştirilere hedef olmuştur. Bu tür eleştirileri iki ana başlık altında toplamak mümkündür.

1- İlk gruptakiler serbest dış ticarete kuramsal açıdan karşı çıkmamakla beraber uygulamadaki bir takım ve eksiklikleri ele alarak eleştiriler yöneltmişlerdir. Bunlar aslında serbest dış ticaretin erdemlerine inanmakla beraber gerekli olduğu durumlarda serbestlikten sapmaların faydalı olacağını öngörürler.

2- İkinci gruptakiler ise serbest dış ticarete her yönden karşı çıkmaktadırlar. Onlara göre serbest ticaret katılan tüm ülkelere ziyade bir grup ülkenin yararınadır. Bu grup dışında kalan ülkelerin fayda bir yana, bazı zararlarla karşılaşması söz konusudur.

(12) Bela Balassa, *Trade Liberalization Among Industrial Countries: Objectives and Alternatives*, New York, McGraw Hill Book Company, 1967, s. 35.

Uluslararası ticaretin klasiklerce ele alınışının statik olarak nitelenip eleştirilene maruz kalması ticaretin büyüme ve tamamen olmasada kalkınma üzerindeki dinamik etkilerinin incelenmesini zorunlu kılmıştır. Önceleri Wallernstein'in Atlantik ekonomisinin kuruluşu ve gelişmesi hakkındaki çalışmaları, daha sonra ise iki Macar Berent ve Ranki'nin ortaya attıkları teori sözü edilen dinamik gelişmeyi ortaya koyar. Buna göre 19. y.y.'dan günümüze dek giden merkeze dahil ülkelerle çevre ülkeleri arasında gerçekten ticaret ilişkisi, büyümenin dinamik bir şekilde merkezden çevreye yayılmasını sağlamıştır Ticaretin başlangıç safhalarında ve genişlemesinde merkeze dahil ülkelerin nispi toprak kıtlığı sebebi ile bitmek tükenmek bilmeyen birincil mallar talebine karşılık çevrenin artan mamül mal talebi sözkonusudur. Merkezçevre ilişkisinin doğurduğu ticaret artışının büyüklüğünü ifade edebilmek için 1815-1914 arası sadece İngiltere'nin ithalatının 20 kat artış gösterdiği tespiti yeterlidir.

Uluslararası ticaret akımlarının çevre-merkez arasında giderek artması sonucu büyümenin merkezden çevreye aktarımı Wicksell'in ortaya koyduğu gibi tüketim malları talebi ile sermaye yatırımlarının karşılıklı etkileşimlerine dayanır.

Doğal kaynaklara sahip ve ürünlerinin dış talebi büyüyen ülkeler, sermaye temin ederek kaynaklarını bu suretle işletip ürün arzlarını artırma yoluna giderler. Tek başına ihraç talebinin artışı lehte bir faktördür: Ticaret hadlerini ilerletebilir, ilerletmese bile ülke içi sermaye ve emeğin artışı sonucunu doğurur ve ülke karşılaştırmalı bir üstünlük elde eder. Eğer bununda ötesinde yabancı sermaye ülkeye gelebilirse bu yalnız başına ihracat sektörünün artışına yol açabileceği gibi içsel aktivitelerin gelişmesi için gerekli fırsatları da doğurabilir. Örneğin demir yollarının sonradan yerleştirilen bölgelerde yabancı yatırımların temel ögesi olup kalkınmaya önemli tesir yapması(13). Böylece büyüme ve dolayısıyla kalkınma aktarımı oluşur.

Bu aktarımın çevreye dahil her ülkede sanayileşmeyi ve buna bağlı olarak kalkınmayı sağlamadığı bilinmelidir. Teorik yönden Brent ve Ranki bunun sebebini çevre ülkelerin ihraç ettikleri birincil mallardaki çeşit farklılığına bağlamışlardır.

(13) Tezer Öcal, İktisat, Ankara, Gazi Üniversitesi İ.İ.B. F. Yayını, 1990, s.132.

Çünkü sanayileşmek için zincirleme etki yapmaya müsait olmayan birincil mallar ihracatçı ülkenin bir yapı değişikliği yapıp sanayileşebilmesini mümkün kılamazlar. Oysa pamuk gibi bir birincil mal dokuma endüstrisinde zincirleme etki ortaya çıkarabilir.

19. yüzyılda, ülkelerin nüfus artış hızlarının mal ihracatlarından fazla olması ve birincil malların ihracatının mamül malları ihracatını geriden izlemeye başlaması şu sebeplerden dolayıdır:

1- Gelişmiş ekonomilerin endüstriyel kompozisyonu hafif sanayiden ağır sanayiye değişmiştir. Bu da normal maldaki hammadde kapsamının çoktan aza yönelişi demektir.

2- Doğal maddelerin ve hammaddelerin teknolojik gelişmenin artmasıyla birlikte, sentetik ve el yapımı ikome edilerek üretime sokulması (örneğin, yapay elyaf deri vb.).

3- Özel bir durum olarak gelişmiş sanayi ülkelerinin toplam üretimlerinde artış gösteren hizmetler kesiminin payı, bu ülkenin hammadde taleplerinin kendi ürün miktarlarında artışı geriden izlemesi eğilimini yaratmıştır(14).

Serbest ticarete eleştirilerde birinci gruba dahil olan ekonomistlerden Gottfried Haberler'in ise uluslararası ticaretin etkisi konusunda farklı bir yaklaşımı sözkonusudur. Kendiside ticaretin doğurduğu statik kazançları küçümsemekle birlikte dinamik etkilerin geri kalmış ülkelerin üretkenlik yeteneklerinin gelişimine kattığı büyük gücü kalkınma açısından ön plana çıkarmaktadır. Analitik olarak bu türlü dinamik etkiler üretim olanakları eğrisinde ticaret sonucu dışsal bir kayma olarak tanımlanabilir ve aşağıdaki dört önemli durum sayesinde ortaya çıkarlar(15).

1- Ticaret ekonomik kalkınma için zorunlu materyallerin teminini sağlar. Özellikle ağır donanımlı araç ve makinelerin oluşturduğu yatırım mallarının temini önem taşımaktadır.

(14) R. Weckstein (Ed), *Contrasting Trends In Nineteenth Twentieth Century World Trade*, Ragnar Nurkse, *Expansion of World Trade and The Growth of National Economics*, New York, Torch Books, ss.28-35.

(15) Selik, a.g.e., s. 151.

2- Ticaret "know-how" diye tanımlanan teknolojik bilgi düzeyinin aktarımında, yeni buluş ve fikirlerin yayılmasında birincil araç konumundadır. Kalkınma ve sanayileşmede sonradan gelişip başarılı olanlar daima daha önce ki tecrübelerden ve öncülerin yapmış oldukları hatalardan yararlanabildikleri için avantajlı olmuşlardır. Japonya, Güney Kore gibi ülkelerin teknolojik know-how kendilerini adapte ederek kalkınmalarını ne denli hızlandırdıkları somut bir gerçektir(16).

3- Ticaretin üçüncü dinamik etkisi "sermayenin yayılması" olarak bilinen sermayenin gelişmiş ülkelere geri kalmışlara doğru yayılması olgusudur.

İkinci gruba dahil eleştiriler ise "dış ticaret karamsallığı" diye tanımlıyabileceğimiz tarzda olup dış ticaret hadleri üzerinde odaklanmışlardır. Hadlerin daima geri kalmış ülkeler aleyhine gelişmesi sebebiyle dış ticaret kazançlarının hep gelişmiş ülkelere akacağına dair ortaya atılan ve Singer Prebisch Tezi diye bilinen görüşe göre geri kalmış ülkelerin ihracat kalemlerini çoğunlukla birincil mallar oluşturmaktadır.

Gelişen teknolojik koşulların toplumlara iki tür yansıması söz konusudur.

1- Üreticilere gelir artışı şeklinde.

2- Tüketicilere düşen fiyatlar şeklinde.

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre bu yansımalarından bir tanesi ağır basmaktadır. Örneğin gelişmiş ülkelerde birinci durum daha önemli ve geçerli iken geri kalmış ülkelere ikinci durum daha ön plana çıkmaktadır. Bir genelleme yapıldığında mamül mal endüstrilerinde teknolojik gelişme gelirlerde bir artış şeklinde tezahür ederken tarımsal mallar ve hammaddelerde gelişme fiyatlardaki düşüş ile kendini gösterir.

Ticaret sözkonusu olduğunda ise tüketici ve üreticilerin nitelikleri farklılık göstermektedir. Çünkü üreticiler ülke içerisinde iken tüketiciler ülke dışındadırlar. Artan verimlilik fazlalığı dış tüketicilere bir yük yükleyecektir. Çünkü üreticiler için sözkonusu olan gelir artışı tüketicilerce yapılan ödeme artışlarıyla sağlanmaktadır.

(16) Ulutan, a.g.e., s.175.

Teze göre tarımsal mallar sözkonusu olduğunda talep, gelir artışlarına karşı fazla duyarlı değildir. Bunun anlamı Engel Yasasının bu tür mallar için geçerliliğidir.

Singer Prebisch'e göre dış ticaret hadlerinin geri kalmış ülkeler aleyhine dönmesinin kaçınılmazdır. Fakat bu tezin sadece İngiltere'nin ticaret hadlerinin seyri üzerine kurulu olmasına rağmen, pek çok üçüncü dünya ekonomisinin bu görüşten etkilendiği görülmüştür ve tezin ileri sürdüğü dış ticaret hadlerinin izlemesi gereken seyrin II. Dünya Savaşı sonrası tersine döndüğü bizzat tezin üreticilerden olan H.M.Singer tarafından ortaya konulmuştur(17).

Çünkü Singer'e göre geri kalmış ülkelerin hemen tamamına yakınında aşırı bir nüfus fazlalığı problemi mevcuttur.Bu nedenle bu tür ülkeler bu fazla nüfusu beslemek zorunda bulunduklarından üretemedikleri gıdasal malların ithalatında artan fiyatlardan etkilenmişlerdir. Yine bu tür ülkeler emek yoğun mal tüketicisi konumunda olduklarından da artan fiyatlarla karşı karşıya kalmışlardır. Dolayısıyla birincil malların lehine dönen ticaret hadlerinin yarattığı avantajlı durumdan yeterince yararlanamamışlardır(18).

Jagdish Bhagwati dış ticaret karamsarlığını içsel koşullarca yarattığı olumsuzlarla beraber incelenmiş ve geri kalmış.

Ülkeler açısından daha da olumsuz bir tablo çizmiştir. Bhagwati'ye göre bu tür ülkeler için kendi başlarına sanayileşme olgusu gerçekleşmesi oldukça güç bir hadisedir.

Geri kalmış ülkelerin hemen hepsinde sanayiler dar bir pazar ile karşı karşıya bulunmaktadır. Çünkü bu ülkelerde üretimi karşılayabilecek bir içsel pazar mevcut değildir. Böylece Singer Prebisch tezinde ileri sürülen geri kalmış ülkelerin ihraç malları dış talep esnekliği durumu ithal ikameci sanayilerin değinilen sebeplerden ötürü verimsiz büyümesi ile birleştiğinde ülke açısından büyümenin getirdiği reel gelir artışı dış ticaret hadlerinin doğurduğu kayıplardan küçük

(17) Gerald M., *Learding Issues In Economic Development*, New York, Oxford University, 1976, ss.55-56.

(18) C.Kıral ve R.Turtun, *Koruyucu Dış Ticaret Politikası ve Etken Koruma*, DPT Yayını, Ankara, 1987, s.58.

olabilmektedir. Bu da ülkenin fakirleşerek büyüdüğü anlamını taşır. İthal ikameci sanayilerin gelişebilmesinin alternatifi ülke içinde yeterli pazarın bulunmasıyla olmaktadır. Bunu sağlayabilmek ise geri kalmış ülkeler açısından imkansız görülmektedir(19).

Bhogwati'nin bu koşullar altında geri kalmış ülkeler için önerdiği bu tür ülkelerin bir araya gelerek koordine bir plan çerçevesinde büyük ölçekli üretimi gerekli kılan endüstrileri, koşullarına uygunluk gösteren ülkelerde kurmalarıdır. Burada uygunluktan kastedilen ülkelerin sahip oldukları doğal kaynak yapıları ve daha önceden kurmuş oldukları yardımcı niteliğindeki sanayilerdir. Bu sayede tüm katılan ülkelerin diğer ülkelerin üretimlerinden yararlanarak kalkınmalarını gerçekleştirebileceklerini ifade etmiştir.

Her iki gruba dahil eleştirilerin çoğunluğunda serbest ticarete alternatif olarak korumacılık olgusu ortaya atılmaktadır.

Her iki gruba dahil eleştirilerin çoğunluğunda serbest ticarete alternatif olarak korumacılık olgusu ortaya atılmaktadır.

Günümüzün sanayileşmiş ve hizmet toplumu aşamasını yakalamış ülkelerinin hepsinin İngiltere dışında sanayileşme süreçleri boyunca bazı dönemlerde korumacı bir politika izledikleri bilinen bir gerçektir.

Korumacı görüşler arasında da en çok dikkati çeken List, "bebek endüstri" fikrini ortaya atmıştır. Buna göre, dünya üzerinde sanayileşmiş ülkeler ile geri kalmış ülkeler arasında bir düalete söz konusu ise, geri kalmış olanların sanayileşmeleri serbest ticaret şartları altında mümkün olamamaktadır(20).

Bu şansın yaratılabilmesi ancak yeni kurulmaya başlanan genç sanayilerin belirli bir müddet korunması ile mümkün olabilecektir. Uygulanan korumacılık sayesinde genç sanayici büyüyüp gelişebilecek ve rekabet edebilir duruma gelecektir. Kendi ayaklarının üzerinde durmayı başarabilen sanayinin yeni bir

(19) R ve W.M. Corden, Prebisch, International Economics and Development, New York, Akademik Press, 1972, s.54.

(20) Jagdish Bhagwati, The Economics of Under Development Countries World, London, Press Univ., 1966, ss.242-243.

aşamaya yönlendirilerek ihracata dönük bir şekilde gelişimine devam etmesi öngörülmektedir.

Bebek endüstri görüşünde, koruma süresinin uzunluğu iyi hesap edilip koruma süresinin sonunda hala rekabete dayanamayacak halde bulunan sanayilerde korumanın kaldırılması genel ekonomi açısından daha optimum bir durum yaratacaktır(21).

Korumacılığın gerek firma, gerekse sektör bazında yaratacağı ileri sürülen pek çok olumlu durumdan bahsetmek mümkündür. Bunlardan kuşkusuz en önemlileri maliyetlerle ilgili olanlarıdır. Çünkü bir sanayinin yaşamını devam ettirebilmesinde en önemli unsur maliyetler olmaktadır. Maliyetler konusunda geri kalmış ülkelerin sanayilerinde istihdam edilmeye yönelik kesimin modern alet ve makinalar hakkında yeterli bilgi birikimine ve çalışma disiplinine sahip olmadığı bilinen bir gerçektir. Ayrıca yönetici olmaya aday kesim de endüstriyel bilgi hakkında bilgi ve tecrübelerden yoksundur. Bununla beraber tarifeler yoluyla koruma sağlanmaya başladıktan sonra "yaparak öğrenme" adı verilen süreç ülke içerisinde işlemeye başlayacaktır. Sürecin en önemli özelliği maliyetleri süratle düşürmeye başlaması ve teknolojiyi dışarıda bizzat öğrenmek için yapılması gereken harcamalardan kurtulunmasıdır(22).

Ronald Coase ve Chicogo okulu ekonomistlerine göre koruma gereksiz bir uygulamadır. Coase teorisi diye bilinen görüşe göre endüstriler için içsel, firmalar için dışsal ölçek ekonomileri yaratan durumlar mevcut ise endüstri içerisinde birleşmeler meydana gelmesini teşvik edecek bir durumda mevcut demektir. Bu nedenle böyle dışsallıklar mevcut olduğu sürece piyasa firmaların ihtiyaçlarına cevap verecek ve korumaya gerek kalmayacaktır. Ancak gerek geri kalmış ülkelerde böyle dışsallıkların eksikliği gerekse A.B.D, Almanya gibi günümüz sanayileşmiş ülkelerinin dahi kalkınma süreçlerinde dönem dönem korumacı politikalar uygulamış olmaları teorisinin inandırıcılıktan uzak olduğu kanaatini uyandırmaktadır(23).

(21) Seyidoğlu, a.g.e., s.245.

(22) C.Kıral ve Turtin, a.g.e., s.125.

(23) Grubel, International Economics, İllionis, Simon Froser Üniversitesi, 1981, ss. 154-157.

Keynes dış ticarete korumacılığı bir başka açıdan ele almıştır. Buna göre, gümrük duvarları ile korunan ithalatı ikame edici sanayiler merkantilizm benzeri bir şekilde dış ticaret fazlası verilmesine neden olmaktadır. Bu fazla ekonomide, aynı yatırım artışı gibi istihdam yaratılması mümkün olabilir. Yatırımlar sonucu elde edilen gelirinde harcanmasıyla bilinen çoğaltan etkisi ortaya çıkar. Sonuçta dış ticarete yaratılan fazla toplam üretim, tüketim ve gelir gibi makro ekonomik değerleri arttırarak kalkınma ve büyüme üzerinde pozitif bir etki yaratmış olur(24).

Serbest ticaret savunucuları ise korumacılığı ülke içerisinde korunan sanayilerde monopolistik bir yapı oluşturacağı iddiasıyla eleştirilmişlerdir ve sonuçta bu tür bir uygulamanın ülke yararına değil zararına olacağını ileri sürmüşlerdir.

Serbest ticaretin son eleştirisi Marksist teoriye dayanır. Bu dayanak Karl Marks'ın sanayi toplumlarındaki fakir kesim için öngördüğü "artan sefalet" teorisinin uluslararası düzeyde geçerli olduğunu ileri sürer. Sefalet teorisi, aynı ülke içindeki varlıklı yoksul kesim diyalektiğindeki gibi uluslararası ticarettede böyle bir durumun varlığını öngörüp, sanayileşmiş ülkelerin ticaretten artı değer elde edip, geri kalmış ülkelerin gelişmelerine engel olacaklarını ileri sürer(25).

1.4. Ekonomik Entegrasyon Açısından Dış Ticaret

Ekonomik Entegrasyon ekonomik işbirliğin en uygun düzeye çıkarılmasıdır. Fakat ayrı ekonomilerin, ekonomik bütünleşmeye geçebilmeleri ve bunda başarılı olması mümkün değildir. Ekonomik entegrasyon çeşitli aşamalardan geçilerek yapılan bir süreçtir. Bu aşamalardan birisinin başarısız olması, sürecin tamamlanmasını engeller.

Ekonomik entegrasyon için öncelikle ticareti engelleyen unsurların kaldırılması gerekmektedir. Bir başka önemli nokta faktör dolaşımının serbest bırakılabilmesidir. Ülkelerin uyguladıkları ekonomik politikaların dışa açık ekonomik politikalar şeklinde olması ve uluslararası işbirliğine uyumlu olması gerekmektedir. Sonuçta tam entegrasyon aşamasında aynı mal ve hizmetlerin fiyatı

(24) John M Keynes, İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi, İstanbul,Fakülteler Matbaası, 1969 ss.288-307.

(25) Heaton,a.g.e. s.82.

aynı olacaktır. Entegre olmuş ülkelerin meydana getirdiği bölgede akışkan bir faktör hareketliliği, birbirinin yerine ikame edilebilecek mal ve hizmet serbest oluşacaktır.

Eğer bu safhaları yakından inceleyecek olursak, ülkelerin ekonomik entegrasyonlar oluşturabilmesi için dış ticaret yapma zorunluluğunun çıktığını görebiliriz.

Ekonomik Entegrasyona giren ülkeler kendi aralarında bir saha oluşturacaklar ve bağlamda ticarete konan tarife ve kotaları kaldıracaklardır. Böylece kendi aralarında ortak bir tarife uygulayacaklar fakat üye ülkeler dışında kalan ülkelere karşı ortak bir tarife olmayacaktır. Burada amaç malların serbest dolaşımını gerçekleştirmektir.

Serbest ticaret sahasının başarılı olmasından sonra geçilen aşama gümrük birlikleridir. Üye ülkeler kendi içlerinde ticareti engelleyici unsurları kaldırmışlar ve üçüncü ülkelere karşıda ortaklar gümrük tarifesi uygulamaya koymuşlardır(26).

Üretim faktörlerinin serbest dolaşımı, entegrasyonda son derece önemlidir. Bunun gerçekleştirildiği entegrasyon aşaması ortak pazardır. Avrupa Topluluğu bunun en önemli örneğidir. Faktör hareketi, entegrasyon içinde, sosyal tesiri olan ve kontrol imkanı en az olan işlevdir. Faktör hareketi, iki türlü tesir sağlar. Birincisi etkin kaynak tahsisi, ikincisi de dünya ticaret hacmini etkilemesidir. Faktörler, düşük pay aldıkları ekonomiden, daha yüksek pay bekledikleri ekonomilere doğru kayacaklardır. Faktör hareketi, mal ticaretini artırma ve daha fazla üretim tesiri yaratacaktır. Kendi ülkesinde gelirini az bulan faktör, birlik üyesi olan ve daha iyi gelir elde edeceği ülkeye göçecektir. Göçü kabul eden ülkede üretim artacaktır. Gönderen ülkede ise üretim düşebilecektir. Ancak üretimin arttığı göçü kabul eden ülke, bu üretim artışını gelen faktöre ödeme olarak vereceğinden, üretimi düşen ülke, bu şekilde kaybını telafi etmiş olacaktır. Faktör hareketinin sağladığı üretim artışı, tarife uygulanan üçüncü ülkelere ihracat şeklinde değerlendirilirse, elde edilen tarife gelirleri göç kabul eden ülkenin sağladığı yarar

(26) Rıdvan Karluk, Ekonomik Birleşmeler Teorisi Yönünden Türkiye'nin AET Üyeliği ve Sanayileşme Sorunu, İ.T.İ.A. Basımevi, 1976, ss. 18.

olacaktır. Diğer bir deyişle faktöre ödediği bedeli tarife gelirleriyle tazmin etmiş olacaktır. Bu durum faktör hareketinin ticaret hacmini genişletici bir tesiridir.

Gümrük Birliği ve ortak pazarın oluşmasından sonraki aşama ekonomik bütünleşmedir. Bu aşamada milli politikaların birbirine uyarlanması gerçekleşecektir. Üye ülkelerin yapısal sorunların çözülmesi mali sorunlar, ödemeler dengesi sorunları bu aşamada çözülecektir. Kültür ve tarih birlikteliği olan ülkeler bu aşamada çok zorlamaz. Ancak ayrı kültür, tarih ve dillere mensup ülkeler için ciddi sorunlar doğacaktır.

Avrupa topluluğuna üye 12 ülkenin tek merkez bankası, tek para birimi ECU'yu yürürlüğe koymayı kararlaştırması ve 1999 yılına kadar bunları realize etmeyi hedeflemesi bu aşamanın canlı örneğidir.

Entegrasyonun son aşaması siyasi bütünlüktür.

Serbest ticaret sahasından başlayarak, gümrük birliğini aşp siyasi bütünlüğe ulaşan örnek çok azdır. Küçük Alman Devletlerinden, Birleşik Almanya'nın doğması bunun en canlı örneğidir. Fakat zaten mevcut dil, din, tarih, kültür birliği siyasi birliği kolaylaştırmıştır. Mesela Benelux 1949'da kurulmuş olmasına rağmen ekonomik birlik aşamasını geçememiştir. Siyasi bütünlüğün, gerçekleşmesi zor görünmektedir. Bu aşama siyasi birlikten çok iyi bir ekonomik bütünlüğe sahip üye ülkelerin; dünya siyasetinde de birlikte hareket etmesi ve birbirini kollaması, paralel kararlar alması gibi bir siyasi birliktelik ve ekonomik bütünleşme şeklinde gerçekleşebilir. Fakat siyasi birlik aşaması batı ile bütünleşmek isteyen ancak batının istemediği ülkelere milli unsurlarını koruma mekanizmasını harekete geçirecek ekonomik işbirliğine karşı iç siyasi cephe oluşturmaya yönelik bir korkutma aracıdır. Entegrasyonun başından sonuna kadar tüm aşamalarında tartışmasız koşul "ekonominin dışı açılması" karamsarlığa terk edilmesidir.

Günümüzde uluslararası anlaşmalar çoğunlukla siyasi ile kültürel ve ekonomik paket halinde yapılmaktadır. Sonunda ülkeler, uluslararası alanda en azından ikili ilişkileri çeşitli verilerle girmek zorundadır. Nitekim CENTO askeri paktının bir uzantısı olarak Türkiye, İran ve Pakistan arasında Bölgesel İşbirliği ve Kalkınma Örgütü RCD kurulmuştur. Dini birliğin bir sonucu olarak da İslam

Konferansı teşkilatının kurulmuş olması ve İslam ülkeleri ekonomik topluluğunu ortaya çıkarmıştır(27).

İktisadi entegrasyon teorisi büyüyen iktisadi birimlerin entegrasyon içinde ve dünya ölçüsünde getirmiş olduğu durumların incelenmesi üzerine oturtulmuştur. Ekonomilerin birleşmesiyle ekonomiler arasındaki ilişkiler bakımından değişiklikler oluşmaktadır. Bu değişikliklerin ekonomilerin prodüktiviteleri ve büyümeleri üzerinde olumlu etki yaratmaları ekonomileri iktisadi entegrasyonu itmektedir. Ekonomik entegrasyonu iten faktörler sadece ekonomik bakımdan olmamakta potiviteleri ve büyümeleri üzerinde olumlu etki yaratmaları ekonomileri iktisadi entegrasyonu itmektedir. Ekonomik entegrasyonu iten faktörler sadece ekonomik bakımdan olmamakta politik, askeri, kültürel vs. gibi faktörler ve entegrasyon üzerinde etkili olabilmektedir.

Gümrük birliklerini açıklayan teori iktisat dilinde "statik entegrasyon teorisi" olarak bilinmekle birlikte geliştirilerek gümrük birliklerinin tamamlayıcı bir parçası olmaktan çıkarak bağımsız bir teori olan dinamik entegrasyon teorisine dönüşmüştür. Viner ve Meade'nin ortaya koydukları gümrük birlikleri teorisi statik bir yapıya sahiptir. Gümrük birlikleri teorisinin statik olmasının nedeni iktisadi birleşme sonucu ortaya çıkacak entegrasyonun uzun dönem içinde gelişmiş olduğu dinamik etkileri analizin içine sokamamış olmasıdır.

Ulusal ekonomiden entegrasyonu geçildiğinde entegrasyon içinde ortaya çıkacak değişikliklerin incelenmesi, özellikle de daha büyük bir piyasa (entegrasyon) içinde ortaya çıkacak değişikliklerin incelenmesi için dinamik araçların kullanılması gerekmektedir. Daha büyük bir piyasa içinde dışsal ekonomiler, kaynak dağılımı, teknolojik ortam, ölçekten istifadeler, piyasa koşulları bakımından meydana gelebilecek farklı durumların açıklanabilmesi dinamik tahlik araçlarının analize sokulmasını zorunlu kılmaktadır. Entegrasyon teorisi iktisadi birleşme sonucunda

(27) Emin Ertürk, Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar, I.Baskı, Bursa Ezgi Kitabevi, 1991 ss.83-87.

daha büyük ekonomiye geçildiğinde ortaya çıkacak bütün değişiklikleri içermektedir(28).

Statik gümrük birliği teorisinin vermiş olduğu maksimizasyon şartları, az gelişmiş ekonomilerin şartları gözönünde tutulduğu zaman geçerli olmamaktadır. Dinamik entegrasyon teorisi bugün az gelişmiş ekonomilerin içinde bulundukları şartları gözönünde tutmasıyla kurulan gelişme teorisine kullanmış olduğu tahlil araçları bakımından yaklaşmaktadır. Makro ekonominin bir parçası olmakla birlikte büyük bir piyasa tahlillerinde mikro ekonomiden de geniş ölçüde yararlanmaktadır. Dış ticaret teorisi ise entegrasyon içi mal ve faktör hareketleri ile entegrasyonun diğer ekonomilerle olan ilişkilerinin ortaya konmasında dinamik entegrasyon teorisine büyük ölçüde yardım etmektedir. Vergi uyumlaştırılması ve entegrasyonda para politikasının uygulanması bakımından ise mali ve para teorisinden istifade edilmektedir. Diğer bir yönden entegrasyon teorisinin bölgesel planlama, yatırım kriterleri, endüstriler arası ilişkiler, endüstrilerin yerleşmesi location gibi meselelerle çok yakın ilişkileri mevcuttur. Entegrasyonun sağlamış olduğu prodüktivite ve büyüme hızının artışının, entegrasyonun diğer ekonomilerle olan ilişkilerindeki olumlu gelişmelerin açıklanabilmesi prodüktivite ve büyüme hızlarındaki değişikliklerin ortaya çıkışının açıklanmasıyla olur. Bunun açıklaması ise;

- İçsel ekonomiler
- Dışsal ekonomiler
- Piyasa şartlarında meydana gelen değişikliklerin
- Kaynakların yeniden dağılımının açıklanması ile olabilir(29).

Piyananın büyümesiyle prodüktivitelerin artacağı hipotezinde üretim faktörü miktarı veri halindeyken piyananın büyümesinin ekonomide prodüktiviteyi arttıracığı görüşü savunulmuştur. Büyük piyasa prodüktivite ve büyüme ilişkilerinde ileri teknolojinin uygulanması, kaynakların yeniden dağılımı, içten istifadeler ve dışsal

(28) Canan Balkır ve Muzaffer Demirci, Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Topluluğu, İstanbul, Bilgehan Basımevi, 1988, s.31.

(29) Ertürk, a.g.e., s.89.

ekonomiler gözönünde tutulduğunda prodüktivilerin artması ve piyasanın büyümesi arasında paralellik olduğu görülmektedir. Bunda en büyük etmen olarak teknolojik ilerleme ortaya çıkar. Sosyal prodüktivilerin yükselmesinde üretim fonksiyonunda girdilerin oranlarının değiştirilmesi ile kapital yoğun üretim tekniğinin uygulanmasının sağlanması yani küçük piyasada gerek firmaların gerekse endüstrilerin gerçekleştiremediği istifadeleri daha büyük piyasaya geçilmesiyle gerçekleştirebilme imkanlarının ortaya çıkmasına sebep olur.

Firmanın ve endüstrinin dallarının ölçeği teknolojik ve ekonomik olarak ayrılabilir. Bu ölçek ister firmanın isterse endüstrinin ölçeği olsun her ikisinde de büyük piyasa küçük piyasadan üstündür. Bu üstünlüğü belirleyen özellikler şunlardır:

- 1- Büyük ölçekli üretim bölünemeyen teçhizat ve makinaya üretim sahası açmıştır. Bu bölünememezlik ilkesini işgücü içinde uygulamak mümkündür.
- 2- Yüksek üretim seviyelerinde nispi olamayan faaliyetlerin optimum kullanımı sağlanmıştır.
- 3- Büyük ölçek geliştirilmiş üretim tekniklerinin uygulanmasına imkan vermiştir.

Bütün bunlar ancak büyük ölçekli işletmelerde gerçekleştirilebilir. Büyük piyasada artan rekabet de firmaları ölçeklerini büyötmeye ve etkinliklerini artırmaya teşvik etmektedir. Büyük piyasadaki belirsizliğin azalması üreticilerin uzun bir dönemi kapsayan yatırım planları yapmalarını sağlamakta üretimin maksimizasyon döneminin uzatılması ise daha büyük ölçeğe geçilmesine yol açmaktadır(30).

İşte bütün bunlar entegrasyona geçilmesi, daha büyük bir piyasanın ortaya çıkmasına yol açmakta bu da prodüktivitelerin büyümesini sağlamaktadır.

Büyük piyasa içsel ölçeklerden istifadeler yarattığı gibi dışsal istifadeler meydana gelmesine yol açmıştır. İlk defa A.Marshall'ın ortaya koyduğu bir üreticinin diğer bir üreticiye ve üreticilere sağlamış olduğu karşılıksız istifa olarak tanımlanan dışsal ekonomiler dışsal istifadelerle ilişkilidir. Özellikle endüstriler arası

(30) Besim Üstünel, Milletlerarası İktisadi Birleşmeler Teorisi, Yabancı Semaye Piyasası Yayını, 1980, s.76.

bağlar açısından dışsal ekonomiler büyük önem taşımaktadır. Küçük piyasadan büyük piyasaya geçilmesiyle dışsal ekonomilerin oluşmasına şu şartlar ortam hazırlamaktadır:

1- Büyük piyasa faktör arzı ve endüstrilerde optimum ölçeğin gerçekleşmesi bakımından daha avantajlıdır.

2- Piyasa talebi yönünden büyük piyasa endüstrilerin gerçekleştirilmesinde etkindir.

3- İleri üretim tekniklerinin uygulanması ve doğal kaynakların uygulanması bakımından büyük piyasa avantajlara sahiptir.

4- Küçük piyasadaki ihraç endüstrileri ile ilgili olan belirsizlik büyük piyasada daha azdır.

Entegrasyona geçildiğinde rekabet şartları bakımından büyük piyasa küçük piyasaya oranla daha uygun şartlar getirmekte ve firmalara monopol avantajlarından yararlanma imkanı hazırlamaktadır.

Gümrük birliği engelleri ortadan kaldırıp yerli üreticilerin dış piyasa rekabetiyle karşı karşıya kalması verimliliği düşük üreticilerin endüstriyi terk etmesi yada verimliliği artırma yoluna gitmelerine sebep olur. Çünkü ancak dış rekabete göğüs gerebilecek kadar verimli çalışanlar faaliyetlerini sürdürebilirler. Dış rekabet aynı zamanda monopollerin gücünü kırar, tutucu ve uyuşuk işadamlarının yerini yenilik prensibini benimseyenlerin almasını sağlar.

Ulusal ekonomiden entegrasyona geçebilmesiyle üretim faktörlerinin (sermaye ve işgücü) mobilizasyonuna imkan verilmiştir. Kaynakların tam mobilizasyonu kabul edildiğinde mukayese maliyetler esasına göre kaynakların dağılımı ortaya çıkacaktır. Bu kaynak dağılımına bağlı olarak entegrasyonda ortaya çıkan ihtisaslaşmayı üç gruba ayırmak mümkündür.

a- Entegrasyon içinde biraraya gelen ekonomilerin endüstri veya ilkel madde olarak ihtisaslaşması.

b- Bir araya gelen ulusal ekonomilerin endüstrileşmiş olmalarına rağmen endüstriler arasında dikey ihtisaslaşmanın meydana gelmesi yani endüstriler arası ihtisaslaşma.

c- Aynı endüstrinin üretiminin ve verimliliğinin artabileceği endüstri için uzmanlaşma sözkonusudur. Büyük piyasada endüstriler arası ve endüstri içi ihtisaslaşma sosyal prodüktivite ve büyüme hızını artırmak bakımından olumlu etki yaratan faktörlerdir. Sonuç olarak entegrasyon ulusal ekonomiye oranla yeni endüstri dallarının kurulmasında üstünlük sağlar ve tıkanıklıkları gidermek veya azaltma amacıyla ekonomideki kaynakların daha etkin kullanımına ortam hazırlamaktadır. Bu bakımdan entegrasyona üye olan ülkelerin teknolojik ilerleme hızları da artar. Geniş bir piyasa büyük işletmelerin kurulmasını sağlar. Bu arada yurtdışından ileri teknikleri aktarılmasına ve işletmelerin bünyesindeki araştırma ve geliştirme faaliyetlerine büyük fonlar aktarılmasına imkan tanır(31).

Dünyadaki entegrasyon uygulamalarında önemli yer tutan Avrupa Ekonomik Topluluğunun ticaretinin geniş ölçüde birlik içine dönüştüğü görülmektedir. Dünya ticareti bakımından entegrasyon içi mal hareketlerinin eskisine oranla artış göstermesi, ticaretin yön değiştirmesi sonunda ortaya çıkmaktadır. Burada ticaretin entegrasyon dışında kalan ekonomiler aleyhine yön değiştirmesini telafi eden önemli bir faktör ortaya çıkmaktadır. İktisadi birleşme hareketleri birleşmeye katılan ekonomiler arasında mal hareketlerini kolaylaştırdığı halde birleşme dışında kalan ekonomilere karşılıklı olarak bazı koruma tedbirlerinin alınmasına sebep olmaktadır. Bu iktisadi entegrasyonu meydana getiren ülkeler kendi aralarında yüksek bir pazarlık gücünün doğmasına yol açmışlardır. Ancak bazı gelişmekte olan ülkeler entegrasyonların bizzat kendilerinin dengesizlik yartamasıyla dağılmış yada alt entegrasyon bölgelerine ayrılmışlardır. Böyle bir durumda ortaya çıkan farklılıklar düzeltilmeye çalışılmadığında entegrasyon dağılma tehlikesiyle karşı karşıya gelir.

Sonuç olarak küreselleşme, ekonomik entegrasyon ve işbirliği süreçlerinin ülke ekonomilerinde büyük etkileri olacak ekonomik ticari entegrasyonlar şeklinde

(31) Erol Manisalı, Uluslararası Ekonomi, Gümrük Birlikleri ve Dinamik Entegrasyon Teorisi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, s.119.

bir örgütlenme dışı açık ekonomik politika, kur politikası, siyasay ve ekonomik politikalar ile mümkün olacaktır(32).

1.5. Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi

Bir ekonomide büyüme hızı bir ülkede toplam üretim hacminin yani GSMH'nın gelişmesi kadar önemlidir. Bu hız gelirin cari fiyatlarla artışı olarak ifade edilebileceği gibi sabit fiyatlarla artış oranı olarak da belirlenebilir. Bunu diğer bir deyişle reel milli gelirde bir önceki yıla oranla gerçekleşen artış hızı olarak belirtebiliriz.

Ekonomik büyümenin iki ana kaynağından birisi üretim faktörleri arasındaki artışlar diğeri ise teknolojik gelişmedir. Büyüme, üretim ve tüketimi ve dolayısıyla dış ticareti iki yönlü olarak etkiler. Bunu iki ülkeli ve iki mallı standart bir modelde inceleyecek olursak,ilki faktör arzındaki artışın ekonomik büyüme ile ilişkisini açıklamalıyız. Birinci durum yalnız büyümenin sözkonusu olduğu, emek ve sermayenin aynı oranda büyümesi durumudur.Yansız büyümenin iki koşulu vardır. Birisi faktörlerin büyüme öncesi ile aynı oranda artması, yani yeni faktörlerin iki endüstriye dağılışının tamamen eskisi gibi olmasıdır. Böylece kullanılan faktörün fiyatlarında bir değişme olmayacaktır.İkinci koşul ise iki malın tüketiminin aynı oranda sürdürülmesidir. Tüketime büyüme öncesi ile aynı oranda artması için her malın tüketiminde yüzde artışın gelirdeki artışı eşit olması gerekmektedir.

Diğer bir büyümeyi ticareti artırıcı yönlü büyüme olarak açıklayabiliriz. İhracat kesiminde yoğun olarak kullanılan faktörün daha yüksek oranda artışına dayalı büyüme durumunda, ihraç edilebilir malların üretimi, ithal edilebilir malların üretiminden nispi olarak daha fazla artarak ve uluslararası ticarete GSMH'deki artıştan daha yüksek oranda genişleyecektir. Bu tip büyümeye ticareti artırıcı yönlü büyüme denmektedir. Ticareti artırıcı yönlü büyümenin ekonomide doğurduğu sonuçlar oldukça önemlidir. Eğer ülkenin ticaret hacmi, GSMH' deki büyümeden daha yüksek oranda genişliyorsa o ülkede dış ticaretin nispi önemi artıyor demektir.

(32) Cem Alpar ve Tuba Ogun, Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar-Az Gelişmiş Ülkeler Yönünden Değerlendirme, Türk Ekonomi Kurumu Yayınları, Ankara, 1987 s.23.

Ülkenin faktör stokundaki artış kıt olan faktörün daha hızlı büyümesi biçimde de kendini gösterebilir. Yani ekonominin ithal edilebilir mal üretiminde yoğun kullanılan faktörün daha hızlı artış dolayısıyla büyüdüğü durumlarda, ithal edilebilir malların üretimi ihracat edilebilir malların üretimine göre daha yüksek oranda artma gösterebilir. Bu da dış ticaret hacminde düşmeye yol açacak ticarete karşı yönlü büyüme söz konusu olacaktır.

Ekonomik büyümenin bir başka kaynağı teknolojik gelişmedir. Teknolojik gelişme yeni bir sistem yöntemi yada icat şeklinde kendini gösterir. Bir başka deyişle, mevcut mallar değişik yöntemlerle üretilir yada tamamen farklı nitelikli yeni mallar ortaya çıkar. Bu tip teknik gelişmeler ekonomik büyümeyi etkiler.

Büyüme, ister faktör artışlarına, ister teknolojik ilerlemeye dayalı olsun, ülkenin toplam üretimini (GSMH) genişletir, dolayısıyla ekonomik refah düzeyini yükseltir(33).

Az gelişmiş ülkelerin büyüme hedefleri ve ihtiyaçları karşısında, ihracatın büyümeye uyaran bir faktör olduğu düşünüldüğünde, dışa açık ekonomi politikaları içinde ihracat tek başına çok önemlidir. Az gelişmiş ülkelerde ihracat büyümenin ilk adımı olarak görülmektedir. Yani durgun bir ekonomik yapıda ihracatın artırılması, üretimin artırılmasına yol açacak ve büyümenin hızlanması sağlanacaktır.

Aynı zamanda, büyümeyle birlikte cari işlemler bilançosunu da iyileştirilmesi anlamına da gelir(34).

Az gelişmiş ülkelerin bir yetersizliği de teknolojik ve ekonomik açıdan üretmedikleri fakat büyümesi için gerekli olan ara mallarının temini için ithalat yapmalarıdır. Fakat bu ülkeler döviz dar boğazında oldukları için zorunlu olarak ara malı ithalatı yapmakta ve bunun sonucu olarak büyüme sağlanmaktadır. Bu da tasarrufyatırım ilişkisini olumsuz yönde etkiliyerek ülke bilinen kısır döngü çemberinin içine girmektedir. Bu döngüdeki az gelişmiş ülkelerin dışa açılması ve dolayısıyla büyümesi için gereken ek döviz gelirin yaratılması gerekir. Bu da dış

(33) T. Baysan ve D. Aktan, Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu, Liberasyon Karşılaştırmalı ve Üstünlük ve Optimum Politikalar, ODTÜ. Gelişme Dergisi, sayı:XII, Ocak 1985, ss.49-51.

(34) Karluk,a.g.e., s.37 .

borçlanmayı gündeme getirecektir. Diğer yönden az gelişmiş ülkelerin çoğunlukla kalkınmanın ilk aşamalarında nüfus potansiyelleri fazladır, fakat sermaye kıtlığı çekerler. Bu yüzden az gelişmiş ülkeler emek yoğun mal ihraç etme zorunda kalırlar. Bir yandanda kalkınma ve büyümek için sanayileşme ile birlikte sermaye kıtlığını gidermeye uzun sürede ileri teknolojiye sahip olmayı amaçlarlar(35).

Dış ticaretin kalkınmaya olan etkilerini şöyle açıklayabiliriz:

1- Üretim ve Kaynak Açığını Karşılama: Gelişmekte olan ülkeler kendilerinin üretmedikleri ama kalkınmaları için gerekli olan mal, hizmet ve kaynakları yurtdışından ithal ederler. Yatırım malları, aramaları, hammaddeler ve zorunlu tüketim maddeleri bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca çoğu az gelişmiş ülkeler yatırım yapmak için gerekli sermaye fonlarına sahip değildirler. Yurtdışından sağladıkları fonlar ile iç tasarruf açıklarını kapatabilme ve çok yüksek kalkınma hızlarına sahip olabilirler. Bunun yanısıra işgücü açığı bulunan bazı ülkeler işgücü transferi yaparak bu açıklarını kapayabilirler. Yine az gelişmiş ülkelerin en büyük sorunu teknoloji açığıdır. Teknoloji üreten sanayi ülkelerinden teknoloji transferi yaparak bu eksikliği de giderebilirler.

2- Geniş Bir Piyasa Hacmi: Kapalı bir ekonomide üretim sadece iç piyasada mümkündür. Piyasanın dar olması üretimin azalmasına ve yeni tekniklerin bulunmasını engeller. Çünkü buradaki sınırlı piyasa etkin bir üretim yapılmasını engeller. Oysa dış piyasalara açılma bu sorunu ortadan kaldırır. Geniş bir piyasa, üretimde ölçek ekonomilerinden yararlanılmasını sağlayarak, maliyetleri düşürücü etki yaparlar. Ölçek ekonomileri içsel ve dışsal olmak üzere iki etki yapar. Geniş bir piyasa yatırımları özendirerek, yabancı özel sermaye yatırımları transferlerini gerçekleştirerek ülkedeki büyüme ve kalkınmayı olumlu yönden etkiler.

3- Rekabet: Yerli üretileler ile yabancı üreticilerin karşılaştığı piyasa dış piyasa olup, dış ticaret sayesinde rekabet ortamı yaratılır. Bu üretimdeki etkinliğin artmasına, yetenekli işgücünün sağlanmasına yolaçar(36).

(35) Özgüven, a.g.e., s.553.

(36) Sadun Aren, İstihdam, Para ve İktisat Politikası, 9. Basım, Ankara, Savaş Yayınları, 1989, s.17.

Rekabet olmadığı takdirde tekelleşme tehlikesi ile karşı karşıya kalan ülke, kaynak etkinliğinin azalmasına, verimliliğinin yol açar. Bu yüzden rekabet kaynak verimliliğin arttırmanın en etkili yoludur. Ayrıca yeri kurulan bir endüstrinin belli bir süre dış rekabetten korunması konusunu da unutmamak gerekir.

4- Ekonomik Dinamizm: Dış ticaret, ülkeleri birbirine yaklaştırarak ülkeler arası dış ticaretten tüketiciler etkilenecek birbirlerinin ihtiyaçlarından, kullandıkları mallardan ve davranışlardan haberdar olurlar. Bu da sınırsız olan ihtiyaçların çeşitliliğinin artmasına yol açar. Farklı kalitedeki malların talebi artarak ekonomi canlanır(37).

1.6. Genel Olarak Dış Ticaret Politikası

Dış ticaret politikası farklı şekillerde tanımlanmakla beraber, haberlere göre, bir ülkenin dış ekonomik ilişkilerini düzenleyen bütün tedbirlerdir. Meade İsa bu konuyu ödemeler dengesindeki, özel kalemleri dolaysız olarak kontrol etmeye yönelik politikalar olarak ele almaktadır. Böylece Meade ticaret politikası ile ticarete konu olmayan mallar ve hizmetler üzerindeki dahili vergiler ve sübvansiyonların uluslararası işlemlerdeki etkilerini tanım dışı bırakmaktadır. Balassa ticaret politikasının kapsamını, sadece ithalat ve ihracat üzerindeki, tarifeler, kotalar ve mali yardımlarla sınırlamaktadır. Dış ticaret politikası aslında kaynak tahsisi ile ilgili bir politikadır. Mesela bir ithal vergisi veya ihracata sübvansiyon, özel bir malın dahili üreticilerinin korunmasına yol açarak kaynakların bu malın üretimine kaymasına veya orada kalmasına sebep olur(38).

Bilindiği gibi politika kelimesi belirlenmiş hedefleri gerçekleştirmek için yapılan faaliyetleri kapsayan kurallardır. Bunu ülkeler bazında ele alırsak hükümetlerin hedeflerine ulaşmak için yapılan faaliyetleri kapsayan kurallar olarak tanımlayabiliriz.

İçinde bulunduğumuz 20yy. ikinci yarısında hükümetlerin ekonomik politikalarını kesin çizgilerle birbirinden ayırıp iç ve dış ticaret politikalarını alarak sınıflandırmak mümkün fakat güçtür.

(37) Karluk, a.g.e., s.39 .

(38) Ekonomi Ansiklopedisi, İstanbul, Milliyet Yayınları,1991 s.7.

Dış ekonomi politikası ülkelerdeki bütün ekonomik faaliyetlerle yakından ilgili bulunmaktadır. Mesela hükümetin uyguladığı dışa dönük ihracat politikası ülkenin üreticileri ve tüketicileri açısından büyük önem kazanmakta ve uluslararası ihtisaslaşmanın sağlamış olduğu, avantajlardan yararlanmasını mümkün kılmaktadır(39).

Ülkelerin birbirleriyle ticarete girmelerinin önemli nedenlerinden birisi dış ekonomik ilişkilerine yani dış ticaretlerine ülke çıkarları doğrultusunda düzenlemeler getirmektir. Yani hükümetlerin, ülkenin dış ticaretini,ülke çıkarları doğrultusunda sınırlandırmak, özendirmek yada bu işlemlerin yapılış şekillerini düzenlemek için almak zorunda oldukları bir takım önlemler vardır. Bundan dolayı dış ticaret politikası, hükümetlerin ticaret ve üretim faktörlerinin akışlarının yönüne, bileşim ve hacmine, müdahaleye yönelik tüm faaliyetleri olarak tanımlanabilir.

1.6.1. Dış Ticaret Politikasının Amaçları

Günümüzde devletlerin genel ekonomik amaçlarını fiyat istikrarının sağlanması, istikrarlı büyüme,adaletli bir gelir dağıtımının temini tam istihdamın sağlanması olarak sayabiliriz. Genel ekonomik amaçlara paralel bir düşünce sistemiyle dış ekonomik amaçlar şunlardır.

1- Ekonomik Korunma: Ekonomi içindeki dahili üreticileri dış rekabetden korumak ve serbest rekabetin ithalata kota ve tarifeler koyarak bir ölçüde ülke içindeki üreticiler için yoksun olmasını önlemektir.

2- Tam İstihdamı Sağlama: Ülkede tam istihdamına gerçekleştirilmesi ülkede iç dengenin sağlanması anlamına gelir. Bu ise dış ticaret politikası ile sağlanmaya çalışıldığında uluslararası sermaye hareketleri ülke içi ekonomik faaliyet seviyesine bağlı olarak sınırlanır veya teşvik edilir.

3- Ekonomik Refah: Ülkeler tamamen serbest dış ticaret ve karşılaştırmalı üstünlükler prensibine göre ihtisaslaşır uluslararası iş bölümünden azami faydayı amaçlar. Bu amaca yönelik dış ekonomi politikası uluslararası ticaretle serbestlik taraftarıdır.

(39) Seyidoğlu, a.g.e., s.101.

4- Ekonomik Kalkınma: Günümüzde gelişmekte olan ülkeler kalkınma yolunda dış ticareti bir araç olarak kullanma eğilimindedirler. Bu açıdan yeni kurulan genç sanayilerini dış rekabetten korumak için ithalata tarife ve miktar kısıtlamaları koyarken öteyandan kalkınmaları için gerekli yatırım malları ithalatını artırmaktadırlar. Bunun yanında kalkınmayı finanse edebilmek için ihracatı teşvik ederek artırma yoluna gitmektedirler.(40)

5- Dış Ödemeler Dengesizliklerinin Giderilmesi: Ülkelerin ödemeler bilançolarında açık varsa bu açık belli bir süre dahilinde mutlaka kapatılmalıdır.

6- Kendi Kendine Yeterlilik: Bir ülkenin dünyada kendisini soyutluyarak kendi kaynaklarıyla kendi ihtiyaçlarını karşılaması demektir.

1.6.2. Dış Ticaret Politikasının Araçları

Dış ticaret politikasında hükümetler değişik araçlar kullanarak uluslararası ticaret ve faktör hareketlerinin yönelebilmesine ve içeriğine müdahale ederler. Fakat dış ekonomi politikasındaki araçların çoğu diğer ülkeler ile yapılan anlaşmalardan etkilenmektedir.

Başlıca dış ekonomi politikası araçları, gümrük tarifeleri tarife dışı kısıtlamalar ve (kotolar), ihracatı teşvik politikalar ve döviz kontrolü politikası. Bu politikaları kısaca açıklanabilir(41).

1.6.2.1. Gümrük Tarifeleri

Dış ticaret politikasının en eski ve en yaygın araçlarından biriside gümrük vergileridir. Bu vergiler, ithal mallarının ülke sınırları girişi arasında devletçe alınır. Tarifeler, çeşitli mallara uygulanacak vergi oranlarını gösteren listeleri ifade eder. Gümrük vergilerinin konulması kaldırılması veya değiştirilmesi yasalarla olduğundan parlamento onayını gerektirir. Ancak Türkiye'de olduğu gibi yasalarla bu konuda hükümete yetki tanınmış olabilir. Tarife konularında bağımsız hareket etmek Millet egemenliğinin doğal sonucudur. Ülkelerin bazı malların gümrük vergilerini uluslararası anlaşmalarla saptama durumu vardır. Bu anlaşmaları tarife

(40) Seyidoğlu, a.g.e., s.349.

(41) Karluk, a.g.e., s.284.

indirimleri şeklinde gerçekleşmektedir. Mesela GATT'a üye olan ülkeler, birbirlerinin mallarına karşılık düşük gümrük tarifesi uyguladılar. Günümüzde gümrük vergileri ithalattan alınmaktadır. Gerçi geçmişte ihracattan ve transit mal geçişlerindede gümrük vergisi alınmasına yaygın olarak rastlanmaktaydı. Fakat bugün hükümetler bazen ihracata gümrük tarifesi koymaktadır. Fakat bu ülkelerin izlediği dış ticaret politikaları ile yakından ilgilidir.

Gümrük vergilerinin başlıca amaçları, yerli sanayiye dış rekabetten korumak ve devlet hazinesine gelir sağlamaktır. Az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelerle rekabet edebilmek için gümrük vergisini uygulaması gerekir. Gümrük vergisinin uygulanması zor değildir. Bu iş sınır kapılarında görevlendirilmiş memurlar tarafından yapılır. Fakat gümrük vergilerinin ne şekilde alınacağı ayrı bir konudur. Gümrük tarifeleri başlıca advolerem, spesifik ve karma olmak üzere üç çeşittir. Advolerem vergiler ithal edilen malın değeri üzerinden yüzde olarak alınır. Örneğin ithal edilen bir otomobilin CIF fiyatı üzerinden %50 oranında vergi alınırsa advolerem vergilerdir. Bu vergiler, genel olarak pahalı imalat sanayi ürünleri için uygundur. Advoletem vergilerde vergi matrahını teşkileden değerin belirlenmesi bu verginin en önemli sakıncasıdır(42).

Spesifik vergiler ithal edilen malın fiziki birimleri başına sabit miktarlarda tahsil edilir. Mesela ithal edilen bir otomobil için spesifik vergi uygulanırsa her bir otomobil için 60.000 TL olarak tahsil edilmesi gerekir. Bu vergiler standart mallar için daha uygundur. Ama bir malın düşük kalitelerini yüksek kalitelere oranla vergileme sonucunu oluşturduğundan sakıncalıdır. Bu sakıncayı önlemek için spesifik vergi tarifesini malın kalitesine göre farklılaştırmak mümkündür. Spesifik vergilerin yararları uygulanmasının kolay olması, objektif kıstaslara dayanması yönündedir.

Karma vergileri ise, bu vergilerin karmasında oluşur. Karma gümrük vergileri hammaddesi vergilendirimi mamul mallara uygulanır. Hammadde sanayine vergi ile getirilen korumayı dengeler.

(42) Mehmet Tomanbay, Dış Ticaret Rejimi ve İhracatın Finansmanı, Ankara, Hatipoğlu Yayınevi, 1995 s.38.

Gümrük tarifeleri, tarifeyi uygulayan ülkenin ticaret hadleri üzerinde iyileşme ve ülke ekonomik refahı üzerinde olumlu etkiler meydana getirir. Bir ülkenin ticaret haddinin düzelmesi, diğer ülkenin ticaret haddinin kötüleşmesi ile mümkün olabilmektedir. Fakat ülke tarife uygulayarak ticaret hadlerini düzeltmesi mümkün olabilir. Bir ülke misilleme olmaz ise ithal ettiği mallara gümrük vergisi uygulayarak ticaret hadlerini değiştirebilir ve toplumsal refahı arttırabilir. Bu da ancak optimum (en uygun) tarife uygulamaları ile olabilir. Gerçek ekonomik hayatta yabancı ülkeler, tarife mi sillemelerinde bulunarak optimum tarife uygulamasına izin vermezler. Bunun üzerine ülkede kendi ürününe tarife misillemesi yapan ülkelere misilleme yaparak, optimum tarifeye ulaşmak ister ve bu durum ülkeler arasındaki tarife savaşına yol açar.

Dış ticaretin gelişmekte olan bir çok ülke için son derece önemli bir rolü bulunmasına rağmen, serbest dış ticaretin gerektirdiği şartların gerçekleşmesi mümkün olmadığından bu ülkeler, başlangıçta koruyucu bir politika izleyerek ticareti kısıtlayıcı tedbirler almak zorunda kalmışlardır. Gelişmekte olan ülkelerin tek çıkar yol olarak sanayileşmeyi seçmeleri zorunlu olduğundan bu ülkelerin gelişmiş ülkelerin ucuz sanayi ürünleri rekabetinden kendilerini korumaları gerekmektedir.

Bu nedenle serbest dış ticaretle belirli şartlar altında bazı sınırlamalar gerekmektedir. Bu yüzden gelişmekte olan ülkelerin dış rekabete karşı kendi ekonomilerini korumak için tarifeleri uygulamaları kaçınılmazdır(43).

1.6.2.2. Tarife Dışı Kısıtlananlar

1.6.2.2.1. Miktar Kısıtlamaları-Kotalar

Dış ticaret politikasının araçlarından biriside uluslararası mal alışverişlerini düzenlemek, ülke içi üreticileri dış rekabetten korumak veya bozulan ödemeler dengesini yeniden düzenlemek yani uluslararası ticareti düzenlemekte kullanılan miktar kısıtlamaları (kotalar)dır.

(43) Seyidoğlu, a.g.e., ss.345-350.

Eğer bir ülkede herhangi bir sanayi dalına ilişkin korumaya karar verilirse, yapacağı işlerden birisi ithal kısıtlamasıdır. Fakat miktar kısıtlamaları ticareti kısıtlayıcı tedbirler getirerek refah kaybına yolaçabilmektedir. Tarife ve kotalar arasında hükümete gelir sağlamanın dışındada bazı önemli farklar vardır. Kotalar ithalatı kesin olarak kısıtlar. Tarife uygulayan ülkeye ihracat yapan üreticiler, ihracat fiyatlarını düşürüp verginin bir kısmını kendi üzerlerine alarak ithalatın azalmasına engel olurlar. Kotalar ithalatı istenen ölçüde daralttığı için ticaret bilançosunu düzeltme ithal ilerlemesi sanayi dallarında üretimi arttırma ve işsizliği gidermede tarifelere göre daha etkindir. Hükümetler ekonominin içinde bulunduğu duruma göre kota uygulamasına gidebilirler. Fakat bu durum gücü nitelikte olabilir. Tarifeler ise kanunlarla konur, kanunların çıkarılması süratli olmasını ve esnek olmasını engeller. Bir yandan gümrük tarifeleri kotalara göre daha üstündür.

Kotaların aksine, gümrük tarifeleri ekonomide serbest piyasa düzeninin işleyişini aksatmaz. Çünkü kota uygulamasında fiyat mekanizmasının işleyici bozulabilir ve ekonomide yanlış kararlar alınabilir.

Gümrük tarifesi sonucunda tarifeye tabii malın dahili fiyatı tarife oranı kadar yükselir. Ama tüketici bu malı yüksek bir bedel karşılığında almak isterse, bunu satın alabilir. Kota uygulamasında ülkeye mal girişi kesin olarak kısıtlandığından dahili tüketici çok yüksek fiyata razı bile olsa istediği malı bulamaz. Bu durum, ekonomide karaborsa ve kaçakçılığı teşvik ederek toplumsal düzeni bozar. Kotalar aynı zamanda dış rekabeti tamamen ortadan kaldırdığı için yerli üreticiyi tekelciliğe yöneltir. Tarife uygulamasında azda olsa ülkeye ithal mal girdiği için ithal ikamesi sanayi dallarını düzenlemekte yararlı olur.

Tarifelerde olduğu gibi kotalarda ülkenin ticaret hadlerinin düzelmesi amacıyla kullanılabilir(44).

1.6.2.2.2. Diğer Tarife Dışı Kısıtlamalar

Uluslararası ticarete miktar kısıtlamaları dışında tarife dışı kısıtlamalar vardır. Bu kısıtlamalar iki türlü olmaktadır. İhraç yönlü ve ithal yönlüdür. İthal

(44) Sübidey Toğan, 1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu, Ankara, Türk Eximbank Araştırma Dairesi Yayını, 1992, s.73.

yönlü tarife dışı kısıtlamalar ithal malların yurtiçi fiyatlarını yükselterek ithal ikamesi üreten sanayicileri korur.

İhraç yönlü tarife dışı kısıtlamalar ise, dış satışları artırmak için ihracata yapılan yardımlar ile ihracatın kısıtlanması için alınan tedbirleri kapsar.

İhracatın artırılması için gerekli uygulamalar yapılırken, bazı durumlarda ihracatın kontrol edilmesi gerekir. İhracatın kontrol edilmesi iki grupta toplanabilir.

1- İhraç gerçekleştiren ülkenin kendi ihraç mallarına kontrol uygulaması.

2- İhracat kontrolünün ihracat yapılan ülkenin isteği üzerine uygulanmasıdır. İthalat yasakları da kotalarla kısıtlanmış son şeklidir. Burada ithalat sıfıra düşürülmektedir.

İthalat yasaklarına şu nedenlerle başvurulabilir.

(1) Ekonomi için önemsiz veya lüks sayılan malların ithali önlenerek kıt döviz kaynaklarından tasarruf sağlama.

(2) Yerli sanayiye dış rekabetten koruma.

(3) Dış ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması. Ayrıca ithalat yasakları ekonomik faktörler dışında. Yani halk sağlığına, genel ahlaka ve kamu düzenine zararlı maddelerin ülkeye girişinin önlenmesi veya karşılıklı mal alınıp satılmaması gibi konular sözkonusu olabilir(45).

Gönüllü ihracat kotaları yabancı üreticilerle rekabet edemeyen ithalatçı ülkeler tarafından yerli üreticileri korumak amacıyla ihracatçı ülkelere yapılan baskı sonucu ortaya çıkar. Gönüllü ihracat kısıtlamaları, ithalatın fiziki miktarı olarak sınıflandırılması esasına dayanır. Bu yönüyle de ithalat kotalarına benzetirler. İhracat kotaları özellikle gelişme yolundaki ülkelerin imalat sanayi ürünleri ile tarım ürünleri ihracatı üzerine konulur. İmalat sanayi endüstrilerinden en yoğun kısıtlamaya tabi olanlar "hassas" sektörler olarak bilinen tekstil ve hazır giyimdir. Ancak günümüzde gelişmiş ülkelerdeki kısıtlamalar, bu sektörlerden ayrı olarak, motorlu araçlar ve elektronik eşya gibi azgelişmiş ülkelerin karşılaştırmalı

(45) Subidey Togan, İthalatta Liberalizasyon, Ankara İşveren Yayınları, 1989, s.228.

üstünlüklerin artmakta olduğu alanlara yayılma eğilimi göstermiştir. Uygulanan ihracat kotaları, arasında, ithalatçı ülkede iç fiyatlar yükselir, yurtiçi üretim artar ve tüketim kısılr. İthalatçı ülkenin ticaret hadlerinde bir düzelme meydana gelir. Gönüllü ihraç kotaları yabancı üreticilerle rekabet edemeyen ithalatçı ülkeler tarafından yerli üreticileri korumak amacıyla ihracatçı ülkelere yapılan baskı sonucu ortaya çıkar. İç piyasayı düzenleme anlaşmaları başlıca sanayileşmiş ithalatçı ülkelerle ihracatçı gelişme yolundaki ülkeler arasında iki veya çok yönlü görüşmeler yoluyla yapılırlar. Örneğin AET ülkelerini Türkiye çıkışlı bazı teksitil ürünlerine mevcut olan anlaşmalara aykırı bir şekilde tek taraflı miktar kısıtlamaları koymaları, Türkiye'yi gönüllü ihracat kotası uygulamaya zorlarlar.

1.6.2.3. Tarife Benzeri Faktörler

1.6.2.3.1. İthalat Teminatları

Çoğu azgelişmiş ülkelerde ve bazı sanayileşmiş ülkelerde uygulama alanı bulmuş bu sisteme göre, ithalatçı mal siparişini verdiği an, yapacağı ithalatın belirli bir oranı kadar Merkez Bankası'na teminat yatırır. Bu _ kaybı dolayısıyla adeta ithalattan alınacak bir vergi sistemine dönüşmektedir. Teminat sisteminin ithalatı kısıcı etkisi olarak, ekonomideki para arzını azaltması dolayısıyla ortaya çıkar bu da talebi kısararak ekonomide bir durgunluğun ortaya çıkmasına, bir yandanda ithalat mallarına olan talebin de azalmasına yol açabilir.

Yurtiçi sübvansiyonları,yerli endüstriyi dış rekabetten, korumak için başvurulmuş yollardan biriside hükümetten bu endüstrilere sübvansiyon verilmesidir. Fakat gümrük tarifleri, kotalar ve fark giderici vergilerden ayrı olarak, sübvansiyonla korunan bir mal, yurtiçinde serbest dünya fiyatlarından satılır.

Hükümet yerli üreticiye serbest dünya fiyatı ile bunun üzerindeki koruma fiyatı arasındaki fazla fark kadar hazineye ödemedede bulunur. İç piyasada mal düşük dünya fiyatlarından satıldığı için sübvansiyonlar tüketici refahını azaltıcı etki yapmazlar.

Fakat sübvansiyonlar hükümetin bütçesinden yapıldığı için, bütçenin yeterli gelir kaynaklarına sahip olması gerekir. Ayrıca sübvansiyonların kaynağını halkın

vergileri oluşturduğundan pek uygun görülmez. Sübvansiyonlar bazen verimsiz endüstrilere ve yüksek maliyetli aktarılmasından dolayı, yeterli destek sağlanmayabilir(46).

Çoklu kur sistemlerinde farklı döviz kurları uygulaması geçerlidir. Yani bazı mallara yüksek kur, bazılarına ise düşük kur uygulanır. Böylece, yüksek kur uygulanan malların ihracı özendirilip, farklı ise engellenmiş olur.

Çoklu kur sistemlerinin uygulanması sırasında dış ticaretlerin her işlem grubuna farklı döviz kuru uygulanır. Mesela sanayi mamüllerine, turist ödemelerine, işçi dövizlerine uygulanan döviz kurları farklı olmaktadır. Bu sistem genellikle kotalar, ithal yasakları ve tarife benzeri kısıtlama araçlarıyla birlikte uygulanır (47).

1.6.2.3.2. Diğer Tarife Benzeri Faktörler

İthalata rakip endüstrileri korumak amacıyla fark giderici vergiler ve minimum ithal fiyatı uygulamasıdır. Burada hükümetin korumak istediği sektördeki üreticiler için belirlediği yüksek bir iç fiyat vardır. Bu, minimum ithal fiyatını oluşturur. Fark giderici vergiler iç piyasadaki yüksek fiyatları geçerli kılmak için kullanılır.

Tarife benzeri faktörlerden biriside ihracattan alınan vergilerdir. Bunlar hazineye gelir sağlamak, hammaddelerin yurtiçinde işlenmelerini özendirmek, ticaret hadlerini ülke lehine etkilemek ve doğal hammaddenin arzını korumak için uygulanabilirler. Daha çok sanayileşmekte olan ülkelerde yaygın olup, ülkemizde fındık ve pamuk ihracatından alınan vergilerin bu tür uygulamalara örnek sayabiliriz. İhracat kısıtlamasıyla ilgili olarak belirtilecek bir konuda ihracat kambargolarıdır. Ambargo yalnızca belirli malların ihracının veya ithalinin hesaplanma biçimde olabileceği gibi, tüm ticari ilişkileride kapsayabilir. Fakat bu ülkelerin uyguladıkları dış politikalarına göre değişiklik arzeden mesela, Irak'ın Kuveyt'i işkalinden sonra bu ülkeye Birleşmiş Milletlerin kararı ile ticaret ambargosu konulması gibi.

(46) Togan, a.g.e., s. 286.

(47) Mustafa Altıntaş, Toplum Ekonomisi, Birinci Baskı, Ankara, Teori Yayınları, 1987, s.196 .

Devletin dış ticarete müdahalesinde amaç, ihracatın özendirilmesi için olabilir. Bunlar vergi iadasi, dolaysız ödeme, düşük faizli kredi, ucuz girdi sağlanması, gelir ve kurumlar vergisi muafiyeti şeklinde gerçekleşebilir. İhracatı özendirme işlemleri ihracatçı bakımından dış satımın karlılığını artırma yönünde yapılmaktadır. İhracatı özendirme önlemleri ihracat sübvansiyonları şeklinde uygulanabilir. Bunlar, tarifelerin ithalata rakip malların üretimini özendirmelerine benzer bir şekilde ihraç mallarının üretimini artırır. İhracat sübvansiyonlarının, ticaret hadlerine ve döviz kazandırıcı etkileri vardır. Sübvansiyonları, ihraç mallarını yabancı para cinsinden ucuzlatmakta ise, dış ticaret hadleri ülke aleyhine değişir. Ancak ihraç mallarının dış talep esnekliğinin yeterince yüksek olması durumunda ticaret hadlerindeki düşüşe rağmen, ülkenin toplam döviz gelirleri artar. İhraç sübvansiyonları, ithalatçı ülkeye etkiler. Aslında ihracat sübvansiyonları ithalatçı ülke üzerindeki etkileri bakımından bir damping niteliğindedir. Sübvansiyon oranları ne olursa, bundan ithalatçı ülke zarar görmektedir.

Kotalar gibi sanayi ürünleri üzerinde ihracat sübvansiyonları da GATT tarafından yasaklanmıştır. Bu tür mallar için ithalat yapılıyorsa, ayrıca bir gümrük vergisi alınır. Buna telafi edici gümrük vergisi denilir ve sübvansiyonlar ile ithal malının fiyatı sübvansiyon öncesi düzeye çıkartılmak istenir.

Kısaca, devletin dış ticarete müdahalesinin nedenleri şöyledir:

- 1- Normal piyasa koşullarına uyarak üretmekte olduğu malların ihracatı yapmak ve kıtlık rantını kamuya mal etmek.
- 2- Fiyat istikrarını sağlamak ve kıtlığı çekilen malları bizzat ithal etmek suretiyle iktisadi kalkınma planlarının gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak.
- 3- Pazarlık gücünü artırarak, ticaret hadlerini lehte değiştirmek.
- 4- Fiyat destekleme programları sonucunda biriken aşırı stokların tasfiyesini gerçekleştirmek.

5- Belirli dış politika amaçlarını gerçekleştirmeye olanak sağlamak. Devlet eliyle dış ticaret, daha çok az gelişmiş ülkelerde yaygın olarak rastlanan bir uygulamadır(48).

1.6.3. İhracata Özgü Teşviklerin Teorik Açıdan İncelenmesi

Çağımızda gelişmekte olan ülkelerde ekonomi politikasının temel amacı, ekonomik kalkınmayı hızlandırmak ve sanayileşmeyi sağlamaktır. Bunun için tarifeler ve miktar kısıtlamaları yanında dışa dönük politikalar izlenmekte ve ihracata ağırlık vermektedir.

Günümüzde özellikle II. Dünya Savaşından sonra gelişmekte olan ülkelerin, yüksek koruma duvarları arkasında sürdürdükleri ithal ikamesi politikası, birçok ülkenin yurtiçinde üretmeye başladığı sınai ve yarı mamül ürünü ihraç etme durumu ile karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Ancak bu ülkeler dünya piyasalarında içeride pahalı olarak üretmiş oldukları ürünleri satmakta çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilen ihracat, özellikle çok değerlenmiş döviz kuru, ithal girdileri üzerinde tarifeler ve dahili üretimi maliyetlerinin dışarıya karşı çok yüksek olmasından dolayı büyük bir dezavantaj ile karşı karşıyadır. Bütün bunlar gelişmekte olan ülkelerde sanayileşmenin başlangıç döneminde ihracatın teşvikinden çok ithal ikamesi politikasına ağırlık verilmesine neden olmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşından sonra Güney Kore, HongKong, Taiwan, Singapur, Tayland ve Malezya gibi az gelişmiş ülkeler ithal ikamesi politikası yanında ihracatı geliştirme ve teşvik politikalarından gereken önemi vermiş ve bunun sağladığı faydaları görmüşlerdir.

İhracatı teşvik politikası sonucunda gelişmekte olan ülkelerde ihracatın artırılabilmesi için bazı şartların gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bu şartları şöyle özetleyebiliriz:

1- Ekonomide hem özel sektör hemde kamu sektörü ihracatın artırılması gereğine inanmalı ve bu konuda istekli olmalıdır.

(48) Emin Çarıkçı, "Türkiye'de İhracatı Teşvik Politikası, Uygulamaları ve Sonuçları, Dış Ticarete Durum Dergisi, Ocak 1991, sayı:23, s.26.

2- Ülkedeki müteşebbis kesim özellikle imalat sanayinin geliştirilmesi konusuna önem vermeli ve bu konuda gerekli devlet desteği sağlanmalıdır.

3- İhraç ürünleri veya ihracat potansiyeli olan ürünlerin fiyat, kalitesi, miktarı ve uluslararası pazarlardaki teslim süresi konusunda, rakip ülkelerin durumları da izlenerek uygun bir politika takip edilmelidir.

4- Kamu ve özel sektörün birlikte hazırlayacakları uzun bir dönemli bir program çerçevesinde ihracata yönelik yatırımlara ağırlık verilmeli ve ihracatı çekici bir duruma getirerek tedbirler alınmalıdır.

5- Ekonomide ihracatla ilgili tüm özel ve kamu kuruluşları arasında organizasyon sağlanarak bürokratik engeller ortadan kaldırılmalıdır(49).

Gelişmekte olan ülkeler kalkınma sürecinde karşılaşılabileceği döviz dar boğazının genişletmek amacıyla ihracatı artırmak ve bunu sağlamak içinde ekonomi politikalarına yön vermek amacıyla alınacak tedbirler ihracatı arttırıcı nitelikleri taşıyorsa, bunlar ihracatı teşvik tedbirleri olarak tanımlanabilir. Genel olarak ihracatı teşvik tedbirleri, maliyetleri düşürerek veya gelirleri artırarak ihracatı karlı kılan tüm tedbirleri içine almaktadır. Çeşitli ülkelerde uygulanmakta olan ihracatı teşvik tedbirlerini esas olarak alırsak dört ana başlık altında toplamak mümkündür.

1- İhracatta Prim Sistemi: Prim sisteminin esası, ihraç malı üreten üreticilere ve bunlara ihraç edenlere genel anlamda para olarak devlet tarafından yardım yapılmasıdır.

2- İhracatta Vergi İadesi İle Vergi Muafiyeti ve İndirimi: İhracat için üretim yapılan bazı malların içinde ithal malı üretim faktörleri vardır. Ülkenin uygulamış olduğu gümrük vergisi sonucu ihraç ürünü içindeki ithal malı o ürünün fiyatını şişirecektir. Bu durum ihracatçıların dış pazarlar da fiyat yönünden rekabete gidebilme şanslarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bir ihraç ürünü içindeki ithal malına gümrük vergisinin konulması, ihracatçının yurtiçinde ürettiği malın değerine

(49) Işın Çelebi, "Türk Ekonomisinde Gelişmeler ve İhracat Politikaları", Dış Ticarete Gelişmelerle İhracat Politikaları Sempozyumu, İzmir, Meptaş Yayınları, 1985, s.3.

oranla daha fazla vergi ödemesini gerektirerek, gerçek korumanın negatif olmasına yol açmaktadır.

3- Girdi Teşvikleri: Teşvikler, yatırımlar, işletme sermayesi ve ihracat kredileri üzerinde etkileri ki kapsar.Burada amaç ihracatçıya mali destek sağlamaktır.

4- Devlet Pazarlama Yardımları: İhracatçı kurulaşlara ürünlerini pazarlamada zorluklarla karşılaşılır. Bunun için özellikle gelişmekte olan ülkeler devlet yardımı bir zorunluluktur(50).

İhracata yönelik politikalar izleyen ülkelerin istihdam ve büyüme yönünden ithal ikameci politikalar izleyen ülkelere göre daha iyi performans gösterdikleri kabul edilmektedir.

Bir ülkenin mukayeseli üstünlüklerine uygun olarak dünya piyasalarında uzmanlaşabilmesi için diğer ülkelerle eşit koşullarda rekabet edebilmesi gerekir. Bunun için her ülkede bazı koşulların gerçekleştirilmesi gereklidir.

a) Rekabetçi bir finansal ve para piyasasını

b) Esnek ve gerçekçi bir döviz kurunu

c) Girdi ve çıktıların serbest ticaretini

d) Rekabetçi temel girdi piyasasını

e) Ayrımcılık yapmayan bir iç vergilendime sistemini ihracat etkinlikleri sayılan bu 5 etkinin birleşmesiyle veya bu koşulların sağlanamadığı durumlarda telafi edici teşviklerle ihracata dönük katma değer üreten etkinliklerin desteklenmesi sağlanmış olur.

İhracatı geliştirmede başarılı olan bir çok ülkede genişletilmiş yansız statü kavramı gerek firma gerekse ürün bazında uygulanarak başarının esasını oluşturmuştur.

İhracatın gelişebilmesi için çeşitli koşulların gerçekleşmesi gereklidir.Bunu Doğu Asya ülkelerinden Güney Kore deneyimi ile açıklamayan bir teoriyle

(50) Işın Çelebi, Dışa Açık Büyüme ve Türkiye, İstanbul, 1991, s.37.

gösterelim. İhracatın gelişebilmesi için ilk koşul gerçekçi bir döviz kuru sistemini oluşturmaktır. Gerçekçi bir döviz kuru ise piyasaya dayalı bir döviz rejimi ya da kontrollü bir döviz rejimi şeklinde uygulanabilir. Güney Kore devalüasyonlar ve esnek kur uygulaması karışımı bir yöntemle, ihracatçılar için gerçekçi bir döviz kuru uygulanmaya çalışılmış bu politikaların gerçekçi bir döviz kurunu sürekli olarak sağlaması nedeniyle, gerçekleştiren büyük devalüasyonlar arası dönemlerde ihracatçılara sağlanan doğrudan teşvikler aşırı değerlendirilmiştir. Güney Kore Wonnu'nun ihracat üzerindeki olumsuz etkisi giderilmeye çalışılmıştır.

Yansız statünün ikinci koşulu, girdi ve çıktıların serbest ticaret ortamında değerlendirilmesidir.

Güney Kore ihracatının sadece yüzde 20 dolayındaki miktarı sabit iade sistemine tabidir. 1981 yılında uygulanmaya başlanan yeni iade takvimine göre, ihracatçılar, her altı ayda bir yayınlanan iade takviminde yer alan girdi çıktı katsayılarına dayanarak her ihracat ürününe yönelik olarak ithal edilen temel girdi maddesi için belirlenen sabit iadeler önemli olmayan çeşitli ithal mallarına uygulanmaktadır. Bu yeni sistemin kendi içinde bir dengeye sahip olduğu görülmektedir. Temel ithal mallarına tarife dışı statünün tanınmasına öncelik verilmesinin yanı sıra, çeşitli ithal malları için ileri açıdan basitliğe öncelik verilmektedir. Yansız statünün üçüncü önemli koşulu rekabetçi bir malı ve para piyasasının varlığıdır. Başarılı bir ihracat performansı gösteren Doğu Asya ülkelerinin ihracat finansmanı deneyimleri incelendiğinde, temel konunun, malın sübvansiyon verilmesinden ziyade, ya rekabetçi mali piyasalar ya da modernleştirilmiş ihracat finansman sistemi vasıtası ile ihracata yönelik katma değer yaratan tüm firmaların ihracat finansmanından doğrudan ve eşit yararlanmasıdır.

Doğu Asya'nın başarılı ihracatçıları rekabetçi mali piyasaları ve ihracata dönük sanayiler gelişinceye kadar, sevk öncesi ihracat finansmanı ile ilgilenen ticari bankalara risk paylaşım programları sağlayarak firmaların doğrudan ve eşit olarak yararlanmasını temin etmişlerdir. Risk azaltıcı faaliyetlerle desteklenen riskpaylaşım programları, potansiyel ihracatçıların teknolojik, pazarlama ve işleme konularındaki

bilgi eksikliklerinden kaynaklanan belirsizliklerin ortadan kalkmasına yardımcı olmuştur.

İhracatın ilk koşulu, uluslararası piyasalarda rekabet edebilecek maliyet ve kalitede ihraç mallar üretmek olduğundan, dinamik asya ekonomilerinde ihracatın gelişmesinin ilk aşamalarında sevk sonrası finansman ve ihracat kredi sigortasından ziyade, sevk öncesi ihracat finansmanı ile finansman teminatlarına öncelik verilmiştir.

Yansız statünün diğer bir koşulu, rekabetçi temel bir girdi pazarının oluşturulmasıdır. 1960-1980 döneminde Doğu Asya ekonomilerinde rekabetçi temel girdi pazarının oluşturulması için ihracata yönelik sanayileşme stratejilerinde şu sonuçlar sağlanmaktadır.

- Reel gelirin yükselmesi.
- Gelir dağılımının iyileştirilmesi
- Nüfusun hızlı çoğalmasına ve işgücüne katılımın artmasına karşılık tam istihdamın sağlanması.

Yansız statünün son koşulu ayrımcılık yapmayan bir iç vergilendirme sisteminin oluşturulmasıdır. İhracat sübvansiyonları bütçe transferleri ve bunun sonucu olarakda yeni kaynakları gerektirir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için dış ticaretten sağlanan vergilerin önemli bir gelir kaynağı olduğu düşünülürse, etkin bir ihracat teşvik programının neden olacağı vergiler, sistemin etkinliğini azaltır. Sübvansiyonun etkili olması için dört koşul öne sürülebilir.

- a) Sübvansiyonların kaynağı, dengeleri çarpıcı vergiler olmamalıdır.
- b) Bu vergilerin tahsil maliyeti yüksek olmamalıdır.
- c) Sübvansiyonların maliyeti asgari olmalıdır.
- d) Bu politikaların gelir dağılımını bozucu etkileri ihmal edebilecek düzeyde olmamalıdır.

Yukarıda sayılan yansız statü koşullarının doğrudan sağlanamadığı durumlarda ikinci derece en iyi politikalar olarak ihracatçılar için gerçek döviz

kurunun sağlanması, ihracat faaliyetlerine gümrüksüz girdi tahsisi, ihracatçılar için gerekli işletme sermayesine doğrudan ve sabit faizle ulaşma olanağı, telafi edici vergi kolaylıkları vb. uygulamaya konmaktadır. İhracat teşvikleri, ihracata yönelik etkinliklere eşit teşvikler sağlaması, için ve enformasyon eksiklikleri, sermaye ve ürün piyasalarındaki risk belirsizlik ve diğer çarpıklıkların olduğu durumlarda uygulamaya konulmaktadır. Bu teşvik sisteminin etkin bir şekilde kullanımı uzun dönemde ekonominin makro dengelerinin oluşmasını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Örneğin, ölçek ekonomisinin sağlanması ile sermayehesıla katsayısının düşürülmesi, etkin kaynak tahsisinin sağlanmasının sonucu olarak yüksek kapasite kullanımı, büyüme, istihdam ve ödemeler dengesi üzerinde olumlu etki yapabilir.

Kredi teşviklerinde sevk öncesi ve sevk sonrası krediler farklı ekonomik etkileri araçlardır. Sevk sonrası krediler, piyasanın sanayi malları ihracatı için yeterli krediyi sağlayamaması durumunda uygulanırlar. Finansman maliyetleri ürün piyasasındaki fiyatıda etkilediği için fiyat etkisi olan araçlardır. Sevk öncesi krdide yurtiçi sermaye piyasası eksikliklerini gidermeye yöneliktir. İhracatcının sevk öncesinde işletme sermayesi sağlayamadığı veya iç piyasa etkinlikleri için temin ettiği kredi faizlerinden daha fazla maliyetle sağladığı durumlarda ihracatcının piyasa koşullarına eşit veya daha düşük maliyetle borçlanmasını sağlamaktadır.

Birincisi, piyasalarda çarpıklığın olması halinde ihracatı teşvik politikasıyla bunun ortadan kaldırılmasının tercih edilmesidir. İkincisi, bir pazardaki çarpıklığı ortadan kaldırmak için diğer bir pazara müdahalenin yeni çarpıklıklara neden olacağı husustur. Ekonomide etkinliğin sağlanması için, sermaye piyasası müdahaleleri bu piyasadaki çarpıklığı, mal piyasası müdahaleleri ise mal piyasasındaki çarpıklığı gidermeyi amaçlamalıdır(51).

(51) Işın Çelebi, "Türkiye`de 1980 Sonrası İhracata Yönelik Sanayileşme Modelinde İhracata Özgü Teşviklerin Sanayileşme Açısından Değerlendirilmesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Kasım 1990, s.6-12.

1.6.4. Serbest Dış Ticaret Politikası

1.6.4.1. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi

İthal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisi sanayileşmenin başlatılmasında kaçınılmaz bir ön aşamadır ve İYSS 'nın ise gelişmenin belli bir aşamasında İYSS'yi izliyeceği yaygın bir kanıdır. İYSS'nin ekonomik politikalarına İYSS'nin uygulandığı gelişmekte olan ülkelerde sözkonusu stratejinin tıkanması durumunda gündeme getirilmiştir. Ancak sanayi ürün ihracatçısı azgelişmiş ülkelerin deneyleri, sınai ürün ihracatının mutlaka bir ithal ikamesi ön koşuluna bağlı olmadığını göstermektedir. Nitekim bunlar arasında hiç ithal ikamesi politikası uygulamamış ve doğrudan dış pazara yönelik üretim yapan sanayileri kurmak suretiyle sınai ürünü ihracatında önemli bir düzeye gelmiş ülkeler bulunmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde ithal ikamesini sanayi stratejisi olarak benimsenmesi, 1913-1950 dönemindeki koşullara bağlı olarak ortaya çıkmıştır. II.Dünya Savaşının ve kriz döneminin sanayi ve ticaret arasındaki ilişkiyi bir süre için koparması ve bu kopukluğu imalat sektörüne sahip gelişmekte olan ülkelerin daha şiddetle hissetmeleri bunların ithal ikamesi politikasına yönelmesine neden olmuştur.

Genel olarak uygulanan politikada, ithal ikamesine tüketim mallarından başlanması eğilimindedir. Uzun dönemde ithal ikamesinin ara ve yatırım mallarına yöneleceği düşünülmüş, ilk aşamada tüketim mallarından başlanmasının başlıca nedeni, hammaddenin çoğunlukla yurtiçinden elde edilebilme olasılığı, pazarın hazır olması ve ileri teknoloji gerektirmemesidir. Ekonomik büyüme başlangıçta tüketim malları ile hızlandırılarak, daha sonra ara malları üretiminin gerçekleşmesiyle devam edecektir. Koruma tedbirlerinin stratejiye uygun olarak bir sanayide diğerine farklılaştırılması önerilmekte olmasına karşılık, uygulamada korumadaki farklılaşma bazı istisnalar dışında gerçekleştirilememiştir(52).

Gümrük tarifeleri ile ilgili uygulanan ekonomik hayatın düzensiz ve iç kaynak dağılımını iki yönde değiştirmiştir. Kaynaklar tarım ve madencilik alanında

(52) Nevzat Güren, *Dış Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Rekabet Gücü*, Devlet Planlama Teşkilatı, Avrupa Topluluğu İle İlişkiler Başkanlığı, Ankara, 1990.

imalat sektörüne kaymış ve ihracatı özendirmeyen uygulamaların etkisiyle üretimde iç talep önem kazanmıştır. Zaman içinde imalat sektörünün büyük kısmının korunması mamül malların iç piyasadaki fiyatlarını artırmıştır. Ayrıca belirli sanayi ile sektörlerin korunmasından diğer sektörleri olumsuz yönde etkilemiştir(53).

Diğer önemli nokta ise imalat sanayi içinde kaynakların dış talep yerine iç talebin belirlediği tüketim ve aramaları üreten sektörlerle yönelmesidir.

Böylece korunan iç pazara yönelik üretim yapan üreticilerin geliri artarken, ihracat için üretim yapanlar zor durumda kalmıştır. Ayrıca yüksek korumacılık sonucu sanayiciler, ithal ikamesinin amaçları dışında davranışlara yönelmişler ve korumacılığın sürmesi için baskı grubu oluşturmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde ithal ikamesi sanayilerinin gelişimini bu ülkelerin ekonomik potansiyelini kullanacak bir sınai yapılaşmaya yol açmadığından, süreç içinde bu ülkeler ithal ikamesine yönelik stratejilerini değiştirerek ihracata yönelik politikaları tercih etmeye başlamışlardır(54).

İçer dönük kalkınma stratejilerin izlenmesinden kaynaklanan ekonomik büyüme yavaşlamaları, kapitalist ülkelerin çoğunda politika değişikliklerine yol açmıştır. Sözkonusu reformlar, çoğunlukla;

- a) Gerçekçi döviz kuru esasının getirilmesi ve daha sonrada bu gerçekçi kurlara süreklilik kazandırılması,
- b) İhracat aleyhine çarpıklıkların azaltılması,
- c) Sanayi korumacılığının seviyesinin ve çeşitliliğinin giderilmesi,
- d) Pozitif gerçek faiz oranlarının benimsenmesi,
- e) Serbest fiyat uygulamasına geçilmesi,
- f) Tercihli kredi uygulamalarının olabildiğince sınırlandırılması, gibi köklü ve önemli değişiklikleri içermektedir.

(53) Yılmaz Akyüz, "Ekonomide Liberalleşme ve Sanayileşme", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, XIIIIV. 165:10.20, Ankara 1994, s.49.

(54) Korkut Barotav ve Ergun Türksan, İktisat Politikası Seçenekleri Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993 s.115.

Böylece, teşvik sistemlerindeki çarpıkların giderek azaltılmasından başka, fiyat çarpıklıklarını azaltılmasını içermektedir.

Dışa açılma politikasında, ilk iş olarak genellikle yerli paranın önemli ölçüde devalüe edilmesi ve döviz kurlarında gerekli esnekliğin sağlanmasını içermektedir.

Develüasyonlar, mamül mallara ve hatta bazende, mevcut ihracatı aleyhine çarpıklıkların giderilmesi amacıyla geleneksel olmayan tarım ürünlerine yapılan ihracat destekleriyle güçlendirilmiştir.

Diğer yandan, ithalat serbestleştirilmesi uygulamasına gidilip, korumacılık oranının mümkün olduğu ölçüde azaltılma aşamasına gelinmiştir. Sonuç olarak, fiyat kontrolleri ve faiz oranları sınırlandırılması azalarak, piyasa dengesinin giderek arz ve talep kurallarına dayalı olarak kurulması sağlanmaya çalışılmıştır.

Özellikle faiz oranlarındaki yeni uygulamalar getirilmiş kredi kullanımı izne bağlanmış, selektif kredi uygulamasının kapsamı daraltılmıştır(55).

Sayılan tedbirler birinci safta ithal ikamesi uygulayıp, dışa dönük stratejileri, II.Dünya Savaşından sonra uygulayan, Danimarka, Norveç, Yunanistan, Portekiz ve İspanya, belirli sınırlamalarla 1950 yılların ortalarında Japonya, 1960'lı yılların ortalarında, Kore, Singapur ve Taywan ülkeleri arasında görülür.

1960'lı yıllarda uluslararası yapısal değişmeler sonucu batının tüketim malları gibi hafif imalat sanayi ürünlerine olan ithal talebi artmış,bunun yanında teknoloji yoğun sanayi dalları önem kazanarak, dokuma,giyim, ayakkabı, deri ürünleri gibi geleneksel sanayilerin önemi azalmıştır. Ülkeler 1960'lı yıllardan başlayarak 1990'lı yıllardaki ihracatı artırmaya yönelik stratejiler uygulamaya devam etmişler fakat 1990'lu yıllarda geleneksel sektörlerde teknoloji yoğun yatırımlar ve gelişmeler büyük önem kazanmıştır.

(55) Taner Berksoy, "Kalkınma Stratejileri ve İthal İkamesi", Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, III, Ankara, 1985, s.89.

Bu dönemde Doğu Asya ülkelerinin ihracatta başarı olmasının nedenleri, rekabet üstünlüğü sağlayan nitelikli olmayan bolluğu ve ücret düzeylerinin göreceli olarak düşüklüğü etkili olmuştur.

Latin Amerika ülkeleri ihracatta başarılı olamamıştır. Çünkü bu ülkelerde, ithal ikamesi geleneği dolayısıyla batı piyasalarına girememesi, korumacılık tedbirlerinin döviz kurları olumsuz etkilemiştir. Fakat, dört Latin Amerikan ülkesinde değişken kur sisteminin benimsenmesiyle başlatılan politika reformlarının, teşvik sistemlerini istikrara kavuşturulmasında çok büyük ölçüde katkısı olmuştur. Nitekim, ihracat ve zira faaliyetlere karşı uygulanan çeşitli ayırım ve farklılıklar, Hindistan, Şili, Uruguay gibi, içe dönük stratejiler izleyen ülkelerde 1973 petrol krizine kadar devam ederken, Latin Amerikan ülkelerinde büyük ölçüde azaltılmıştır(56).

Buna göre, ilk aşamada, ithal ikamesine yönelik sanayileşmenin tıkandığı durumlarda, yurtiçi talebin, dengeli bütçe, reel ücretlerin ve tarım kesimi gelirlerinin düşük tutulması gibi kısılması ve döviz darboğazı gibi makro dengelerin yeniden düzenlenecektir.

İkinci aşamada ise, döviz gelirlerine süreklilik kazandıracak politikalar gündeme getirilmektedir. Bu zamanda, ihracat teşvikleri ve kur politikası araçlarıyla ihracat potansiyeli olan sanayiler kapasite kullanım oranları artırılabilecek, uluslararası pazarlara girmeyi düzenleyecektir. Fakat bu arada, ülkede devalüasyon-enflasyon dengesizlikleri ortaya çıkabilir ve bu aşamada tek başına kur politikası, orta uzun dönemli kalkınma hedefleriyle çalışabilir.

Son aşamada ise, sanayide yeniden yapılanmayı sağlayacak politika araçları da uygulanmaya başlanmaktadır. Bu politikalar aracı mevcut sanayilere yeni yatırımların yapılması ve dış talebe yönelik yeni sanayiler oluşturulması yönünde, ihraç edilecek ürünlerin yatırımı ve üretimi aşamasında devreye sokulur ve yatırım-üretim ve ihracat zinciri teşvik sistemiyle tamamlanmaktadır(57).

(56) Gülten Kazgan, *Ekonomide Dış Açık Büyüme*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1985, s.335.

(57) Bela Balassa, *Yeni Sanayileşen Ülkelerin 1973 Yılından Sonra Ekonomi Politikası Tecrübeleri ve Türkiye Örneği*, Türkiye'de İzlenen Kur Politikası, Tarihçe, Bugünkü Durum, Sorunlar Öneriler, Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, 1981, s.13.

Ülkelerin uluslararası rekabet ve kendini göstermesi isteniyorsa rekabeti engelleyici uygulamalar kaldırılacak ve ülke ekonomisi uluslararası koşulların etkilerine açık olarak düzenlenecektir. Ülke ekonomisinin dışa açılmasının temel ögeleri, ihracatının büyümeye katkısının artırılması ve dış ticaretin daha serbestleştirilmesi yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi ve ulusal paranın konvertibilitesinin sağlanmasıdır. Gerçekte ekonominin dışa açılması ve onu tamamlayan hedeflerin gerçekleşmesi, ekonominin ihracat gelirini arttırmada göstereceği başarıya ve bunun için sahip olduğu imkanlara bağlıdır. Dolayısıyla, ihracatı arttırma amacı bazı sanayileşme ve kalkınma stratejilerinde diğer amaçlara göre önceliğe sahip olmaktadır.

İhracatı büyümenin kaynağı olarak gören ve sınai ürünler ihracatında uzmanlaşmayı amaçlayan bu kalkınma stratejisi literatürde ihracata yönelik sanayileşme stratejisi olarak adlandırılmaktadır.

İhracata Yönelik Sanayi Stratejisi temelde serbest ticaret görüşüne dönülmesini simgeleyen bir yaklaşımdır. Serbest dış ticaret politikasında ana ilke hükümetlerin dış ticarete olabildiğince, hatta hiç müdahale etmemelidir. Buna göre gelişmekte olan ülkelerin serbest ticaret koşullarında dinamik mukayeseli üstünlüğe sahip oldukları oranlarda üretim yapmaları öngörülmektedir.

Bunu sağlamak için, ekonomiyi uluslararası yapıya bütünleştirecek bir dış ticaret rejimi uygulanması ve kaynak tahsisinin uluslararası talep belirlenmesine izin verilmesinin zorunlu olduğu öne sürülmektedir. Böylece stratejinin temel ögesi, sanayileşme ve büyüme için gerekli dinamizmin iç talepten çok dış talepten geldiği bir iktisadi yapılanma olmaktadır. Bu şekilde gerçekleştiren üretimi, rekabet ve pazarlama gücü yüksek bir hale gelecektir(58).

(58) Tamer Berksoy, Azgelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, İstanbul, Belbe Yayınları, 1982, s.218.

1.6.5. Korumacı Dış Ticaret Politikası

1.6.5.1. İçe Dönük (İthal İkameci) Sanayileşme Stratejisi

Sanayi devrimi sırasında İngiltere ve yakın tarihte de Hong Kong hariç olmak üzere, günümüz sanayi ülkesiyle kalkınmakta olan ülkelerin hemen hepsi, iç pazarları için üretim yapan ve henüz başlangıç aşamasında bulunan sanayilerini korumaktadırlar. Fakat, çeşitli ülkelerde uygulanan korumacılığın şekli ve derecesi farklı olmaktadır. Günümüzde sanayi ülkeleri, çoğunlukla nispeten düşük gümrük tarifeleri ile yetinirken, sanayileşmekte olan ülkeler, daha yüksek gümrük tarifeleri veya miktar kısıtlamaları uygulamışlar ve bazı malların ithalatını yasaklayarak, yabancı rekabetinden korunmaya çalışmışlardır. İthal ikamesinin birinci safhasında, giyim ayakkabı ve eşyası gibi dayanıklı olmayan tüketim malları ile onların kumaş, deri ve ağaç gibi girdileri ithalatını, yerli üretimle ikame etmek üzere, yüksek korumacılığa gerek duyulmamaktadır. Sözü edilen mallar, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme sürecine girdikleri sırada taşıdıkları özellikler uygundur. Şöyle ki;

- a) Bunlar eğitilmemiş emek yoğun mallardır.
- b) Bu mallar için en etkin çıktı ölçeği nispeten düşüktür.
- c) Düşük ürün (hasılat) seviyelerden, maliyetler büyük ölçüde artmamaktadır.
- d) Üretim büyük teknoloji gerektirmemektedir.
- e) Etkin faaliyet için sunucu ağı gerekmemektedir(59).

Birinci aşama gelişmekte olan ülkelerin, bu mallar konusunda sahip oldukları mukayeseli üstünlüklerden dolayı kolay geçecektir.

Ayrıca bu malların dahili üretiminin, işgücü eğitimi, teşebbüs kabiliyetinin geliştirilmesi ve teknolojinin yaygınlaştırılması şeklindeki dışsal ekonomiler sağladığı ölçüde, ılımlı bebek endüstrisi korumacılığından ve bunların geliştirilmesinden söz etmek mümkün olabilecektir.

(59) Tomanbay, a.g.e., s.21.

Birinci safha ithal ikame sırasında üretim, tüketimden daha hızlı artacak ve bu artış ithalatı ikame edecek seviyeye gelecektir. Bu ithal ikamesi süreci tamamlandıktan sonra ise, üretim artış hızı, tüketim seviyelerine inecektir. İkinci aşama, ithal ikamesi, aramallar ile, üretici ve tüketici dayanıklı malları ithalatının, yerli üretimle ikame edilmesini içermektedir. Bunların petrokimya ürünleri, çelik gibi aramalları, yüksek oranda sermaye yoğun mallarıdır.

Makine gibi üretici (dayanıklı) malları ile buzdolabı, otomobil gibi dayanıklı tüketici malları içinde ekonomik ölçekli olma önem taşımaktadır. Bu endüstrilerde ekonomik ölçekli olma, yatay ve dikey ihtisaslaşma şeklinde fabrika büyüklüğüyle ilgili değildir. Bunun yerine, etkin ölçekli ayrı fabrikalardan parça ve kısımların üretimini sağlamak üzere, mamül çeşitliğinde azaltma yoluna gidilmesi ile, endüstrinin kurululuşu ölçeğinde sağlanabilecek tasarruflarda gerçekleştirilebilir. Aynı zamanda, özellikle makina ve dayanıklı tüketim malları için parça, kısım ve aksesuar gibi yardımcı unsurların üretiminde, büyük bir dikkat ve kesinlikle yapılmalıdır. Bu da sırasıyla eğitilmiş teknik işgücü ile birlikte, belirli ölçüde ileri teknoloji uygulamasını getirmektedir.

Birinci aşama olanlarını kalkınmakta olan ülkeler, fiziki sermaye yoğun aramallar ile, kalifiye işgücü yoğun dayanıklı tüketici ve üretici mallar imalatında, dezavantajlı durumda tamamlamışlardır. Fakat bu ülkelerde iç pazarların daha küçük olması yüksek maliyetlere sebep olmaktadır. Buna karşılık dar iç piyasalara üretim yapmak üzere bu tip endüstrilerin kurulması yüksek korumacılığa dayandırılmaktadır. Öte yandan, yüksek korumacılık, bir yandan iç rekabeti azaltırken, bir yandanda özelde mamül ve tarım ürünleri ihracı aleyhine ve genelde de tarımsal faaliyetler aleyhine bir ayırım yapar mahiyettedir. İç Dönük Kalkınma Stratejileri izleyen ülkelerde yüksek koruma oranlarıyla birlikte yüksek değerlendirilmiş döviz kurları uyguladıkları ve devalüasyonların yalnızca çok sık olmayan aralıklarla yapılması eğiliminin ağır bastığı gözlenmektedir. Bu arada, gerçek kambiyo kurlarındaki itibari kambiyo kurlarının içeride ve dışarıda mevcut enflasyon oranlarındaki değişimler dikkat alınarak üretilmiş durumu dalgalanmalar, işletme

(yatırım) kararları konusunda, şüpheler yaratır. Bu durum ihracat konusundaki çarpıklıkları daha da ağırlaştırmaktadır.

Korumacılık ve gerçek kambiyo kurlarındaki dalgalanmalar çoğunlukla, tüketim malları fiyatları düşük tutar, bu tür malların fiyatlarındaki değişimler minimize etmek üzere, fiyat kontrolleriyle birlikte yürütülür. Fakat temel gıda maddelerindeki fiyat kontrolleri bu malların, tüketiminde artışlara sebep olurken, sözkonusu malların üretimlerinde önemli ölçüde caydırıcı bir etki yaratmaktadır. Buna karşılık, sermaye yoğun kamu hizmetleri fiyatlarının kontrolü, kamu sektörü açığını arttırırken, gelişmekte olan ülkelerde kıt bir faktör olan, sermaye talebini de artırmaktadır.

Bundan başka, ikinci safha ithal ikamesi sürecinden geçmekte olan ülkeler, nominal faiz oranlarını, enflasyon oranının altında tutmak eğilimindedirler.

Negatif faiz oranları ise, sonuçta, sermaye yoğun tekniklerin benimsenmesine ve sermaye çıkışı hızlanmakta ve iç tasarruf şevki kırılmakta kredi tehditleri kaçınılmaz bir hal almaktadır.

İkinci safha ithal ikamesinin belirgin özellikleri;

- a) Yüksek değerlendirilmiş döviz kurları,
- b) İhracat aleyhine çarpıklıklar,
- c) Yüksek ve değişen oranlı endüstriyel korumacılık,
- d) Temel gıda maddelerinde ve kamu işletmeleri ürünlerinde fiyat kontrolleri,
- e) Kredi tahditleri ve tercihlerine neden olan negatif faiz oranları uygulaması, şeklinde özetlenebilir(60).

Belirtilen özellikler, içe dönük kalkınma stratejileri izleyen ülkelerde, yalnızca teşvik sistemlerine çarpıtmakla kalmayıp, piyasa mekanizmasını işleyişinde ciddi tıkanmalara neden olmakta, piyasa ekonominin arz talep kurallarına göre

(60) Bela Balassa, *Dışa Açık Ekonomi Üzerine Makeleler*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Başkanlığı, Yayın No:276. ss.151-158.

işleyişini sınırlandırmakta ve dolayısıyla, genelde ülke ekonomisini olumsuz şekilde etkilemektedir.

İkinci safhada ithal ikamesi lehine ve ihracatı aleyhine ayırımlar, yüksek korumacılığın gerisinde ikinci safha ithal ikamesi ile uygulayan ülkelerde, mamül ihracatının gelişmesine imkan vermemekte ve bu arada, tarımsal ihracatta da olumsuz gelişmeler olmaktadır. Tarımsal ihracat artışındaki yavaşlama ve mamül ihracatı hızının yetersizliği nedeniyle ve dönük kalkınma stratejilere uygulayan ülkeler hızlı ekonomik büyümeleri için yetersiz döviz sağlayamamaktadırlar. Bu arada, yabancı para krizleriyle karşı karşıya gelmektedir.

Hedeflerin ekonomik büyüme hızlarını sağlamak üzere, ithal ikamesinin ikinci safhasında, sermayehasıla rasyonu yükselmektedir. Aynı zamanda, kredi tercihleri, kıt kaynak olan sermaye dağılımında etkin olmayan bir kaynak dağılımına neden olurken, negatif faiz oranları da mevcut tasarrufların hacmini önemli ölçüde azaltmaktadır(61).

Fakat bütün bu eleştirilere karşı, ithal ikameci sanayileşme politikası, sanayileşme süresinde önemli işlevleri olan bir kalkınma stratejisidir. Gelişmekte olan ülkelerde ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin başarıya ulaşması için bu stratejiye geçilmeden önce en azından bir süre, ithal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulanmasında yarar vardır(62).

1.7. Ödemeler Bilançosu Politikaları

1.7.1. Ödemeler Bilançosunun Tanım ve Kapsamı

Ödemeler bilançosu bir ülke sakinleri ile bu ülke dışında kalan ülke sakinleri arasında yapılan tüm iktisadi işlemleri sistematik bir biçimde gösteren istatistik tablosuna o ülkenin dış ödemeler dengesi adı verilir.

Tanımdaki iktisadi işlemler deyimi parayla ölçülebilen herhangi bir şeyin, bir ülkede oturanlarla, başka ülkelerde oturanlar (yabancılar) arasında değişimini sağlayan her türlü faaliyetleri kapsamaktadır.

(61) Balassa, a.g.e., s.156.

(62) Tomanbay, a.g.e., s.22.

IMF'ye göre ödemeler bilançosu, belirli bir dönemde bir ekonominin yerlileri ve yabancıları arasında meydana gelen ekonomik alımlara bağlı değerlerin, transfer ödemelerinin ve rezervlerinde meydana gelen değişikliklerin sistematik ve muhasebe kayıtlarına uygun olarak tespit edildiği istatistiki bir belgedir."(63).

Ödemeler bilançosu bir yıl için tutulur. Çünkü bir ülkenin bir yıl içinde tüm yabancı ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini göstermek için tutulan ödemeler bilançosu gelir ve giderlerin oluşmasına neden olan dış işlemleri, işlem benzerliklerine ve ekonomiye olan etkilerine göre sınıflandırarak ana hesap grupları içinde toplanırlar.

Ödemeler bilançosu, ülkenin belirli andaki borç ve alacaklarını değil, ülkelerin bir yıl içerisinde, diğer ülkelerle yapmış olduğu ekonomik işlemlerin ne yönde değiştiğini gösterir(64).

Bilançosu bir ülkenin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini toplu olarak gösterdiği için, ülke yönetenlere, araştırmacılara ve alınacak ekonomik kararlara yol gösterir. Ödemeler bilançosundaki dengesizlik ülkenin istihdam, gelir seviyeleri, fiyat istikrarı, döviz kuru, yatırım kısaca ekonomik refahı üzerinde önemli etkiler yaratır.

Uluslararası denge açısından ülkelerin ödemeleri bilançolarının açık ve fazlaları birbirlerine eşit olmak zorundadır. Çünkü bir ülkenin açığı diğer bir ülkenin fazlası ile kapatılır.

Bir ülkenin ödemeler bilançosu, sonuç olarak daima dengede bulunacağı için "ödemeler dengesi" olarak tanımlanabilir. Ödemeler bilançosu, uluslararası borç ve alacak ilişkilerini de kapsadığı için, borçların ödenmesi amacıyla satılan dövizler ile alacakların tahsili amacıyla satın alınan dövizler birbirlerine eşit olmak zorundadırlar. Dolayısıyla ödemeler bilançosu "daima bir denge" durumundadır.

Ödemeler bilançosunu, ülkenin yabancı dövizler karşısındaki arz ve talep bilançosu olarak değerlendirmekte mümkündür Döviz arz ve talebi arasındaki dengenin fazla veya eksik olması durumunda bu fazla veya eksikler altın veya

(63) IMF, Balance Of Payments Manual, 1961 s.13.

(64) Seyidoğlu, a.g.e., s.324.

dövizle tasfiye edilirse ödemeler bilançosu "fiili" olarak dengede olacaktır. Bunun dışındaki her durumda ödemeler bilançosu açık veya fazla verir. Dönem sonunda ülkenin ödemeler bilançosundaki denklik muhasebe anlamında bir denklidir(65).

1.7.2. Ödemeler Bilançosu Politikası

Ödemeler bilançosu politikası, hükümetlerin ödemeler bilançosunu dengede tutmak veya denge bozulur ise dengeye getirmek için yapmış olduğu tüm faaliyetleri kapsayan bir politikadır. Hükümetler kısa dönemde ödemeler bilançosunu sağlayabilmek için diğer ülke veya kurumlardan borç para almak veya rezervlerini kullanarak ödemeler bilançosu açığını kapatmak zorundadırlar. Eğer yine ödemeler bilançosu açık veriyor ise, şu tedbirler alınır:

- Para ve maliyet politikası araçlarını kullanıp ekonomide bir deflasyon (enflasyon) yaratarak ödemeler bilançosunun açık (fazla) vermesini sağlamak,
- Milli parayı devalüe (revalüe) etmek,
- Uluslararası ekonomik faaliyetler üzerine döviz kontrolü koymak,
- Dış ticaret açık veriyorsa tarifeleri yükseltmek ve diğer ithal kısıtlamalarını arttırmak, ihracatın arttırılması için ihracatı teşvik etmek.

Ödemeler bilançosuna işlemler iki temel grup altında kaydedilir. Bunlar "otonom" ve "denkleştirici" işlemler olup, otonom kalemler, ödemeler bilançosunu denkleştirme amacı taşımayan sadece, milli ekonominin yerlileri ile yabancıları arasında oluşan ekonomik olumlara bağlı değerlerin bir araya getirildiği kalemdir.

Denkleştirici kalemler bir ülkenin ödemeler bilançosunu diğer ülkelerin ödemeler bilançolarına karşı fazla veya açık verdiren bütün kalemler toplamıdır.

Ödemeler bilançosunda otonom nitelik taşıyan kalemlere, bilançoda açık veya fazla doğurdukları için "dengesizlik doğuran" işlemler, buna karşılık bilançoda otonom kalemlerden değer dengesizlikleri gidermek için yapılan denkleştirici işlemlere de "dengesizlik giderici" işlemler denir.

(65) Türkiye Ekonomi Kurumu, a.g.e., s. 204-205.

Otonom kalemlere; kar amacı için mal ve hizmet ihracı, karşılıksız transferler, doğrudan yabancı sermaye yatırımlara daha fazla kazanma veya güvenlik amaçlı portföy yatırımları örnek verilebilir.

Dengeleştirici kalemlere, Merkez Bankası tarafından otonom kalemlerden kaynaklanan gelir ve gider dengesizliklerini karşılamak amacıyla bunlar arasındaki açığı giderici nitelikteki altın ve döviz satışları örnektir.

Ödemeler Bilançosu Kalemleri arasına bir çizgi çizerek bilançonun ikiye ayrılması sonucu, donanım işlemler çizginin üstünde, denkleştirici işlemler de "çizginin altı"na yazılır.

Eğer otonom işlemler dengesi sıfır olduğu zaman (otomon gelirler otomon giderlere eşit)ödemeler bilançosu dengededir. Otonom kalem gelirleri (alacak) otonom kalem ödemelerinden (borç) daha büyük ise "fazla" tersi durumda da "açık" ortaya çıkar. Denkleştirici işlemler açık veya fazla olunca,dengelenecek ödemeler bilançosu dengesi sağlanır(66).

1.7.3 Ödemeler Dengesi Kalemleri

Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte ödemeler dengesinde:

1. Cari İşlemler Bölümü: Dış ödemeler dengesinin başta gelen ve en önemli bölümüdür. Bu bölümde kendi içinde mallar ve hizmetler alt bölümlere ayrılır. Mallar, yada dış ticaret alt bölümünde bir yıl içerisinde yapılan ithalat ve ihracat işlemleri yer alır.Hizmetler yada görünmeyenler başlığını taşıyan öteki alt bölümde ise,yabancılara yapılan yada yabancıların yaptıkları hizmetlere ilişkin işlemler gösterilir. Bunlar, turizm, işçi, gelir ve giderleri, uluslararası bankacılık ve sigortacılık hizmetleri ve diğer özel hizmetler ve hükümet hizmetleridir. Dış ticaret bilançosu ile birlikte cari işlemler hesabına en önemli kalemi olup, her iki hesabın dengesine "mal ve hizmetler bilançosu" adı verilir.

2. Karşılıksız Transfer Hesabı: Bir ülkenin satın alma gücünün diğer ülkeye ticari amaçlar dışında karşılıksız devredilmesi durumunda ortaya çıkan ekonomik

(66) Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim ve Yapısal Değişimi, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Eskişehir, 1995 s.242.

işlemlerdir. Bu çeşit işlemlere diğer ülkenin ödemede bulunması sözkonusu değildir. Karşılıksız transferler, parasal, parasal olmayan, özel veya hükümete alt transferler olmak üzere bölümlenebilir.

3. Sermaye Hesabı: Hesap, kamu ve özel sektör kuruluşları tarafından gerçekleştirilen sermaye hareketlerini kapsar. Sermaye ihracı borçlu bir hesap olup, artışı bilanço üzerinde olumsuz azalışı ise olumlu sonuç yaratır.

Sermaye hesabının cari işlemler hesabını finanse eden bir özelliği vardır. Hesap ülkenin net malı kaynak elde edilmesini gösterir. Sermaye hesabında yer alan sermaye hareketleri uzun ve kısa vadeli olarak ikiye ayrılır. Sermaye hesabında yer alan sermaye hareketleri uzun ve kısa vadeli olarak ikiye ayrılır. Kısa vadeli sermaye hareketleri, içinde kısa vadeli banka mevduat hesapları ile mevduat sertifikaları hesapları yer alır. Sermaye hesabında yer alan sermaye hareketleri, kolayca nakite dönüştürülebilir. Faiz ve döviz kurlarındaki dalgalanmalara karşı hassastır.

4. Resmi Rezervler Hesabı: Cari İşlem: Cari işlemler ve sermaye hesapları açık veriyor ise, bu açığı kapatma özelliğine sahiptir. Ülkenin resmi kurumları, özellikle bankaları arasındaki mali nitelikteki portföy hareketlerini kapsar. Bu portföy ikiye ayrılır. Resmi rezerv varlıkları ile yabancı kurumların mali sorumlulukları. Resmi rezerv varlıkları içinde, altın rezervleri konvertibil dövizler, özel çekme hakları (SDR) ve IMF'deki rezerv pozisyonu vardır. Hesap, ödemeler bilançosunun otonom kalemlerinin ortaya çıkardığı dengesizliği gidermek için merkez bankalarının dış rezervlerindeki değişimleri gösterir. Otonom kalemler, cari veya sermaye işlemlerini kapsar ve "çizgi üzerine" kaydedilir. Buna karşılık denkleştirici kalemler, otonom kalemlerin sonucuna bağlıdır. Resmi rezervler hesabı da bir denkleştirici (çizgi altı) işlemlerdir(67).

Ödemeler dengesinde, ilk olarak "dış ticaret" adı altında tüm ihracat ve ithalatı kaydedilir. Fakat ithalat, ihracatın üzerinde ise bir dış ticaret açığı vardır. İhracat ithalattan fazla ise ticaret fazlasından bahsedilebilir. Gelişen ülkelerde

(67) Aynur Kocamanoğlu, Ödemeler Dengesi ve Türkiye'deki Uygulama, T.C. Merkez Bankası 3 Aylık Bülten, s.11.

gereken aramalı ve yatırım malı ithalatının geniş olması, gerek ihracat imkanlarının sınırlı olması dolayısıyla bir dış ticaret açığı vardır. Bu ülkelerin dış ticaret açığını azaltmak temel sorunlardan birisidir.

Genellik ticaret FOB değerleri (malın gemiye bindirilmiş maliyetleri) üzerinden kaydedilir. Taşıma, navlun ve taşıma sigortası ayrı bir hizmettir ve o ülke tarafından sağlanıyorsa cari işlemlerde döviz geliri, başka ülke taşımacılarına ödenmişse gider olarak kaydedilir. İthalatı ise hem F.O.B. hem de C.İ.F (gemiye yüklemeye kadar ki masraflar, navlun ve taşıma sigortası) olarak kaydedilir. Dış ticaret açığı CİF ithalat ile FOB ihracat değerleri arasındaki farktır. Yine şayet bu ithalat veya bir kısmı o ülke taşımacılığı tarafından yürütülmüşse cari işlemlerde gelir hanesinde yer alacaktır. Gerek ticaretten gerek ithalattan transit işlemleri tenzil ederek, transit tenziliyle ithalat ve ihracat değerini bulmamız gerekir.

İhracat ve ithalat dışındaki diğer tüm hizmet ve akımlar "cari işlemler dengesi" içinde toplanır. Bunlar mesela, turizm hizmetlerinden sağlanan gelir ve giderler, özel yabancı sermaye akımı ve kar transferleri işçi döviz gelirleri, diğer hizmetler, karşılıksız transfer ve faiz ödemeleridir.

Yıllık döviz gelir ve gider dengesi dış ticaret artı cari işlemlerden oluşur. Yıllık döviz ihtiyacını cari işlemler dengesi veya açığı ifade eder. Bu açık ise ödemeler dengesinde başkibir grubu oluşturan "sermaye hareketleri" ile sağlanır. Sermaye hareketleri içinde o yıl sağlanan uzun veya kısa vadeli dış kredi veya yardımlar, buna karşı önceki yıllarda alınan dış borçlar üzerinden yapılan ana para veya taksit ödemeleri kaydedilir. Cari işlemler fazlası rezervlerde bir artışa yol açar. Bu fazluluk dışarıya açılan kredilerin artırılmasıyla sağlanmış olabilir. Böylece sermaye hareketleri cari işlemler açığı veya fazlasını telafi etmiş ve dış ödemeler aktif ve pasifi eşit hale gelmiş olacaktır. Cari işlemler açığı ise, rezervlerde azalmaya yol açar.

Bu gibi işlemler çok çeşitli olduğundan, aktif ve pasif denkleştirmek için uğraşılır(68).

(68) Süreyya Hiç, Türkiye Ekonomisi, İstanbul, Menteş Kitabevi 1988, s.190.

1.8. Dış Yatırım Politikası

1.8.1. Yabancı Sermaye

Yabancı sermaye bir ülkenin karşılığını değişik şekillerde ödemek koşuluyla başka ülkelerden temin edip kendi gücüne ekleyebileceği mali veya teknolojik kaynaklar olarak tanımlanabilir. Yabancıların bu yatırımlardan amaçladıkları en önemli yarar kar payıdır. Bu miktar yabancı yatırımcıların kendi ülkelerinde elde edeceklerinden fazla olmalıdır. Aynı zamanda petrol ve madencilik alanına yapılan yatırımlar gibi belli bir hammadde üretimini kontrol altında tutma amacı vardır. Yatırım yapılan az gelişmiş ülkelerin yabancı sermaye yatırımlarından elde edebileceği yararlar şunlardır:

a) Yabancı işletmenin ödeyeceği ücret, kira vergiler ile hammadde, enerji, ulaştırma vb. üretim girdileri için yapacağı ödemelerden meydana gelen kısa dönem için sözkonusu olan yarardır.

b) Az gelişmiş ülkelerin teknolojisi ilkel, üretim teknolojisi hakkında bilgileri de sınırlı olduğu için yabancı sermayenin ülke kalkınmasında faydalanabileceği başlıca yararlarından biri olan yabancı sermayenin ülkeye getireceği ileri teknolojidir.

c) Bir başka yarar ise yabancı sermayenin sağlayacağı ihracat artışıdır. Bu yarar yabancı sermayeye yatırım izinleri verilirken ihraç yapmasında şart koşulmuş olmasından kaynaklanmaktadır(69).

Yabancı sermaye hareketi ilk olarak borçlanma şeklinde ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin gelişen sanayisine hammadde sağlamak ve petrolün çıkarılması için Britanya Adalar Topluluğu içinde giriştiği yatırımlar yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcı olarak kabul edilir. II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle A.B.D'nin liderliğinde yabancı sermaye yatırımları yoğunluk kazanmıştır. Böylece uluslararası ekonomik ilişkiler gelişmiş özellikle dış ticaret, teknolojik transferler, yabancı sermaye hareketleri, sevk ve idareyle birlikte geliştirme, araştırma, pazarlama konularında da büyük gelişmeler elde edilmiştir.

(69) Güngör Uras, Türkiye'de Yabancı Sermaye Hareketleri, 2.Türkiye İktisat Kongresi, 2-7 Kasım 1981, DPT Yayınları, No:1783s.83.

Yabancı sermaye yatırımlarının niteliği ve niceliği bakımından sermayenin en ucuz yerden temin edilerek pazara en yakın yerde üretime dönüştürülmesi ve ticaret işleminin verginin en düşük olduğu ülkelerden yürütülmesi sözkonusu olmuştur. Tüm ekonomik ve siyasal ilişkilerde olduğu gibi yabancı sermaye ilişkilerinde de önemli olan ülkelerarası karşılıklı çıkar dengesinin kurulmasıdır. Bir ülkenin yabancı sermayeyi kabul etmeden önce ekonomik stratejilerini iyi çizmesi ve faydalarını analizlerini iyi yapması gerekmektedir. Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerinde daha hızlı ve daha dengeli büyüme istikrarına ulaşabilmeleri için istikrarlı politikaları izlemeleri ve kalkınmaya yönelik üretim artışı sağlamaları gerekmektedir. Fakat bu ülkelerin nüfusunun çok, kişi başına düşen gelirinde az olması nedeniyle iç tasarruflar yetersiz kalmakta bu da yatırımları engelleyip üretim artışını sınırlı kılmaktadır(70).

1950'li yıllardan itibaren uluslararası parasal sorunları çözmek için biraraya gelen ülkelerin ekonomik güçlükler içindeki ülkelere kredi sağlayacak bir kurumun yaratılmasına karar vermeleri dış yardımların yaygınlık kazanmasına neden olmuştur. Yardım niteliğindeki bu finansal akım giderek ticari borç şeklini almış azgelişmiş ülkelerde beklenen hamlelerin sağlanamaması dış kaynaklara dayalı bir kalkınma modeline gerek duyulmuştur. Bunun üzerine çok uluslu şirketlerin azgelişmiş ülkelerde yaptığı direkt yatırımlar sonucu bu ülkelerdeki finansal sorunların çözümü kalkınma hamlelerinin başarısı için bir aracı olarak görülmüş ve özellikle dışa açık ekonomilerde yabancı sermaye olgusu gereken yerini almıştır.

Yurtiçi tasarruflara ek bir kalem niteliğinde olan yabancı sermaye ekonomik kalkınmanın en az özveri ile gerçekleşmesini sağlar. Yabancı sermayenin ekonomik kalkınmada gösterdiği önemli bir etki de modern teknoloji ve üretim tekniğidir. Yabancı sermayenin azgelişmiş ülkelere uluslararası alanda teknoloji ve maliyet açısından üstünlük kurabilecek düzeyde üretim yapmaları için getirdiği özellikle işletme tekniği ve teknoloji önemli bir faktör olmaktadır. Bu durumda azgelişmiş ülkelerin yabancı sermayeden bekledikleri unsurlar şunlardır:

(70) Cem Alpar, Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma, Ankara, 1980 s.255.

- 1- Sermaye birikiminde ve teknolojik gelişmeye katkıda bulunmak.
- 2- İç piyasaya canlılık kazandırmak.
- 3- Teknik eleman veya yönetici kadro açığını azaltmak.
- 4- İstihdam olanaklarını artırmak.
- 5- Ödemeler dengesi açığını azaltmak.

Yabancı sermaye bir ülkeye kar etmek amacıyla geldiği gibi yabancı sermayenin ülkeye giriş şartları iyi belirlenmediği takdirde sorunda yaratabilir. Sorun yaratmaması için gereken şartlar:

- İhracat şartı
- Kar transferine getirilecek sınırlar
- Yabancı sermayenin yerli girişimle kurduğu ortaklık üzerindeki sermaye payı
- Faaliyet süresi ve alanı.

Az gelişmiş ülkelerin kalkınma amaçlarına ulaşmada başarılı olabilmeleri için kullanacakları araçları iyi seçmeleri ve bu araçlarda optimal dozaj ayarlamasını iyi yapmaları gerekmektedir(71).

Genel olarak yabancı sermaye yabancı tahvil ve hisse senedi gibi menkul değerlerin satın alınması ve portfolyo yatırımı olarak adlandırılmaktadır. Dolaysız yabancı sermaye ise yabancı ülkelerde bina, fabrika, arazi, tesis gibi fiziki değerlerin elde edilmesidir. Günümüzde dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının büyük bir kısmı çok uluslu şirketler tarafından yapılmaktadır. Dolaysız yabancı sermaye geldiği şirkete yönetimde etkinlik sağladığı gibi gittiği ülkede teknoloji transferi gerçekleştirmektedir. Yabancı sermaye genellikle döviz transferiyle gerçekleştiği gibi döviz girişi olmadan yatırım mal şeklinde veya maddi olmayan haklar şeklinde de ülkeye girebilir.

(71) Rıdvan Karluk, 'Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, İstanbul Ticaret Odası Ekonomik Yayınları Dizisi No:13, İstanbul, 1983, s.14.

Bir ülkeye herhangi bir şey üretilip satarak kar elde etmek amacıyla başka bir ülkeden gelen sermaye ile bir ülkede ödünç olarak verilen sermaye aynı olarak kabul edilmektedir. Ödünç olarak verilen sermayede risk ödünç alan tarafa yüklenirken bir şey üretilip satarak yapılan sermayede risk tamamen yatırım yapan tarafa ait olmaktadır. Yabancı sermaye yatırımı da riskin tamamen yatırım yapan tarafa ait olduğu ve sadece kar elde etmek için yapılan yatırımdır.

Direkt yabancı yatırımcı kendi ülkesinden başka bir ülkede faaliyette bulunan bir direkt yatırım kuruluşuna, bir ortaklığa veya bir şubeye sahip bir kişi, anonim şirket devlet, grup veya şirketler grubudur. Bir anonim veya anonim olmayan şirketin direkt yatırım kuruluşu olabilmesi için içerisindeki bir direkt yabancı yatırımcının yönetiminde % 10'nun üzerinde bir etkinliğinin bulunmasına bağlıdır. Yani bir şirketin yabancı sermayeli olabilmesi için şirket yönetiminin en az %10' nun şirkette belli bir orandaki hisselerin kontrolüne sahip bir yabancı yatırımcıya ait olması gerekir.

Yabancı tahvil ve hisse senedi gibi menkul değerlerin satın alınması ile yapılan yatırımlara uluslararası portfolyo yatırımı denmektedir(72).

Uluslararası portfolyo yatırımları ile dolaysız yabancı sermaye yatırımları arasında yakın ilişki olmasına rağmen bazı farklılıklar görülür. Bunlar yabancı ülkede yapılan yatırımın yönetimde kendini göstermesi, anaparanın geri ödenmesi, yatırımcıların kişilikleri, yatırımcı sermayenin yanında katkıların olup olmamasıdır. Doğrudan yatırım bir sermaye transferi olmakla birlikte teşebbüs, teknoloji, risk taşıma ve organizasyon aktarımını da sağladığı için işletmelerin sadece kuruluş ve techizatının finansmanı olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle doğrudan yani dolaysız yatırım işletmecilikle ustalığı ve rekabet faktörünü de ülkeye sokmaktadır. Genellikle doğrudan yatırımlar sanayi sektörüne yöneliktir. Daha çok belli bir ülkeden başka bir ülkeye sermaye transferi şeklinde değil de belli bir ülkenin belli sanayi dalında diğer ülkenin sanayi dalına akış şeklindedir. Bu sermaye akışı dikey ve yatay yatırımlar şeklinde olmaktadır. Yatay yatırımlar bir firmanın yatırım yaptığı ülkelerde kendi ülkesiyle aynı üretimi gerçekleştirdiğinde dikey

(72) Aslı Eren, 'Türkiye'nin Ekonomik Yapısının Analizi, Muğla, Bilgehan Basımevi, 1989, s.254.

yatırımlar ise yatırım yapılan ülkelere esas ülkedeki ürünlerin işlenmesi ve bu ürünlerin satışı ile ilgili olarak ileriye veya geriye dönük olarak yapıldığında ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de yabancı sermayenin tarihi eskilere dayanmaktadır. Yabancı sermayenin Türkiye'ye girişi kapitülasyonlarla birlikte olmuştur. Cumhuriyet Türkiyesi ulaştırma ve kamu hizmetleri gibi devletin güvenliği ile ilgili alanlara yerleşmiş bir sermaye ile karşı karşıyaydı. 1929 'da T.C.Merkez Bankası kurularak yabancı ortaklığın faaliyetine son verilmiştir. 1950'li yıllara kadar yabancı sermaye kesin olarak kalınmamış fakat yasal bir düzenleme olmadığından önemli bir yabancı sermaye girişimi olmamıştır. Yabancı sermaye haklarının kesin çizgilerle belirtildiği bir kanun dayanak aracılığı için ancak 1950 yılında kanunların çıkarılmaya başlanmasıyla ülkemize girmiştir. Bugün 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve 6326 sayılı Petrol Kanunu halen yürürlüktedir(73).

Türkiye'nin çok partili demokratik hayata geçişiyle ithalat serbest bırakılmış 1950-1953 döneminde ithalattaki artış ve artan tarım kredileri sebebiyle büyük bir bolluk yaşanmış 1954'den sonra ithalat daralmaya ve dış ticaret açığı artmaya başlamış bunun sonucunda iç fiyat seviyesi yükselerek enflasyonist baskılar artmıştır. Bu durum 4 Ağustos 1958 kararları olarak bilinen istikrar tedbirleri ile ortadan kalkmış örtülü devalüasyon resmen gerçekleştirilmiştir. Para arzı ve emisyon artışı durdurulmuş kredi ve mevduat faizlerinin yeniden tespit edilmesi kararlaştırılmıştır. Dış ticarete kota sistemi getirilmiştir. Bu dönemde önemli bir özellik dış yardım ve dış borçlar yanında yabancı sermaye akımının başlayıp hızla artmasıdır.

1958 istikrar tedbirlerinden sonra ekonomi için durulma, dönemi başlamış, dış yardımlarla dış ticaret boğazı genişletilmeye, çalışılmış, iç fiyatlarda yükselme yönündeki dalgalanmadan kurtarılmıştır. 1959 ve 1961 döneminden sonra da milli tasarrufu arttırmak, yatırımları toplum yararına yöneltmek, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek amacıyla kalkınma planı

(73) Yabancı Sermaye Başkanlığı, 6224 sayılı Kanuna Göre Türkiyede Yabancı Sermaye, Ankara DPT Yayınları No:1988 YSBI, 1983, s.12.

hazırlamıştır. Böylece Türk ekonomisinin gelişmesinde olumlu etkiler görülmüştür. Bununla birlikte yabancı sermayenin artırılmasında içe dönük sanayileşme politikalarının, aşırı değerlenmiş kurların, kamuoyundaki eleştirileri, yoğun bürokrasinin ve kambiyo kontrollerinin rolü olmuştur. Böylece 1980'li yıllarda ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması, dışa yönelik liberal ekonomi uygulamasına geçilmesi hükümetlerin yabancı sermayeye aldığı olumlu tavırla Türkiye'ye gelen yabancı sermaye miktarı artmıştır. Bu artış dünya genelindeki artıştan daha fazla olmuştur(74).

Yabancı sermaye başlangıçta getirdiği sermaye ile ve sağladığı karları yeniden yatırmak suretiyle gittiği ülkenin üretim kapasitesini artırır. Teknoloji ve işletmecilik bilgisini beraberinde getirmesiyle ülkeler arası teknoloji transferi yollarından birisi durumuna gelmiştir. Yabancı sermayenin getirmiş olduğu dövizler ve ithalatı ikame edici ve ihracatı artırıcı etkiler gidilen ülkenin ödemeler dengesinin düzelmesini sağlamıştır. Bu yönde bozucu etki yaratmaması için girdiği ülkelerin yabancı sermaye şirketlerinin kar transferlerini sınırlandırıcı düzenlemelerde bulunması gerekir. Yabancı sermaye yerli ekonomiye dinamizm kazandıracak iç rekabeti artırır. Oluşturacağı yeni iş imkanlarıyla ülkenin işsizlik sorununu bir ölçüde çözmeye çalışır(75).

Yabancı sermaye konusunda ülkeler birbirlerinden farklı politikalar izlemiş bazıları liberal bir tutum benimserken bazılarıda sermaye üzerine çok çeşitli sınırlamalar koymuşlardır. Ancak 1980'lerden sonra hemen hemen tüm ülkeler yabancı sermaye konusunda daha esnek bir tutum içine girmiştir.

1980 başlarından itibaren yabancı sermaye gelişmiş ülkelere doğru yön değiştirmiş böylece yabancı sermaye yatırımlarını türlerinde çeşitlilikler görülmüş yapışletdevret, yapışlet-sahipol, geri satınalma bunlar arasındadır(76).

(74) Yalçın Kocaboy, Türkiye'de Yabancı Sermaye Mevzuatı ve Uygulaması, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, 1974, s.23.

(75) Ünal Bozkurt, Ekonomide Yabancı Sermayenin Yeri ve Önemi, İstanbul, YASED Yayını, 1985, s.7.

(76) İlhan Yılmaz, Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlar ve Beklentiler, İstanbul, YASED Yayını, 1988, s.59.

Dünya ülkeleri yabancı sermayeden istifade konusunda ekonomik sistemlerine bakmaksızın birbirleriyle rekabet halindedirler. Bazıları daha fazla yabancı sermaye çekebilmek için, her çeşit teşvik tedbirleri almış, bürokratik formaliteleri asgariye indirmişler ve dünya çapında teşkilatlanmaya girmişlerdir. Pekçok ülkede kalkınmalarını hızlandırmak,yabancı kaynakları,ileri teknoloji ve yatırım tecrübelerini değerlendirmek amacıyla yabancı sermayeden faydalanmışlardır. Yabancı sermaye yatırımlarına sadece azgelişmiş yada gelişmekte olan ülkeler ihtiyaç duymamakla kalkınmış ve endüstriyel bütün yatırımlarını gerçekleştirmiş ülkelerde yabancı sermayeyi ülkelere katmıştır.Yabancı sermaye bu ülkelere kalkınmanın ve gelişmenin kaynağı olarak kullanılmaktadır(77).

1.9. Döviz Kuru Politikası

1.9.1. Döviz Kuru Sistemleri ve Kur Değişimleri

Döviz, bütün yabancı paralar ile yurtdışında geçerli olan her türlü ödeme araç ve senettir. Konvertibil para rejimlerinde çek, poliçe, emre yazılı senet, hazine bonoları, hisse senedi ve tahvillerdir. Bir başka deyişle geniş anlamda bütün yabancı ödeme araçlarını dar anlamda ise ancak yabancı paralarını ifade eder.

Fakat dar anlamda yabancı paraları ifade eden bütün dövizler uluslararası ödeme araç niteliğine sahip değildir. Bu nedenle bunlar uluslararası geçerliliği olan veya olmayan, uluslararası ödemelerde kullanılan veya kullanılmayan, arzu edilen veya edilmeyen olmak üzere sınıflandırılabilirler.

Döviz "efektif" ve kaydi nitelik taşıyabilir.Uluslararası ödemeler büyük ölçüde efektif dövizle değil, kaydi parayla gerçekleştirilir. Çünkü efektif dövizindeki ilişki ve sakıncalıdır.

Döviz kuru, döviz piyasasındaki fiyatın özel adıdır. İktisadi analizlerde dövizler iktisadi mal gibi işlem görür.Yani dövizinde bir arzı,talebi ve fiyatı vardır.

(77) Cem Alpar ve M.Tuba Ogun, Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar (Azgelişmiş Ülkeler Yönünden Değerlendirme), Ankara, 1985 s.83.

Döviz fiyatlarına "döviz kuru" denmektedir. Döviz kurları genellikle bir birim döviz (genellikle A.B.D.doları) başına ulusal para miktarı şeklinde tanımlanır(78).

Döviz kuru kar fiyat olmakla beraber, bir malın fiyatından farklıdır.Döviz kurundaki bir değişme,önce uluslararası ekonomi ile ilişkilere konu olan mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarını,daha sonra bunlar aracılığı ile diğer piyasaları etkiler ve ekonomide global değişiklikler yaratır.Böylece döviz kuru ülkeler arasındaki fiyat seviyeleri birbirine bağlayarak fiyat ve maliyet karşılaştırmaları yapılmasına imkan sağlar(79).

Döviz kuru,döviz piyasalarında oluşur.Döviz piyasası ise farklı milli paraların birbirine çevrilmesini sağlayan bir organizasyondur. Döviz piyasalarında yapılan alış ve satışlarda belirlenen ve hergün kambiyo fiyat cetveliyle ilan edilen döviz fiyatlarına "cari" veya "gerçek" kur denir.Bu kur uygulayan ülkeler dış alış ve satışlara farklı kur tatbik edebilirler.Bu sebeple,serbest cari kur yanında resmi alışverişlere temel olan resmi kurda vardır. Eğer çeşitli milli paraların satın alma güçleri arasında değişim oranı vardır. Eğer çeşitli milli paralara satın alma güçleri arasında değişim oranı sabitse,resmi kur ile cari piyasa kur arasında önemli bir fark sözkonusu olmayacaktır. Eğer resmi kur ile cari kur arasında fark varsa,bu farkın azaltılması amacıyla döviz kontrolüne gidilir ve döviz harcamaları "ön müsadeye" bağlanır.Döviz kurları peşin alış ve satışlar ile vadeli satışlarda farklılık gösterir(80).

1.9.2. Döviz Kuru Politikası

Döviz kuru politikası hükümetlerin uluslararası ödemelerini belli bir düzen içerisinde gerçekleştirmek amacıyla dış ödeme dengesini etkilemek için döviz kuru ile ilgili aldıkları dış ticaret rejiminden gümrük uygulamalarına, tarifelerden kur ayarlamalarına kadar uzanan tedbirlerin bütünüdür(81).

(78) S.Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomi, Genişletilmiş 3.Baskı İstanbul:Bilim Teknik Yayınevi,1991 s.339.

(79) Sadun Eren, İstihdam Para ve İktisadi Politika, 9.Basım, Ankara, Savaş Yayınları,1989, s.141.

(80) Karluk, a.g.e. s.351.

(81) Gülten Kazgon, Türkiye'de Kur Politikası ve TL'nin Konvertibilitesi, (1981-1986), Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, DPT Yayını ss.30-35.

Bu tedbirler çoğu defa ülkelerin tek başlarına aldıkları kararlardan çok, uluslararası para sisteminin yönlendirilmesine göre alınmaktadır.

Ülkeler dış ödeme dengelerini sağlamak için çeşitli tedbirlere başvururlar. Burada ve uygulanan kur politikası, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar, ülkenin gelişmişlik düzeyi, dışa açıklılık veya kapalılığı ile yakından ilgilidir.

Denge döviz kuru, dış ticaret rejimi serbestisi altında her türlü ihracat teşvikleri ile ithalat kısıtlamaları ve gümrük vergilerinin olmaması şartı altında serbest döviz piyasasında döviz arz ve talebinin belirlendiği kur anlamındadır. Yani, döviz arz ve talebinin serbestçe oluşturduğu kur olup, dış ticaretin döviz ve miktar kısıtlamaları ile her türlü olan müdahalelerden uzak ve hatta dış yardım ve borçlanmalarla desteklenmemiş olması gerekmektedir.

Bu çerçevede denge döviz kurunun siyasi ekonomisine kendisinden beklenen iki temel fonksiyonu vardır.

Dış ticaret ve değişim konusu olabilen mal ve hizmetlerde iç fiyatlarca dış fiyatlar arasında uyum sağlayarak iç ekonomiyi dış ekonomiye bağlamak, ikinci olarakda, döviz kuru bir fiyatsa, döviz arz ve talebini bu fiyat yardımıyla dengeye getirmek, böylece ekonominin dış ödemeler dengesi hesaplarını denge içerisinde tutmak(82).

Döviz kurunun, denge döviz kurunun altında aşırı değerlenmiş tutulması, ülkeler arası nispi fiyatları ülke içi fiyatlar aleyhine bozarak ihracatı caydırıp, ithalatı teşvik ederken, düşük değerde tutulması ülke içi fiyatları nispi daha ucuz yaparak ihracatı teşvik edici ithalatı kısacaktır(83).

Böylece aşırı değerlenmede ithal ikamesi ve ithalat sektörleri lehine, düşük değerlerde de ihracat sektörleri lehine bir teşvik olmaktadır.

(82) Kemal Kurdeş, "Piyasa Ekonomisi ve Döviz Kuru Politikası" II, Meban Sermayesi Araştırma Merkezi, DPT Yayını, 1981, s.46.

(83) Harun Bal, "Kambiyo Politikaları, Dış Ticaret ve Enflasyon", İktisat/İşletme Finans Dergisi, Yıl:8, Sayı:85-86, (Nisan-Mayıs, 1993), s.34.

1.9.3. Döviz Kuru Sistemleri

Döviz kuru sistemleri, bir ülke parasının doğrusal paralar karşısında değerinin (döviz kuru) nasıl belirlendiğini yansıtan sistemlerdir.

Döviz kurunun belirlenme ve değişimindeki farklılıklar nedeniyle sabit ve serbest dalgalanan kur olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bütün döviz kuru sistemlerinde temel amaç döviz kurunun belirtilme sebebi nasıl olursa olsun ödemeler bilançosunu dengede tutan denge kurlarını belirlemektir.

1.9.3.1. Sabit Döviz Kuru Sistemi

Bir ülke parasının yabancı ülke paraları karşısındaki değerinin resmi otoritelerce belirlendiği ve döviz piyasasındaki arz ve talep koşullarında bağımsız olarak, olabildiğince sabit tutulmaya çalışıldığı sistemdir. 1971 Bretton-Woods sisteminin yıkılışı ve başlıca dünya ülkelerini paralarını dallanmaya bırakmasına kadar dünyada sabit fakat ayarlanabilir kur sistemi uygulanmıştır(84).

Bu sistemde döviz kurlarının serbest kur sisteminde olduğu gibi arz ve talep koşullarına bağlı olarak değişmelerine izin verilmez. Döviz kurlarının tespit edilen porite kuru etrafında çok dar sınırlar içerisinde dalgalanmasına müsaade edilir.

Serbest piyasa koşulları altında resmi otoriteler döviz piyasasına alıcı ve satıcı olarak müdahale ederek döviz kurlarının istikrarı sağlar. Bu amaçla kurulun kambiyo istikrar fonu yeterli miktarda altın ve döviz rezervi ile desteklenerek, döviz piyasasına tanzim satışlar yaparak döviz kurları sabit bir düzeyde tutulur.

Döviz kontrolü esas olarak döviz kazançlarının belli bir fonda toplanması ve döviz tahsislerinin de gene bu fondan hükümet kararlarına göre yapılması demektir(85).

Sabit döviz kur sisteminin avantajlarını iki başlık altında toplayabiliriz:

(84) Tezer Öcal, İktisat, Ankara, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No:25, 1990, s.529.

(85) Erden Öney, Uluslararası Para Sistemi, Ankara, Ankara Üniversite Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:448, 1980, s.178.

1- Geçici ve önemsiz nedenlerden kaynaklanan dış dengesizlikler sözkonusu olduğunda, döviz kuru değişmesi gibi (devalüasyon ve revelasyon) temel bir düzeltme aracı yerine, rezervlerin kullanılması,kaynakların arz eşitliği ve yanlış tahsisi gibi sosyal maliyetleri ortadan kaldıracaktır.

2- Döviz kuru değişmelerinin dış ticaret ve sermaye alanları özellikle uzun dönemli yabancı sermaye üzerinde değişebileceği riske karşılık,sabit tutulan kurlar, bir istikrar ortamını beraberinde getirecektir.

Sabit döviz kuru sisteminin dezavantajlarını üç noktada toplayabiliriz:

1- Sabit kur sistemi etkili bir dış denge politikası içermemekle birlikte ödemelerin dengesizliğini ortadan kaldırmak amacıyla uygulanacak politikalarında ülke üzerinde olumsuz etki yaratmalarına sebep olmaktadır.Bu sistemlerde bir dış dengesizlik ortaya çıktığı anda dengesizliğin düzeltilmesi kur ayarlaması devalüasyon yoluyla olmaktadır.Devalüasyonun getireceği sorunların çözümü içinde hükümetler zorunlu maliye politikası,dış ticaret ve kambiyo kısıtlamaları gibi önlemler getirmişlerdir. Bu da dünya ticaret akımlarının gelişmesini engelleyecektir(86).

2- Sabit kur sisteminin bir başka dezavantajı ödemeler dengesizliği ile karşılaşan ülkelerin bunu gidermek için altın ve döviz rezervi bulundurmak zorunda olmalıdır.Fakat bu rezervlerin sınırlılığı ve doğurabileceği enflasyonist etki bu dönemin kısa olmasına yol açacak bu da uzun dönemde sabit kur sisteminin işleyişini aksatıp imkansızlaştıracaktır.

3- Sistemin bunlardan başka bir sakıncasıda istikrar bozucu spekülasyonu özendirmesidir. Denge döviz kurlarının zamanla sabit kurlar seviyesinden uzaklaşmasıyla devalüasyon baskısı artacak ve spekülasyon önemli ölçüde teşvik edilecektir(87).

(86) Öney, a.g.e., s.134.

(87) Richard G.Libsey, Peter G.Steiner, İktisat 2, Bilim Teknik Yayınevi, s.323.

1.9.3.2. Serbest Döviz Kuru Sistemi

Serbest döviz kur sistemi resmi otoritenin kurlar üzerinde etkisi olmaksızın döviz kurlarının piyasadaki arz ve talep koşullarına göre oluşan bir sistem olmakla birlikte esnek kur sistemi olarak da bilinir. Döviz arz ve talebini birbirine eşitleyecek şekilde sürekli değişme içindedir. Ekonomideki etkin kaynak dağılımının ekonominin dış dengesinin sağlanması bu döviz kurları aracılığıyla olmaktadır(88). Döviz kurları ekonominin dış dengesini otomatik olarak sağlamak uluslararası likidite ve güven sorununa çözüm getirmek amaamacıyla arz ve talebi ayarlayıp yani bir taraftan bir arzı teşvik ederken talebi kısırarak ödemeler bilançosunun açık vermesini önlemektedir. Fakat arz ve talebin değişiklikler göstermesi döviz kurlarının dalgalanmasına sebep olacaktır. Bu da sakıncalı bir durumdur. Bu dalgalanmalara karşı hükümetler ve merkez bankalarının müdahale etmesi sebebiyle serbest kur sistemi fazla uygulama alanı bulamamıştır(89).

Serbest Döviz Kuru Sistemlerinin Avantajları:

1- Sistemin basit olması başlıca avantaj olup döviz karlarının belirlenmesi piyasadaki arz ve talep koşullarına bırakılmıştır. Sabit kur sisteminin düzenlemelerine de ihtiyaç duyulmuştur.

2- Döviz kurları piyasadaki arz ve talep koşullarına göre ayarlanacağı için dış denge kendiliğinden sağlanacak böylece dış ticaretteki dış ödemelerde de denge kurulmuş olacaktır.

3- Serbest kur sistemi ülkelere izleyeceği yurtiçi politikalarda esneklik ve serbestlik tanımaktadır.

4- Diğer bir avantajı istikrar bozucu spekülasyona mücadele etmeyip döviz piyasasında istikrar sağlayıcı spekülasyona neden olmasıdır.

5- Önemli bir özellikte dış rezervlere olan ihtiyacı azaltmasıdır. Çünkü döviz piyasası kendiliğinden dengeye kavuşacağından dış ödemeler için rezerve gerek kalmayacaktır.

(88) Aren, a.g.e., s.150.

(89) Öney, a.g.e., s.102-104.

6- Serbest döviz kuru sistemi dünya ekonomisinde uluslararası uzmanlaşmayı teşvik ederken dış ticaret ve sermaye hareketlerinde serbestlik sağlayacak ve dış ticaret ve sermaye hareketlerindeki sınırlamaları ortadan kaldıracaktır(90).

Serbest Döviz Kuru Sisteminin Dezavantajları:

1- Serbest döviz kuru sistemi her zaman için dış ödemelerde denge sağlayamamaktadır.

2- Dış ödemedeki dengesizlikler spekülasyon sermaye akımlarını hızlandırarak ödemelerde dış açığın artmasına yol açabilecek böylece döviz kurlarındaki dalgalanmalarla sistem çökebilecektir.

3- Kurların ilerideki değişmesi konusunda belirsizlik yaratması sebebiyle uluslararası ekonomik işlemlerdeki riski artıracığından dış ticaret hacminde ve uluslararası sermaye akımlarındaki normal gelişmeyi de engelleyecektir.

4- Serbest kur sistemi iç maliyetler üzerinde tek yönlü doğurarak ve maliyet enflasyonunu körükleyerek gelişmekte olan ülkelerin enflasyon-devalüasyon kısır döngüsüne girmelerine sebep olacaktır.

5- Döviz kurlarında dalgalanmaların fazla oluşu nedeniyle serbest kur sistemi ulusal otoriteleri bu dalgalanmaları hafifletme yoluna gidecek ve uluslararası ikinciliğe gereksinimini çıkaracaktır(91).

1.9.3.3. Ara Döviz Kuru Sistemleri

Uç sistemler olarak sabit ve esnek kur sistemlerinin uygulanmasında karşılaşılan güçlükler yüzünden çözüm karma sistemlerde aranmaktadır. Bu karma sistemler sabit kur sistemine esneklik kazandırmak veya esnek kur sistemine müdahalede bulunmak amacıyla ortaya çıkan sistemlerdir(92).

(90) Öztün Akgüç, "Dalgalı Döviz Kuru Sistemi Dış Ödemeler Dengesi İçin Bir Çözüm mü?", *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Yıl:13 Sayı:1 Ocak 1982, s.43-44.

(91) İlker Parasız, *Uluslararası Para Sistemi*, Bursa Uludağ Üniversitesi Basımevi, Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1986, ss.91-97.

(92) Öztün Akgüç, "Mevcut Ekonomik Koşullar Altında Yeni Hükümet İçin Olanaklar ve Seçenekler Nelerdir?", *Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Sayı:8, 1991, s.21.

1- Dalgalanma Sınırlarının Genişletilmesi

Döviz kurları sabit paritelere bağlı kalmakta fakat tarife etrafındaki dalgalanma sınırları içinde döviz kurları arz ve talep koşullarına göre belirlenmektedir. Böylece kurlar arasında küçük miktarlarda değişiklikler ve ani spekülatif karların önlenmesiyle dış ödemeler dengesi sağlanmış olacaktır. Bretton Woods'ta %1'lik alt ve üst sınırlar 1971'de Smith-Sovya antlaşmasıyla %2.25'e çıkarılmasına rağmen bunun yeterli olmayacağı ve marjların daha da geniş tutularak esnekliğin artırılması teklif edilmiştir(93).

2- Sürünen Pariteler (Kayan Pariteler)

Bretton Woods'taki sistem döviz kurlarının kabul edilen marjlar içinde değişmesine izin verilen ayarlanabilir haldeki sabit kurlara dayanmaktaydı. Sürünen pariteler sistemiye döviz kurlarında önceden kararlaştırılmış olanlardaki sürekli ve küçük ölçüdeki ayarlamalara dayanmaktaydı. Böylece uzun süre sonundaki kur değişmelerinin ekonomi üzerindeki etkileri önlenmiş olacaktır. Sürünen pariteler bir yandan spekülatif sermaye hareketlerini önlerken bir yandan da ulusal ekonomi politikaları sonucunda ortaya çıkacak uluslararası fiyat ve maliyet farklılıklarına da engel olacaktır. Fakat aynı zamanda döviz kurlarının belirlenmesiyle paritenin hangi para cinsinden belirleneceği problemleri ortaya çıkmaktadır(94).

3- Kontrollü Dalgalanma

Bu sistemde döviz kurları arz ve talep şartlarına göre belirlenmemektedir. Döviz kurlarında dış ödemeler bilançosu, uluslararası piyasalardaki gelişmeler ve iç ve dış enflasyon oranlarına göre ayarlamalar yapılmaktadır. Bu da sisteme esneklik kazandırmaktadır(95). Fakat bunlar hükümet tarafından belirlendiği için serbest kur sisteminden ayrılmaktadır. Sabit kur sistemine göre döviz kurlarında daha büyük bir istihdam sağlanmakta, yurtiçi ekonomi politikaları uygulanması kolaylaştırılmaktadır. Bu sistem petrol fiyatlarının hızla arttığı, enflasyon ve durgunluğun ortaya çıktığı ve

(93) Vildan Serin, *Uluslararası Para Sistemindeki Değişmelerin Işığında Türkiye'nin Döviz Kuru Politikası*, Hukuk Araştırmaları, İstanbul, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Cilt I, Sayı:1, Ocak-Nisan 1986, s.319.

(94) Vildan Serin, a.g.e., s.218.

(95) Faruk Selçuk, *Reel Döviz Kurları Üzerine*, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, sayı:84, 1993, ss.9-11.

ortadan spekülasyonun hız kazandığı bir ortamda geçici bir önlem olarak benimsenmiştir(96).

4- İstikrarlı ve Ayarlanabilir Döviz Kuru Sistemi 1974 yılında İMF tarafından uluslararası para sisteminin reformu çerçevesinde ve paritenin SDR'ye göre belirlenmesini esas alan istikrarlı bir döviz kuru sistemi kabul edilmiştir. Fakat pariteler sabit değildir ve IMF'nin denetimi altında değiştirilebilir niteliktedir(97).

İMF gelecekte bu sistemi tercih etmekle birlikte bugün döviz kuru sistemi konusunda ülkeleri serbest bırakmaktadır. İstikrarlı ve ayarlanabilir döviz kuru rejimi sabit ve serbest döviz kuru sistemlerinde yer almakla birlikte daha çok sabit kurlara yakın bir esnekliğe sahiptir(98).

1.9.4. Döviz Kuru Değişimleri ve Temel Kriterler

Bugün pekçok ülkede uygulanan sistem serbest kur sistemi ile sabit kur sisteminin bir bileşkesi şeklindedir. Dolayısıyla bu ülkelerde döviz kuru ayarlama sürecinde kur değişim oranlarını belirlemek önemlidir. Ülkelerin gelişmişlik seviyesi de döviz kuruna esas olacak kriterleri önemli bir etken olmaktadır. Bu yüzden ülkeler arası amaç farklılıkları görülmektedir. Gelişmiş ülke için amaç cari kurun denge kurundan sapma gösterip göstermediği diğer ülkelerde ise seviyesi korunabilir gerçekçi ve istikrarlı bir kur oluşturmaktadır. Döviz kuru uygulamada iktisat politikasının bir araç olması ve politikaların başarısını aksettirmesi bakımından döviz kuru tesbitinde hedeflerin açıkça ortaya konması gerekmektedir(99).

Bu hedefler:

- 1-İhracaatta rekabet gücünü arttırmak.
- 2- Orta dönemli bir ticaret dengesi kurmak.
- 3- İthal ikamesi sektörlerini teşvik ederek ithalata rakip endüstriler oluşturmak.

(96) Ahmet Ertuğrul, Döviz Politikası İhracatı Karlı Olmaktan Çıkardı, Ekonomik Forum Dergisi, TOBB Yayını, Ocak 1994, ss.24-27.

(97) Seyidoğlu, a.g.e., s.618.

(98) Vildan Serin, a.g.e., s.222.

(99) Ömer Abusoğlu, Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkisi, 1980-1988 Dönemi, Ankara, TOBB Yayın No: Genel 154, Ar-Ge, 1990 s.51.

4- Şiddetli bir enflasyonist dönemden sonra bozulan dengeleri yeniden sağlamaktır.

Hangi hedef söz konusu olursa olsun ekonominin bütünüyle döviz kuru politikasına dayanma oranı belirlenecektir. Döviz kurlarının belirlenme süreci ülkenin kalkınma meselesinden soyutlanamayacağı için diğer hedeflerin yanında orta vadede sürdürülebilir bir ekonomik büyüme hedefi gözetilmelidir(100).

Bir istikrar politikası içinde amaç orta dönemli dış politikaların denkliğini sağlamak,ekonomi normal seyri içinde ise amaç mevcut dengeleri koruyabilmektir. Bu durumda ilgili kriter ve göstergelerin iki farklı yönü vardır.Bu yönler geçmiş dönemdeki olaylara ve gelişmelere göre yeni döviz kurunun da cari seviye ve gelecek dönem için hedeflenen gelişmelerin gerektireceği seviyedir. Gelecekle bağlantılı bir döviz kuru tesbiti geriye dönük elemanlardan soyutlanamamaktadır(101).

1.9.4.1. Ödemeler Denkliği Faktörü

Kur değişimlerinin ülkelerin hem ticaret hem de cari işlemlerle ilgili etkisine dayanan bir faktördür.Ödemelerdeki dengesizliklerin düzeltilmesinin aktif bir döviz kuru ile mümkün olabileceğini savunur. Bu yönde kur değişimleri ödemeler dengesizliğini karşılamak ve ticaret üzerine konan tahdit ve kontroller ile gümrük vergilerini denetlemek amacıyla yapılmaktadır. Ödemeler dengesizliğini giderme yolundaki hareketliliği fiyat değişimlerinin ortaya çıkmasıyla başlar.

1.9.4.2. Rekabet ve Karlılık Faktörü

Döviz kuru değişimlerinde belirleyici olan bu faktörün temel amacı iç ve dış nisbi fiyat seviyelerini değiştirerek ihracaat yapmayı ithalatı pahalılaştırıp yerli malları ithal mallarına oranla ucuz hale getirerek rekabeti arttırmaktır.Karlılık ve rekabet faktörü daha çok ihracaat açısından önem taşıdığı için bazı ülkeler ihracaatı arttırma yolunda bu faktörü kullanmaktadırlar(102).

(100) Alkin a.g.e, s.65.

(101) Abusoğlu, "Döviz Kuru Değişmelerini Belirleyen Faktörler", Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, sayı:1, 1987, s.89.

(102) Abusoğlu, a.g.e.,s. 54.

Bir ülkenin rekabet ve karlılığı ve kur faktörle bağlı kur ayarlaması iki noktada değişimin sonucudur.

Değişimlerden birincisi dış piyasadaki fiyatların,gümrük tariflerinin, verimlilik seviyelerinin, ihracaatı destekleme politikalarının değişmesi ikincisi de ülke içi fiyatların, maliyetlerin, ihracaatın destekleme politikaları değişmesidir.

Rekabet ve karlılık faktörü gelişen bir ülke açısından ödemeler denkliğinden daha ağır basmaktadır.Bunun nedeni gelişen bir ülkedeki ihracaatın veya döviz kazandırıcı bütün faaliyetlerin kur değişmelerine vereceği cevabın diğer faktörlere daha çok bağlı olmasıdır(103).

1.10. Dış Yardım Politikası

Az gelişmiş ülkelerin içinde bulunduğu fakirliğin kısır döngüsünden kurtulabilmek için yeterli kapasitelerinin bulunmadığı ve tasarruf yatırım ilişkisini olumsuz etkisi dolayısıyla dışa açılma sürecinin girebilmesinin koşullarından biri döviz geliri yaratabilmesidir.Çaresiz bir durumdaki ekonominin ek bir döviz geliri yaratabilmesi de dış borçlanmayı gündeme getirir.Dış borcun yanı sıra dış yardım da aynı faydayı sağlar.Fakat özellikle gelişmiş ülkelerin hibe şeklindeki yardımları az gelişmiş ülkeler üzerinde bir baskı unsuru doğuracak ve bağımlılık yaratabilecektir. Bu yüzden hibe şeklindeki yardımlar emperyalist düşüncelere yol açmaktadır.

Dış borçlanma bir anlamda ülkenin dış piyasalara girmiş olması demektir.Bu borçlanmanın,faizi,şekli,ödeme unsurları ve buna benzer faktörler borçlanan ülke açısından önemlidir. Dış borçlanma ile elde edilen ek döviz kaynakları ithalatta kullanıldığı gibi, ihracaatçı ülkeler ile ilişkileri arttırıp iç tüketimi kurmaya gerek bırakmaması yönünden borçlanan ülkenin içerde rahatlamasını sağlar.

Ekonomik olduğu kadar siyasal açıdan da ülkeye rahatlık sağlar. Bu bağlamda, borçlanma yoluyla finanse edilen ithalatın niteliği borçlanmanın ülkenin ekonomik büyümesinde en önemli gösterge olacaktır(104).

(103) Abusoğlu, a.g.m.,ss.90-91.

(104) Cem Alperve Y.Tuba Ongun, Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar, Az Gelişmiş Ülkeler Yöntünden Değerlendirme, 2. Baskı, Ankara, Türkiye Ekonomik Kurumu, 1987, s.105.

Dış borçlanma ile finanse edilen geri dönmeyen alt yapı yatırımlarının yoğunluğu, dış borçla borç ödeme alışkanlığı ve kolaylığı ile tüketime yenilik ithalat, dış borçlanmasının kullanılmasına yol açabilir.

Böyle bir anlayışla yapılan dış borçlanma ekonomik yapının bozulmasına, ihracaatının ipotek altına alınmasına neden olabilir. Krediyi veren ülke bu kredi ile sadece kendisinden ithalat yapılmasını şart koşabilir. Bu durumda borçlanan ülke krediyi veren ülkeye mali ve ticari olarak bağımlı hale gelmekte, krediyi veren ülkede ihracaat ve gelir ortamı sağlamaktadır. Tabii böyle bir borç da borçlanacak ülkenin dış kredi bulabilmesine olanak sağlayacaktır. Bütün bu gelişmelerin sonucu, krediyi alan ülkenin bu krediyi kullanmadaki rasyonelliği, duyarlılığı ve karar mekanizmalarındaki insanların ideolist düşüncelerinin olup olmadığına yani o ülkenin ekonomik yapısı olduğu kadar sosyal yapısıyla ilgili olacaktır.

Az gelişmiş ülkelerin bir ülke fakir olduğu için fakirdir diye bilinen fakir tasit dariseninin az gelişmiş ülkelerin bir ülke fakir olduğu için fakirdir diye bilinen fakir tasit dariseninin zincirini kırabilmeleri veya yatırım malları, teknoloji olabilmeleri için borçlanmaları bir yöntem olabilir. Dış borçlanmanın başarı şartlarının en önemli koşulu, bunun üretken yatırımlarda ve ihracaata yönelik üretimde kullanılması gerektiğidir. Dış borçlanmanın az gelişmiş ekonomiye faydalı olabilmesi için bu ülkedeki ekonomik büyümenin bunu karşılayabilecek oranda gerçekleşmesi gerekir. Yeni dış borcun sağlağı ek gelir özellikle ihracaatı, artırıcı nitelikte olmalı ihracaata yönelik üretimi ayarlamalıdır. Bu fayda oranı ise toplam borç stokundan GSYİH'ya oranıdır(105).

Dışa açık bir polika uygulayan az gelişmiş bir ülke, ihracaatçı bir ülke olmadığı için borçlanma yoluyla ihracata yönelik üretime hız kazandırabilir.İşte bu konuda alınan dış borca ödenecek faiz oranının bu borç ile yapılacak yatırımla sağlanacak gelir artış oranından az olması gerekmektedir.Bir başka deyişle borç alan ülkenin ödeyeceğı faiz oranı sabit kabul edilirse, bu faizi kaldırarak üretimi iyi seçmek ve isabetli yatırım kararı almak zorundadır.Dışa açık ekonomik politika uygulamasında dış borçla hareket sağlamak amaç üretim ve yatırımı artırmak

(105) Altıntaş, a.g.e., s.225.

olmalıdır. Aksi halde ülkenin içinde bulunduğu kısır döngü, borcun borçla ödenmesi ile, gittikçe artacaktır. Bu ilk aşamada başarı sağlanmış bile olsa, dışa açılmış bir ekonomi için bu yeterli olmayacaktır. Yani dış borçla yapılan bir yatırımın sağladığı gelir artışını faizin üzerinde baskıcı olmasının yanı sıra, dış borcun ekonominin üzerinde baskıcı olmaması için dış borç servis oranının yükselmesi gerekmektedir. Bu oran, ana para ve faiz ödemelerinin yıllık olarak ekonominin mal hizmet ihracaatına oranıdır. Nitekim, dış kredi yabancı sermaye yatırım güvenilirliği için ölü bir ortamda dış borç servis oranı derecesidir(106). Bu uluslararası fen fiyatlarının kredibilite normudur. İkinci aşamada başlangıçta alınan faizleri ile birlikte vadelerinde geri ödenmesi ve yatırımların gerçekleştirilmiş olmaları, şartlarının yanı sıra ihracaatın hızlı bir şekilde artması da gerekmektedir(107).

Yalnız başına ekonomik büyüme iç piyasaların canlandırılması ile mümkün olabilir. Ancak bu şekilde içe dönük bir büyümenin dışa açılmada fayda sağlanması beklenmez. Fakat bu nedenle yapılan yatırımların sınai mamül üretimi ve bu üretiminde ihracaata yönelik planlanması, dışa açık ekonomik politika uygulamalarının ilk ve hayati önem taşıyan başlangıç noktasıdır. İç tüketime yönelik alt yapıya ağırlık veren yatırım tercihleri ya da amaç dışında kullanılan finansman ekonomiyi dış borç altında ezecektir. Bu birinci ve ikinci aşama sonucu, ekonominin hızlı büyümesi, ihracaatın hızlı artması, dışa açık ekonomik politikaların dış borç verimliliğinin ön koşuludur(108).

İşte bu anlamda az gelişmiş ülkeler için ihracaat tek çözüm olmaktadır. Ancak yalnız başına da çözüm olarak görülemez. Dünya konjoktüründeki olağanüstü olaylar göz ardı edilemez. Diğer tüm ülkelerde dış ticaret serbestisinin olduğu ve dış borçlanmanın bağımlı borçlanma olmadığı varsayımı ancak yukarıdaki düşünceler doğru olabilecektir. Bu etkenler dışa açık ekonomik politikaları başarılı ya da başarısız kılacaklardır(109).

(106) Çelebi, a.g.e., s.23.

(107) Emin Çarıkçı, 'Türkiye'de Ekonomik Güçlükler ve Çözüm Yolları, Ankara, Adım Yayıncılık, 1991, s.58.

(108) Subidey Togan, "Trade Liberalization and Competitive Structure In Turkey During 1980's, Ankara, Bilkent University, s.115.

(109) Macit İnce, Devlet Borçlanması, 3.b., Ankara, İ.İ.B.A., 1976, s.s.37-41.

Diğer taraftan sadece dış borç servisini yükseltme amacına yönelik uygulanan yanlış ihracaat teşvik uygulamalarında, ihrac ürünleri üretimini geliştirmediği gibi, sağlıklı bir sektörün yapılanmasına neden olacaktırlar. İhracaatın iç fiyatları yükseltme tesiri karar organlarını ithal ikamesine yönelmekte ve böylece ihracaat artışı ithalatı uyarmaktadır. Bu durumda dışa açık ekonomik politikalarla büyümek isteyen ülkelerin bir ilişkisi gibi görülür. Bugün dünyanın en borçlu ülkeleri gelişmekte olan ülkelerdir. Gelişmekte olan ülkelerin bugün karşı karşıya tutuldukları dış borç krizi 3 temel sorunla karşılaşmalarına sebep olmuştur(110).

Birinci sorun mali nitelikte olup, borçlu ülkelerin dış borçlarının büyük bir kısmının kamuya ait olması dolayısıyla hükümetlerin bu borçları ödeyebilmek için 4 yola baş vurmaktadır.

- 1- Yatırım, eğitim ve diğer kamu harcamalarını kısımaya çalışmakta.
- 2- Yüksek vergi almakta.
- 3- Yeni hazine bonoları ihraç etmekte.
- 4- Enflasyonist bir politika izlemektedirler.

Ekonomideki mevcut kaynaklar özel rektörden kamuya transfer edilmektedir. Bu da daha fazla borçlanmaya yol açmaktadır. Dış borç ödemelerinde bir başka sorun dövizle ilişkindir. Ekonomide yapılan tasarrufların dövizle çevrilmesi ya ithal ikamesi ya da ihracaatın artması ile mümkündür. Fakat gelişme yolunda olan ülkelerin hepsi ihracaatlarını artırma hevesinde oldukları için, dünya ekonomisinde bir arz fazlasına neden olarak ihraç mallarının fiyatlarının düşmesine neden olur. Bunun sonucu dış ticaretleri daha da küçülebilir. Borçlanmada bir önemli hususta fazla krediveren ülkelerin, pazarlarını gelişme yolundaki ülkelerin ürünlerine ve ekonomilerini iç baskıları öne sürerek bu ülkelere amaçlarına karşı korumalıdırlar.

Korunan pazarlar ile muntazam borç ödemeleri aynı zamanda gerçekleşmez. Sanayileşmiş ülkeler hem kendi pazarlarını bu ülkelerin mallarına açmaları hem de talebi genişletici tedbirleri birlikte olmalıdır. Borçlu ülkeler ancak dışa açılma ile borçlarını ödeyebilme durumunda oldukları için sanayileşmiş ülkelerin serbest

ticareti kısıtlamamaları gerekir. Bir ülkede dış borç miktarındaki artışın sebebi, cari işlemler hesabındaki açıklardır. Rezevrlar ile döviz kurlarının sabit olduğunu varsayarsak, ülke cari işlemler açığını kapatmak amacıyla dış borç almaya gidebilir. Böylece yabancıların tasarruflarından yararlanarak iç tasarruf açığı kapatılır. Bu açık kamu harcamalarının kamu giderlerinden fazla olması veya özel sektör tasarrufların yatırımları finanse edilmesinden kaynaklanır. Bunun sonucunda açık kadar dış tasarruflar ülkeye çekilmek istenir. Diğer bir deyişle dış borçlanmaya gidilir. Dış borçlar iç tüketim artışından kaynaklanıyorsa ileride tüketim kısılarak bu borçlar azaltılabilir. Borçlar prodüktif yatırımları finanse etmek için artıyorsa daha sonra bu yatırımlardan sağlanacak gelirlere bu borçlar ödenerek bu yükten kurtulunur(111).

(111) İnce, a.g.e., ss.53-59.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN 1980-1995 DÖNEMİ UYGULADIĞI DIŞ TİCARET POLİTİKALARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Türkiye'nin 1923-1980 Arası Dış Ticaretinin Gelişimi

Türkiye'nin dış ticaret yapısı 1923'ten günümüze dek incelendiğinde dış ticaretin 1980 yılına kadar ekonomiz içerisinde fazla önem taşımadığı görülmektedir. Yine dünya ihracat ve ithalat içerisindeki payımız 1980'e kadar oldukça sınırlı düzeylerde seyretmiştir. Ayrıca Dış ticaret dengesinin zamanla acık verdiği görülmüş buna bağlı olarakda, ihracatın ithalatı karşılama oranı konjonktürel değişimlerden etkilenmekle birlikte çok büyük oranlı değişimler göstermemiştir. Türkiye'nin bazı dönemlerde yaşadığı tıkanıklıklar hariç tutulduğunda büyük miktarlarda kaynak aktarma zorunluluğu doğmamıştır.

Kısacası 1980'li yıllara kadar çeşitli dışa açılma denemeleri yapılsa dahi, dışa kapalı iktisadi yapının değişmediği görülür. Bunu 1923'ten günümüze dek ait dönemlere ayırarak incelediğimizde konu daha netleşecektir(112).

2.1.1. 1923-1930 Dönemi

Kurtuluş Savaşı sonrasında izlenen politikalar, liberal sayılabilecek nitelikte olmasına rağmen, ihracat ve ithalatımıza değer ve miktar önemli değişimler yaratmamıştır. O dönemde ilkel tarım çalışmaları ve sanayinin yokluğu ihracatı, olumsuz etkilemiş, döviz rezervlerinin kıtlığı da ithalatı sınırlayıcı faktör olmuştur.

1929-1930 yıllarında ithalatta %26 oranında bir artış dikkati çekmektedir. Fakat 1930 yılında Gümrük vergilerinin artmasından sonra, ithalat %37 gibi bir oranda gerileme göstermiştir. Dönemde ithalat ve ihracatın GSMH' oranlarının yüksek olduğu görürüz. İhracatın GSMH'ya oranı dönem boyunca ortalama %10.4 ithalatın ki ise %13.7 düzeydedir.

1923 yılında sanayi mallarının toplam ihracat içerisinde payı %9.4 düzeyinde olup, bunun tamamını tekstil oluşturmuştur. Geriye kalan kısmın %87.9'u tarımsal

(112) Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, 3. baskı, Gerçek Yayınevi, 1987, SS.31-39.

ihracat, %25'i ise maden ihracatıdır. Tarımsal ürünler ise tütün, pamuk, üzüm, fındık ve incirden oluşmuştur. 1930 yılında Sanayi malı ihracatında artış olmuş ve toplum içindeki payı %14'e çıkmıştır. Tarımsal ihracatın ürün gruplarına göre dağılımı değişmemiştir.

Öte yandan Sanayi sektörünün durumu çok daha kötü olup, ithalatın büyük ölçüde sınaî mamüllerden oluştuğu görülmektedir. 1923 yılında Sanayi malı ithalatının toplam içerisindeki payı %95 düzeyinde gerçekleşmiş ve değişmemiştir. Dönemin başında %40'a varan tekstil ve hazır giyim ithalatı dönemin sonunda önemini yetiştirmiştir. Buna karşılık demir, çelik ve petrol ürünleri ithalatı artmıştır.

1924 yılı için söylemek gerekirse, milli gelirin üçte biri 94 yabancı şirketin toplam yatırılmış sermaye tutarına eşdeğerdir. Dönemden ekonomi milli gelirinin %14-15'i oranında para stokuna sahip idi ve TL starline bağlı durumdaydı. Döviz kontrolü yoktu, kambiyo işlemleri serbestti(113).

1923-1929 yıllarında uygulanan dışa açık ekonomi politikası 1929 Dünya Bunalımı ile son buldu. Bunu hazırlayan pek çok etkenlerde vardı. Mesela, ihracatın büyük kısmını oluşturan tarım ürünlerin fiyatlarının düşmesi, yeni vergilerin 1926' da konması, borç yükünün artması, kısa vadeli dış ticari kredilerinin azalması sorunları ile karşı karşıya kalan Türkiye'de uygulanan bu politikanın olumsuzlukla sonuçlanmasına neden oldu.

2.1.2. 1930-1938 Dönemi

Dönemin en büyük özelliği, Türkiye'nin 1930 yılından itibaren devlet öncülüğünde ithalatı ikame edici bir sanayileşme stratejini uygulamaya başlaması ve ithalatına bazı sınırlamalar getirmiş olmasıdır. 1930 yılında başlayan ithalattaki düşüş trendi artıp, 1933 yılında 45 milyon dolara gerilemiştir. Ayrıca 1930-1934 yılı ortalarında ihracatta yıllık ortalama %19'luk artış görülmüştür. İhracatın en çok arttığı dönem 1938 yılında gerçekleşmiştir. Tarımsal malların toplam ihracat içerisindeki oranı gerilemiştir. Sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı

(113) Ahmet Kılıçbay, Türk Ekonomisi, Ankara, İMF Bankası Kültür Yayınları, 1992, ss. 323-324.

%32'ye ulaşmış böylece sanayi malları üretiminde artış görülmüştür. İthal ikamesi ile halkın temel ihtiyaçları niteliğindeki birçok mal yerli olarak üretilmiş ve ithalat ikame edilmiştir. 1938 yılında yatırım malları ithalanın toplam ithalat içindeki payı %40.8, hammadde ithalatının ise %33.3 düzeyinde olmuştur. Dönem boyunca döviz kuru 1\$=1,26-2,12 TL dar marjında oynamış ve 1935-1938 yılları arasında 1.26 TL'inde sabit tutulmuştur(114).

2.1.3. 1939-1945 Dönemi

Türkiye, 1939-1945 yılları arasında 2.Dünya Savaşına fiilen katılmamış olmasına rağmen savaş ekonomisinin getirdiği dezavantaja sahip olmuştur. Bu da dış ticarete yansımıştır. 1941 yılında, ithalat ve ihracat gerilemiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ihracattaki düşüşe karşı 1945 yılında %173.5 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu yıllarda, tüketim malları ithalatı artmıştır. Bunun sebebi, ülke için üretilen tüketim mallarını orduya tahsil edilmiş olmasıdır.

Tüketim malları ithalatının artışına karşılık yatırım malları ithalatında, bir düşüş söz konusudur. Bunun nedeni yatırımların savaş yıllarında azalmasıdır. Savaşın ekonomiye verdiği olumsuzluklar savaş ekonomisi koşulları kalktıktan sonra devam etmiştir.

2.1.4. 1945-1950 Dönemi

2. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte Cumhuriyetin ilanından sonra, ilk kez bir devalüasyon yapılmıştır. Devalüasyon ile 1\$=1,30 TL'den 1.88 TL'na yükselmiştir. 1946 yılında ihracatta %192 gibi çok yüksek oranlı bir artış sağlanmıştır. Diğer taraftan ithalat pahalasmakta birlikte, beş yıl boyunca %35.92 oranında artmıştır.

Devalüasyon, ödemeler bilançosu üzerinde olumlu etkiler yaratmıştır. Öte yandan, ithalat artışına bağlı olarak ihracatın ithalatı karşılama oranı 1948 yılında %71.5'e düşmüştür. İthalat 1949 yılında 290 milyon dolara yükselmiş ve dış ticaret dengesi açıkla kapanmıştır. Tarımsal ihracatın artması, sınai mallar ihracatının da

(114) Ekrem Pakdemirli, Ekonomimizin 1923'ten 1990'a Sayısal Görünümü, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, ss.42-43.

düşmesi bu dönemin özelliklerindendir. Bununla birlikte Karabük demirçelik tesislerinin üretime geçmesiyle Türkiye ilk defa ağır sanayide aramalı kullanarak 1950 yılında 1 milyon dolarlık demirçelik ihracat değeri elde etmiştir(115).

2.1.5. 1950-1960 Dönemi

Türkiye'nin ikinci dış açık ekonomi denemesi 1950 yılında başlamıştır. 1950-1953 yılları arasında ihracat artmış, fakat aynı yıllarda ithalatın liberalizasyon uygulama ile yıllık ortalama %22.6'lık artış göstermiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı %75' ler seviyesinde kalmıştır.

İhracatta gerileme, ithalattaki patlama ile birleşince Türkiye ekonomisinde önemli bir döviz darboğazı ortaya çıkmıştır. Döviz oğazının ekonomik tıkanmalara yol açması, IMF'nin isteği doğrultusunda Ağustos 1950 istikrar paketi uygulamaya konulmuştur. Tekrar develüasyona başvurulmuştur. 1950 yılında DP'nin iktidara gelmesiyle tarıma destek artırılmıştır. 1954 yılından sonra hava koşullarının kötü gitmesi, tarım sektörünü ikinci plana atmış, ağırlığı sanayi sektörüne vermiştir. 1956 yılında yatırım malları ithalatının toplam ithalat içerisindeki oranı %58.2'ye ulaşmıştır. Burada T.C. Sınai Kalkınma Bankası'nın özel sektöre verdiği kredi ve teşvikler önemli rol oynamıştır.

1950-1960 döneminin en önemli özelliği, tüketim malları ithalatının düşük oranlarda gerçekleşmiş olmasıdır. Fakat hammadde ithalatı sürekli olarak artış göstererek toplam içerisindeki pay açısından 1958 yılında %44.4'e dek yükselmiştir. İhracatta ise sanayi ürünleri konusundaki ihracat 1954 sonrası gerilemiştir. Ayrıca döviz darboğazı nedeniyle ortaya çıkan zorunlu ithalat bırakması ve bununla bağlantılı olarak ithal girdilerinin pahalalanması sanayi sektöründe üretim azalmasına yol açmıştır.

Dönem boyunca dış ticaret hadlerinin gelişimi incelendiğinde, 1950-1956 arasında dış ticaret hadlerinin lehimize gelişim içinde bulunduğu görülmektedir(116).

(115) İsmet Ergün, "Dünden Bugüne Türkiye Ekonomi ve İkibinli Yıllara Bir Bakış", Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, Ekim 1992.

(116) Mustafa Sönmez, Türkiye Ekonomisinde Bunalım, İstanbul, Bilgi Yayınları, 1989, s. 35.

1956'dan itibaren dünya mal ve ürün fiyatlarının genişlemesi, ihraç malları fiyatlarımıza olumsuz olarak yansımıştır. 1954 ve 1955 yıllarında dış ticaret borç ve faiz ödenmesi ihracat gelirin %27 ve %40.5'ine çıkmıştır. Bu oran 1950-1953 arası ortalama %9 idi. 1958 de Türkiye'nin vadesi gelmiş borcu 256 milyon vardı. Nihayet 1958'de istikrar tedbirleri alındı. Ancak alınan bu tedbirlere rağmen Türkiye'nin kamu açıklarında ve enflasyonunda bir iyileşme görülmedi(117).

2.1.6. 1960-1970 Dönemi

1960'ta başlayan ve ekonomik gelişmeyi 5'er yıllık planlar doğrultusunda gerçekleştirmeyi hedeflenen bu dönem içinde ihracat hiçbir gelişme gösteremeyerek adeta sabit kalmıştır. Yani ithalatı ikame edici strateji, ihracatı engelleme politikasına dönüşmüştür. Sonuçta 1969 yılı ihracatı 1953 yılına kıyasla %18 artmıştır. Dolayısıyla ihracattaki artış %1 civarındadır. Aynı dönem içinde %4.75'lik ortalama yıllık GSMH artışı dikkate alınırsa bu dönem boyunca Türkiye Ekonomisinin dışa daha kapalı olduğunu gösterir. Diğer yandan ithalat açısından tersine bir gelişme ortaya çıkmıştır. Dönemin sonunda ithalatın GSMH'ya oranı %7.5'i bulmuştur. İthalatın artması dış ticaret açığını arttırmıştır(118). Dönemin sonunda ithalatın GSMH'ya oranı %7.5'i bulmuştur. İthalatın artması dış ticaret açığını arttırmıştır.

İhracatın gelişme gösteremeyişine paralel olarak sanayi mallarının ihracatımız içindeki payı düşük kalmıştır.

Bu dönemde Türkiye tam bir tarımsal mal ihracatçısı konumunda görülür. Sınai mallar incelendiğinde ise 1970 yılında hazır giyim ve tekstilin toplam sınai mal ihracatının 1/3'ünü oluşturduğu görülmektedir.

Bu dönemde ithalatı incelersek, ithalatta ara ve yatırım malları payının benimsenen ithal ikameyi kalkınma stratejileri paralelinde arttığını görürüz. Bu bağlamda, tüketim mallarının sanayilerinin ihtiyaç duyduğu ara ve yatırım mallarının sayesinde tüketim malları sanayilerinin kurulup gelişmesi ülkenin %17'lere varan ekonomik büyümeyi sağlamıştır. Ara ve yatırım malları ithalatının

(117) Alkin, a.g.e., S.324.

(118) Boratav, a.g.e., SS.76.77.

tüm ithalata oranı yükselip %90'ı bulmuştur. Tüketim mallarında ise 1963-1970 döneminde ithalat olarak %5.15 olarak düşük bir düzeyde gerçekleşmiştir(119).

1962 yılından itibaren dış ticaret hadleri 86 ile 93 arasında değişerek dış ticaret hadleri aleyhine seyretmiştir.

Türkiye bu dönemlerde özellikle 1965'li yıllarda ihracatının 2/3'ünü gelişmiş ülkelere yapmıştır. Bu ülkeler OECD ülkeleri olup; OECD ülkeleri arasında en büyük payı %33.8'lik oran ile AET ülkeleri almıştır.

Dış ticaretimizin %15'lik ihracatını Doğu Blok ülkeleri, %7.9'luk kısmında gelişmişlik düzeyleri düşük olan ülkeler almıştır. İthalat açısından ülkelerin dağılımı ihracattaki gibi olmuştur. Bu dönemde Türkiye döviz tasarrufu sağlamak amacıyla, ithal ikamesi bir kalkınma stratejisi izlemiş, yurt içerisindeki bebek endüstrileri koruma duvarları ardında büyümeyi amaçlamıştır. Fakat, bu strateji tam anlamıyla yeterli uygulanmadığından ihracatı engelleyici, yatırımları azaltıcı, üretimi verimsiz kılıcı, rekabeti önleyici, tüketim mallarının dış pazarlara açılma şansını kısıcı engeller getirmiştir. Ayrıca, içe dönük üretim yapan montaj niteliğindeki sanayi yapısı oturunca, ekonomi dışı kapanmıştır. Bunun önemli göstergesi ihracatımızın dünya ihracatı içindeki payının 1960 yılında %02.7 iken 1970 yılında %02.1'e düşmüştür. İthalatımızın payı ise yine aynı yıllarda %03.8'den %03.2'ye gerilemiştir(120).

Öte yandan, ithal ikamesi strateji çerçevesinde, yüksek iç pazar karlarının etkisiyle montaj niteliğinde de olsa gelişen, tüketim malları sanayileri dışında ara ve yatırım malları sanayileri ihmal edilmiştir. Çünkü bu tür sanayilerin kurulmaları pahalı, getirecekleri kar oranları düşük olmaktadır. Zaten montaj sanayi tipi sanayileşmede kaynaklar ara ve yatırım mallarından nihai mallara doğru kayma eğilimindedir.

(119) Taner Berksoy, Kalkınma Stratejileri ve İthal İkamesi, Hacettepe Üniversitesi İİBF.Dergisi, sayı:3. 1 ve 2, 1985, ss. 89-90.

(120) S.Asıf. Akat, Alternatif Büyüme Teorisi, İstanbul İletişim Yayınları, 1983, SS.41-43.

Sonuç olarak, ara ve yatırım malları sanayileri yeterli ölçülerde kurulamamış, Türkiye'de her zaman ödemeler bilancosu denkliği için tehdit oluşturması muhtemel bir ithalat zorunluluğuna mahkum olmuştur(121).

2.1.7. 1970-1980 Dönemi

1970-1980 üçüncü Beş Yıllık Plan dönemi olup, hedef olarak iki amaç seçilmiştir.

1. Dışa açılma

2. Sanayileşme

Fakat, dış ticaret açısından en başarısız dönem olmuştur. Bu dönem de ithalat değeri olarak artmış bu netice de ithalatımızın GSMH'ya oranı 1980 yılında %14.6'yı bulmuştur. Ayrıca, ithalat giderleri ile ihracat gelirleri arasındaki fark giderek artmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı sürekli yükselmiştir. Dönem boyunca tarımsal mal ihracatının toplam ihracat içindeki payı ortalama %62 düzeyinde seyretmiştir.

Dönem içerisinde ihracatımız incelendiğinde çıkan tablo şöyledir. Petrol bunalım öncesine ait 1973 yılı verilerine göre tarımsal ihracatımızın %53'lük kısmını gıda maddeleri ve canlı hayvanlar oluşturmuştur. Geriye kalan kısmı ise içki, tütün ve yenilmeyen hammadeler arasında dağılmıştır. Sınai mal ihracatının içinde yatırım mallarının payı ise toplamın ancak %3.7'si gibi gayet önemsiz düzeyde kalmıştır.

1980'li yıllarda, tarımsal ihracatın 3/4'ünü gıda maddeleri ve canlı hayvanlar kategorisi oluşturmuştur.

İthalatımızın kompozisyonu bakımından, 70'li yıllarda ekonomiyeye tamamen hakim olmuş olan ithal ikamesi stratejisine özellik ve sonuçlarının kompozisyon dağılımına aynen yansıdığı görülmektedir. Hammadde ve aramalları ithalatının 1960-1970 arasında geçerli olmuş bulunan ithalattaki ağırlıklı oranlarını arttırıp, korumuş oldukları görülmektedir.

(121) Cem Alpar, Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayini Koruyucu Dış Ticaret Politikası, Ankara, AİTİA Yayını No, 74/1, 1974, s.78.

1973 Petrol krizinin ekonomi üzerinde etkili olduğu yıllarda ithalatla değişiklikler meydana gelmiştir. 1974 yılında mak_zine bağı olarak Türkiye'nin elindeki döviz rezervlerini fiyatları krizle birlikte artan madeni yağlar, yakıtlar yakıt ve ilgili maddeler grubunun temini için kullanmak zorunda kalmış olmasıdır. 1979 yılında ise makina ve ulaştırma araçlarının payı %28'te kalmıştır.

1970'li yıllarda ihraç mallarının fiyatlarındaki olumsuz gelişmeler varlığını devam ettirmiştir. 1970 yılı ile dönemin sonu; 1979 yılı kıyaslandığında ihracat gelirlerimizin 3.5 kat kadar gerilediği görülmektedir(122).

Petrol krizinin dış ticaret hadleri üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Ayrıca, ulaştırma, enerji üretimi gibi sektörlerin temel girdiği akaryakıt ve benzeri mamüller olduğu için zorunlu ithalat miktarı her geçen gün artan fiyatlardan yapılmıştır. Böylece fiyatlardaki bu olumsuz gelişmeler doğal olarak dış ticaret hadlerine yansımıştır(123).

Dış Ticaretimizde 1970-1978 yılları arasında ihracatımızın %50'sini AET ülkelerine yapılmıştır. Türkiye, 70'li yıllarda sınai mallar ihracatını artırmış olsa bile, yaptığı ihracatın çoğunu tarımsal mallar, tekstil, hazır giyim, deri ürünleri gibi emek yoğun mallar almıştır. 1978-1980 arasında ortaya çıkan ve dünyayı etkisi altına alan petrol krizleri, gelişmiş ülkelerin ekonomilerini de olumsuz yönde etkileyince, bu ülkelerin koruyucu önlemlere başvurmasıyla, OECD ülkelerine yönelik ihracatımız gelişmiştir. İthalatımızda ise ihracatta olduğu gibi petrol ihracatçısı Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin ağırlı artmıştır. OECD ülkelerinin payı ile, Doğu Blokuna yapılan ithalatımız da gerileme dikkat çekicidir.

Petrol bunalımı, petrol fiyatlarının artışı ile ekonomimiz üzerinde doğrudan etkilerken dolaylı etkisini de ihracat ve ithalat üzerinde göstermiştir.

İşte, 1. petrol bunalımının olumsuz etkileri, ekonomideki maliyetleri artırarak büyüme, fiyat artışları, istihdam gibi temel değişkenleri bozmak suretiyle ülkemizi olumsuz etkilerken, 1979 yılında 2. petrol bunalımı ortaya çıkmıştır.

(122) Akat, a.g.e., s.90.

(123) Berksoy, a.g.e., S.92.

Türkiye'de 1970-1980 arasında oluşan dış ticaret olumsuzluğuna ek olarak, bir döviz darboğazına girilmiş, ihracatta tıkanmanın sonucu, azalan döviz rezervlerimiz %8'lere yaklaşan büyümeyi finanse etmeye yetmemiştir. Devlet, döviz darboğazını finanse edebilmek için kısa vadeli, yüksek faizli ve kur garantili dış borç alma yoluna girmiştir. Türkiye'nin dış borcu 1980 yılında 19 milyar doları bulmuştur. Ayrıca sermaye girişide 1979'dan 1980'e gerilemiştir(124).

2.2. Türkiye'de 1980-1995 Döneminde Uygulanan Dış Ticaret Politikaları

2.2.1. 24 Ocak 1980 Kararlarının İçeriği

1970 'lerin sonlarında Türkiye ekonomisinde zorluklar yaşanmıştır. Bunların başında ithal ikamesi sanayileşme stratejisinin tıkanması en önemli etkindir.

Türkiye'ye dışa açılması için yapılan baskılar 1980 yılının arifesinde önemli noktalara ulaşmıştır. 1970'lerin sonunda çok zor duruma düşmüş bunun sebebi de taze kredi ihtiyacını karşılayamamasından ortaya çıkmıştır. İMF'nin onayını almadan kredi alması mümkün olmayan hükümet 24 Ocak 1980 yılında dışa açılma politikasının yani serbest piyasa ekonomisini İMF'nin onayına sunmuştur. Bu programın uygulanma kararı sadece dış değil, iç baskılarda da etkili olmuştur.

Girişimci sınıflar hükümetin ekonomik müdahalesini istememişlerdir. 24 Ocak programı uzun ve kısa vadeli hedefler içermiş buna karşılık iç ekonominin büyümesini amaçlamıştır. İthal ikamesi sanayileşme stratejisinin tıkanmasıyla, bazı az gelişmiş ülkelerdeki yerel sermaye grupları ithal ikamesini bir kenara iterek ihracata yönelip, kapitalist dünya pazarına daha fazla açık bir ekonomi görüşü savunmuşlardır. Böylelikle iç ve dış unsurlar daha değişik bir uygulamaya geçilmesi hususunda birleşmişlerdir(125).

AGÜ'lerin sıkıntıya girmesi durumunda İMF ve özel bankalar ülkeden bir miktar önlem almasını istemişlerdir.

(124) Kılıçbay a.g.e., S.325.

(125) Kazgan, a.g.e., s.388.

24 Ocak uygulaması sadece 1970'li yıllarda ekonomisi tıkanan bir çok AGÜ'ye İMF tarafından öngörülen bir programdı(126).

24 Ocak tedbirlerinin başlıca amacı, dış ödeme açıkları ve enflasyonu denetim altına alma gibi sorunlara çare bulmak için alınacak önlemler olarak şunları sıralayabiliriz:

- Türk ekonomisinin serbest piyasa ekonomisine dönmesini sağlamak,
- Sıkı para politikası ve kredi sınırlamalarının konulmasıyla enflasyonu durdurmaya çalışmak,
- Akaryakıt, tarım ürünleri, kit gibi ürünlerin fiyatlarının enflasyonu durduracak biçimde ayarlanması,
- KİT fiyatlarının serbestçe saptanması,
- Kamu harcamalarını kısılması,
- Faiz oranlarının istenilen şekilde belirlenmesi,
- Ekonomik program çerçevesinde ücret anlaşmalarının değiştirilmesi,
- Vadesi geçmiş borç tutarının artırılmasına çalışılarak, borç yönetimine özen gösterilmesi,

Böylelikle istikrarın sağlanmasında kur ayarlamaları, kamu harcamalarının daraltılması, ücretlerin dondurulması dış borçların düzenli ödenmesi, liberal bir dış ticaret politikasının izlenmesi istikrarın sağlanmasında önemli görülmüştür.

Ekonomi politikasında en önemli öge fiyatlama sürecinin piyasa koşullarına bırakılması olmuştur. Devlet müdahalesini azaltmak için fiyat kontrol ve koordinasyon komitesi kaldırılmış, fiyatlar serbest piyasa güçleri ile oluşmaya bırakılmıştır. Özellikle bazı tarım ürünleri fiyatlarında yenilik yapılmış, pamuk ve kuru üzüm gibi birtakım ürünlerde dış piyasa fiyatlarına uygun hale getirildiği dış piyasa fiyatlarına uygun hale getirilmiştir. Bazı ürünler ise listeden tamamen çıkarılmıştır. Bu yenilikler sebebi ile kamu işletmeleri açığının bütçe üzerindeki

(126) Şevket Pamuk "24 Ocak ve Dağılım", 11.tez, sayı 2 Şubat 1986 s.88.

etkisi azalırken, diğer taraftan fiyat kontrollerinin ortaya koyduğu denge dışı fiyatlar düzeltilerek talep ve kara borsa engellenmeye çalışılmıştır(127).

Kit mal ve hizmetlerinin fiyatının ilgili kuruluşça saptanması ile bu kuruluşların giderlerini kendisi satış gelirleriyle karşılamaları mümkün olacak, bu kuruluşlara bütçeden kaynak aktarılmasına gerek kalmayacaktır(128).

24 Ocak programının başka bir uygulaması ise gelir dağılımı ile kamu maliyesine ilişkin düzenlemelerdir. Programın temel amaçlarından biri kamu arzını ve para harcamalarını sınırlı tutarak genel dengeye ulaşmasını sağlamaktır. Enflasyonu önlemek için para ve maliye politikalarının daraltıcı biçimde düzenlenmesi, fiyat artışlarının talep fazlasından kaynaklandığı varsayımına dayanır. Daraltıcı para politikasının etkisiyle toplam istek hacminin düşmesi, serbest bırakılan ve yükselen faiz oranlarının etkisiyle mevduat hacminin büyümesi, kredi talebinin düşmesi ve bunun sonucunda tasarruf eğiliminin yükselmesi ile ekonomik faaliyet hacminin daralması ve enflasyonun yavaşlaması amaçlanmıştır.

Ayrıca enflasyonun önlenmesi açısından kamu kesimi faaliyetlerinin sınırlandırılması da önemli görülmüştür. Şöyle ki, kamu harcamalarındaki artış gelire yansarak tüketimi artıracak, bunun sonucu oluşan bütçe açıkları ise para basılarak finanse edilecektir. Daha başka kamuya karşı yapılan sübvansiyonlarda devlete maliyetler yüklemektedir.

Kit'lere ilişkin düzenlemelerle de kamu sektörünün yükü azaltılmak istenmiş, bu sebepten dolayı KİT'lere işletme finansman sebebiyle devlet aracılığı ile akıtılan kaynaklar kısıtlanmış ve KİT'lerin bütçeye olan finansman yükü azalmıştır(129).

İstikrar politikalarının gelir dağılımı ile ilgili düzenlemeler ise ücretlerin dondurulması veya reel ücretlerin düşürülmesi şeklinde idi. Yüksek üretim maliyeti ise, ücretlerin dışarıya göre nispeten daha yüksek olmasından ileri gelmektedir. Ücretlerin dondurulması maliyetlerde bir hafifleme yaratacak, bundan da ihraç

(127) Yakup Kepenek, Türkiye Ekonomisi Teori Yayınları, Ankara 1987, s. 388.

(128) A. Aydın Çeçen, A. Bulut Doğruel, Fatma Doğruel, Türkiye'de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz, İstanbul, Egemen Yayınları, 1990, s.113.

(129) Kazgan, a.g.e. , s. 386.

fiyatlarının rekabetçi olması sonucuna ulaşılacaktır(130). Öte yandan, ücretlerin dondurulmasının iki önemli etkisi de vardı.Birincisi, ücretlerin dondurulması, satınalma gücüne yansiyarak bir yandan ithalat talebinde, diğer yandan yurtiçi tüketimde bir azalmaya yol açacaktır. Bunun sonucunda ihraç edilen mal miktarı artacak ve ödemeler bilançosu dengesi üzerinde olumlu bir etki oluşacaktır. İkincisi, ücretlerin dondurulması,firma giderlerinin azaltarak, kârların ve dolayısıyla yatırımların yüksek olmasına yol açacak, diğer yandan maliyetlerdeki azalma ile iç fiyatlar düşük, enflasyon hızı yavaşlayacaktır. Bu yüzden bazı sendikaların ve konfederasyonların faaliyetleri yasaklanmış, grev ve lokavt hakkı ertelenmiş, toplu iş sözleşmelerine bir çözüm getirmek için Yüksek Hakem Kurulu oluşturulmuştur(131).

Program, dış dengeler kur politikasına önem verirken, iç dengenin sağlanmasında faiz politikasını ağırlıklı olarak gündeme getirmiştir. Yüksek oranlı enflasyona rağmen, faiz oranları negatif düzeyde seyretmesi, tasarrufların altın ve gayri menkule yönelmesine neden olmuş ve banka mevduatları azalmıştır(132). 1980 İstikrar programı ile faiz oranları serbest bırakılmıştır.Bu serbestlikle birlikte faiz oranları yükselmiş, bu da banka mevduatlarını artırmış, banka kaynaklarının gelişmesine yol açmıştır. Diğer yandan kredi faiz oranlarının yükselmesi ile kredi maliyetleri pahalılaştırılmış, Türk sanayindeki finansman yapısını değiştirilerek, öz kaynak oranlarını yükseltilmesi hedeflenmiştir(133).

Kredi faiz oranlarına katlanabilmek için,kredi kullanım alanlarını, üretim, ticaret ya da diğer hizmet kesimlerinde,faiz oranlarının üstünde bir kârlılıkla çalışmaları gerekir.Çünkü faiz oranı yatırım kaynakları ve işletme sermayesi giderini etkiler.Yüksek faiz oranının diğer bir etkisi de, yatırımlarda emek-sermaye oranının değişmesidir. Yüksek faiz uygulaması yatırımların ve işletme sermayesinin maliyetini artıracığı için, sermayenin azalmasına neden olacaktır.

(130) Cevdet Erdost ve Diğerleri, ss.105-106.

(131) Kepenek, a.g.e., s.390.

(132) Kazgan, a.g.e., s.400.

(133) Nazif Ekzen, "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958,1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi", ss.176-177.

Dolayısıyla üretim yapısı emek-yoğun alanlara yöneltilecek, üretim; daha az sermaye yoğun bir nitelik kazanacaktır. Bu durum üretimde sermaye-emek bileşimi esnek olmadığı oranda, sermaye yoğun teknoloji kullanan üretim süreçlerinin yapılaması anlamına gelir. Bu da sanayileşmeyi olumsuz yönde etkiler(134).

Yüksek faiz politikasının bir başka amacı da yabancı sermayenin faiz oranı diğer ülkelerden yüksek olduğu oranda, ülkeye gelişim sağlamaktır. Diğer yandan faiz politikası ihracat sektörü açısından teşvik önemi niteliğinde görülmektedir. Çünkü faiz oranları ihracat kredileri açısından idari kararlar ile belirlenmekte ve düşük tutulmaktadır.

Faiz oranları Temmuz 1981'den itibaren serbest bırakıldı. Diğer yandan ticari bankaların vadeli mevduat ve kredi faizlerini saptamaları serbest pazarlık yöntemi ile saptanacaktı. Ancak serbest faiz uygulaması sürdürülemedi. Hükümet faiz oranlarını müdale ederek, mevduatın vade ve faiz oranlarını belirleme yetkisini Maliye Bakanlığına devretti. 1987'de serbest bırakılan faiz oranlarının, 1988'de tekrar serbesti sona erdirildi(135).

24 Ocak programında benimsenen yeni büyüme modelinde, büyümenin ağırlıklı olarak dış kaynaklara bağlı olması nedeniyle, yabancı sermayeye daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. 1960' lardan itibaren plânlı şekilde benimsenen ithal ikameci büyüme modelinde, önceleri nihayi ürünleri pazarlayan yabancı firmalar, pazarın gümrük duvarları ile kurulması sonucu yerli firmaların ortaklığı ile, bu ürünlerin yurtiçinde üretmeye başlamışlardı.

Yeni büyüme modelinde yabancı sermayeye daha büyük önem verilmiştir. Bunun iki nedeni vardır; birincisi kamu yatırımlarının azalışının özel yatırımlarla telâfi edilmesi, diğeri ise ekonominin dışa açılmasını kolaylaştırmaktır. Dış pazarlarda yer bulabilmek için, sınayi üretimin daha düşük maliyetle üretilmesi gerekir. Zira üretilen malların dış pazarlarda rekabet edebilmesi, malın maliyetine bağlıdır. Üretimin düşük maliyetle üretilmesi ise; büyük ölçek üretim sürecine

(134) Kepenek, a.g.e., s.392.

(135) Kazgan, a.g.e., s.399-400.

teknolojik yeniliklerin girmesi ve maliyet düşürücü öğelerin kullanılmasıyla mümkündür(136).

Yabancı açısından ise, ihracata yönelik sanayileşme stratejisi izleyen ülkelerde, yatırımlara sağlanan teşvikler (vergi bağışıklığı, Kâr transferlerinde serbestlik, yatırım alanı seçiminde serbestlik, çalışma yaşamını disipline edilmesi, devletçe yapılan alt yapı yatırımları, çeşitli sübvansiyonlar ve sigortaların sağlanması gibi önlemler) ve bu ülkelere sızdırılacak artık miktarının boyutları çekici olmalıdır(137).

Bu amaçla, 24 Ocak 1980'de yabancı sermaye girişimi teşvik edici çeşitli kararlar alınmış ve sonraki yıllarda bu kararlara yenileri eklenmiştir. Yabancı sermaye uygulamalarındaki yetki dağılımını gidermek için, DPT'ye bağlı Yabancı Sermaye Dairesi görevlendirilmiştir. Ayrıca yabancı sermayeyi teşvik amacıyla, Yabancı Sermaye Teşvik Kararnamesi çıkarılmıştır. Ayrıca petrol arama ve bankacılık alanında da yabancı sermaye izni verilmiştir. Daha sonra 1983'te yabancı sermaye girişimi artırmak amacıyla, Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 1984'te ise alınan bir kararla yabancıların Türkiye'de taşınmaz mal edinmesine ilişkin sınırlamalar tümüyle kaldırılmıştır. Böylece programın, yabancı sermaye ödemeler dengesi açığı, tasarruf yetersizliği ve teknoloji transferi sorununun sağlıklı çözümünü sağlayacak önemli bir araç olarak kabul edildiği anlaşılmıştır(138).

2.2.2. Türkiye'de 1980-1990 Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi

1970-1980 arasında ortaya çıkan olumsuz ekonomik koşulları değiştirebilmek te döviz dar boğazını aşabilmek amacıyla uygulamaya konulmuş olan 24 Ocak İktisadi Kararları Türkiye ekonomisinde o ana dek alınmış radikal kararlar olarak adlandırmak mümkündür. Çünkü alınan kararlar ile ekonomide genel anlamda bir strateji değişikliğine gidilerek dışa açık ya da ihracat ağırlıklı büyüme stratejisi benimsenmiştir. Uygulamadaki değişikliklerle 1980 öncesinde benimsenmiş olan

(136) Mustafa Sönmez, Türkiye Ekonomisinde Durum, İstanbul, Belge Yayman 1985 s.139.

(137) Sönmez a.g.e., s.139.

(138) Kazgan, a.g.e. , s. 397-399.

ithalatı ikame etme hedefi terk edilerek ihracatı ön plâna getirme yönünden tedbirler üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Modelin temel dayanağı olan serbest piyasa düşüncesi dış ticaret hususunda da bazı temel değişiklikleri beraberinde getirmiş ve ihracat ile ithalatta serbesti amaçlamıştır.

Öte yandan 24 Ocak kararları çerçevesinde, ithalatın libere edici çeşitli tedbirler uygulamalar yürürlüğe konmuştur. Ancak, ithalattaki liberazasyon gerçek anlamıyla ancak 1984 ithalat rejiminin uygulamaya konulmasıyla gerçekleştirilmiştir. Buna bağlı olarak 1980-1983 arasında ithalat ekonomik durgunluk ve siyasi belirsizliğinde etkisiyle önemli artışlar göstermemiş, inişli çıkışlı bir girişim içerisinde olmuştur. Ancak 1983 yılının sonunda ara rejimin sona ermesine paralel olarak ekonomide beliren canlanma ve 1984 ithalat rejiminin uygulamaya konulmasıyla ithalat artmaya başlamıştır. 1986 yılındaki düşüş hariç tutulursa 1984-1989 arasındaki yıllık ortalama olarak % 12 lik ithalat artışı gerçekleşmiştir.

Gelişmelerin yanı sıra 1980-1989 döneminde dış ticaretimizin coğrafi dağılımı da oldukça önemli bir değişikliğe uğramış, gelenaksel pazarlarımız ikinci plâna itilmiştir. 24 Ocak uygulamaları ile birlikte uluslararası ekonomik ve siyasi konjonktürün gelişimi özellikle ihracatımızın bölgesel kompozisyonunu etkilemiştir. Heckscher-Ohlin-Sammuelson dış ticaret kuramı uygulamada yine diğer dönemlerde olduğu gibi geçerliliğini korumuştur. Bilindiği üzere sınayi mallar geleneksel mallara kıyasla daha sermaye yoğun olarak üretilmektedir. Sermaye yoğun malların ihracı ise teoride ileri sürüldüğü gibi ağırlıklı olarak gelişmişlik düzeyleri düşük Ortadoğu ülkelerine gerçekleştirilmiştir.

Dış ticaret hadleri bakımından girişim incelenirse, 24 Ocak kararları ile ihracatını artırma yönünde büyük bir çaba içerisine giren Türkiye'de hadlerin, genel seyir açısından 1980-1984 ve 1984-1989 dönemlerini içeren iki alt döneme ayrılarak incelenmesi gerekmektedir. 1980-1984 arasında "Geçiş Dönemi" diye adlandırılacak dönemde Türkiye'de ihracatın artırımı, ihracatçıları sübvansetmeye yönelik teşvik ve kredi uygulamalarına bağlı olarak sağlanmaya çalışılmıştır. Söz konusu geçiş döneminde 1980 öncesi tıkanmış olan ihracatın artırılması temel hedef olarak ele alınırken, geleneksel mal ihtiyacına dayalı yapının değiştirilmesi de tamamlayıcı

hedef olmuştur. Bu hedeflere ulaşmak için uygulanan politikalarla ihracat önemli ölçüde artmış, ancak 1980 yılında 215.8 olan ihracat fiyat endeksi 1984 yılında 159.7'ye düşmüştür. Yani ihracattaki artış bir anlamda düşük fiyatlar pahasına sağlanabilmiştir. 1973 yılı ise bilindiği gibi birinci petrol krizi önesine ait, hadler açısından olumlu bir yıldır. Bu yılı takip eden yıllarla birlikte ortaya çıkan petrol krizleri hadleri aleyhimize seyrini artırmıştır. Bu nedenle hadlerin bir mukayesesini yapabilmek için 1973 yılını baz alan bu endeks esas alındığında, gerçeğin ötesinde bir bozulma ortaya çıkmaktadır.

1985 yılından itibaren ise dış ticaret hadlerinde lehimize bazı gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1985, 1986 ve 1987 yıllarındaki bu nitelikteki gelişmeler dikkat çekicidir. Nitekim 1985-1987 arasında ihraç malları fiyatları yıllık ortalama % 5 düzeyinde artarken, ithal malların fiyatları yıllık ortalama %0.4 düzeyinde azalmıştır. Bu olumlu etkinin birleşmesi ise dış ticaret hadlerinde söz konusu lehimize gelişmeleri ortaya çıkarmıştır.

İhraç malları fiyatlarında ortaya çıkan artışların önemli nedeni, ihracatımızın coğrafi dağılımında ortaya çıkan değişimden kaynaklanmıştır. İhracattaki yapısal değişim ile birlikte sınai mamüllerimiz Orta Doğu pazarlarında uygun fiyatlarla alıcı bulmuştur. Petrol ihracatçısı Orta Doğu ülkelerinin petrol bunalımlarını takiben büyük ölçüde döviz kazancı elde etmeleri, sınai ürün taleplerine yansımıştır. Bu durumun varlığıyla birlikte Türkiye, coğrafi yakınlık, tarihsel ve kültürel bağlara sahip bulunma gibi sahip olduğu avantajları da kullanarak Orta Doğu pazarlarına olan sınai mamül ihracatını artırmış ve uygun fiyatlardan ihracat sayesinde ihracat gelirini yukarılara taşıyabilmiştir(139).

Görüldüğü gibi 1980 sonrasında dış ticaretimizde bazı önemli ve olumlu gelişmeler söz konusudur. Özellikle ihracattaki başarı dikkat çekicidir. Bu başarının hangi şartlarda ve hangi maliyetlere dayalı olarak gerçekleştirildiğini incelenmesi önem taşımaktadır. Bu konuda başta devlet tarafından uygulanan teşvikler önemli

(139) TÜSİAD, Dış Ticaret Raporu. İthalat ve İhracatta Sorunlar ve Öneriler. Türk Sanayici ve İşadamları Derneği Yayını, İstanbul, 1986, ss. 125-130.

rol oynamıştır. Teşvikleri parasal ve mali kaynaklı teşvikler, döviz kuru uygulamaları olmak üzere üç başlık altında ele alıp incelemek mümkündür.

1- Parasal Teşvikler: İhracatı artırabilmek için pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de parasal teşvikler yaygın olarak uygulanmıştır. Parasal teşvikler ile ihracatçının elde edeceği avantaj kolaylıkla saptanabildiği için ihracat üzerindeki özendirici etkisi diğer teşvik türlerine göre daha fazladır. Oysa kur değişikliği gibi uygulamalarda kesin getiri ya da avantaj önceden tam olarak belirlenememektedir. Buna bağlı olarak parasal teşviklerin ihracatı artırmada hayati bir önemi bulunmaktadır.

Türkiye'de en önemli ve uygun iki parasal teşvik türü olarak ihracata vergi iadesi ile destekleme ve fiyat istikrar fonu ödemeleri uygulanmıştır.

2- Mali ve Finansal Teşvikler: En önemli araçlar, vergi ve fon muafiyetleri ile Türk Eximbank kredi ve sigorta programlarından oluşmuştur. Mali ve finansal teşvikler ihracatın duyarlılığı bakımından parasal teşvikler gibi büyük önem taşımıştır. Bunlardan gümrük vergisi muafiyetinin toplam teşvikler içindeki ağırlığı 1990'da %41.8 olmuştur(140).

1980'li yıllarda sanayi mallar piyasasında alıcı piyasasını hakim olmasıyla Türkiye'de de devlet dış ticarete kredi uygulamalarına verdiği önemi artırmıştır. Çünkü günümüzde sanayi mal üretiminde yoğun bir rekabet ortamı oluşmuştur. Bu koşullar altında ticaretin gerçekleşmesinde ithalatçı ülkenin rolü artmakta ve ithalatçı ülkenin istekleri ile içerisinde bulunduğu ekonomik koşullar ticarete belirleyici olmaktadır.

Nitekim ihracatçıları desteklemek üzere verilen kredilerin yanı sıra mal ve hizmet ithal etmek isteyen döviz kısıtlı ülkelerin ihracatçı ülkelere kredi talep etmeleri olağan bir durum halini almıştır. Genelde tüm teşviklerle özellikle kısa vadede yabancı ihracatçıları karşısında rekabet gücümüzü artırmak ve toplam ihracatımız içerisinde sanayi mallar ihracatını oranını yükseltmek hedeflenmiştir. İhracata vergi iadesi uygulamasını bu çerçevede toplam ihracat içinde sanayi mallar

(140) Togan, a.g.e., s.140.

payının artışında etkin olduğundan söz etmek mümkündür. Ancak vergi iadesi uygulaması "hayali ihracat" olarak bilinen olgunun ortaya çıkmasına yol açarak devlet kaynaklarının bazı şahıs ve şirketlere aktarılmasına rol açmış ve büyük tepkilerin doğmasına neden olmuştur. Yapılan hesaplamalara ve iyimser rakamlara göre Türkiye'de hayali ihracatın toplam ihracat içindeki payı 1987 yılında %30'dur. Dünya Bankası uzmanları Türkiye'de yapmış oldukları bir çalışmayla bu oranı %31.6 olarak saptamışlardır. Dolayısıyla her yıl yaklaşık 4 milyar \$'lık kara paranın hayali ihracat yoluyla amlandığı ortaya konmuştur.

İhracata vergi iadesinin hayali ihracat dışında ortaya çıkardığı bir diğer olumsuz sonuç, ihracatçı kesimin kendi arasındaki fırsat eşitliği ilişkisini bozmuş olmasıdır. Ağırlıklı olarak vergi iadesi olmak üzere parasal teşvikler yoğun olarak büyük sermayeli ve miktar olarak fazla ihracat yapan dış ticaret şirketlerine akıtılmış ve bu durum küçük ihracatçılarca yakınılan bir adaletsizliğe neden olmuştur. Öyle ki ihracat artışının ancak büyük sermayeli ihracatçılarla sağlanabileceği kanısı uygulamaya dönüşünce, toplam ihracatımız içerisinde dış ticaret şirketinin payı 1988 yılında %48'i bulmuştur. Bir başka ifade ile Türkiye ihracatının yarısı bu tür firmalar eliyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu şirketlerin büyük bir kısmı bazı ek ayrıcalıklardan yararlanabilmek için büyük sermayeli ihracatçılar tarafından kurulduklarından adaletsizlik iddia edilenin üzerinde boyutlara ulaşmıştır.

Sonuçta vergi iadesi uygulaması yol açtığı sakıncalar ve uğradığı eleştiriler nedeni ile 1989 yılında kaldırılmıştır. Ancak destekleme ve fiyat istikrar formu ödemeleri teşvikler içindeki ağırlığını sürdürmektedir.

İhracat kredileri günümüzde satıcı ve alıcı kredisine olmak üzere iki şekilde verilmektedir:

" Bunlardan yoğunluğu daha fazla olan satıcı kredisinde dışarıya vadeli mal satan ihracatçı, ürünü gönderir göndermez ihracata ilişkin belgeleri ilgili bankaya vererek ürün tutarı kadar kredi alabilmektedir. Banka ise mal bedelini önceden belirlenen zamanlarda ithalatçıdan almaktadır. Alıcı kredisine ise ihracatçı ülkedeki bir kredi kurumu ya da kredi kurumları grubunun doğrudan ihracatçıya açtığı, ona

ihracatçı ülkedeki mal ve hizmetlerin nakit para ile satın alma imkânı tanıyan bir kredi türüdür."(141).

Türkiye'de 1987 yılında kurulan Eximbank gerek satıcı gerekse alıcı kredisi vermeye yönelik kurulmuştur. Banka satıcı kredisi olarak sevk öncesi ve sevk sonrası olmak üzere ihracatçılara kredi vermeye başlamış, ancak 1989 Aralık ayından itibaren bu iki kredi birleştirilerek sevk öncesi ihracat kredisine dönüştürülmüştür. Böylece ihracatçıların imalat safhasında itibaren desteklenerek piyasalardaki rekabet güçlerinin artırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda Eximbank tarafından 1990 yılı Ocak-Ekim döneminde 3 trilyon 231 milyar liralık sevk öncesi ihracat kredisi açılmıştır.

Alıcı kredisi olarak ise yoğunluğu Ortadoğu ve kuzey Afrika ülkelerine olmak üzere döviz kıtlığı çeken ithalatçı ülkelere kredi açılmaya başlanmıştır. 1990 yılında eski SSCB'ne 650 milyon \$, Romanya ve Bulgaristan'a 50'şer milyon \$, Cezayir'e 100 milyon \$, Libya'ya 65 milyon \$, Sudan'a 20 milyon \$ ve Suriye'ye 15 milyon \$'lık alıcı kredisi verilmiştir(142).

Bunlar dışında ihracat artışında mali ve finansal teşvikler içerisinde yer alan, ihracat karşılığı döviz kullanma hakkı ve ihracatçıları karşılaşılabilecekleri ticari ve politik riskleri doğurabileceği zararlardan koruma amaçlı sigorta uygulamaları olumlu etki yaratmıştır.Elde edilen dövizlerin kullanma hakkının tanınmasıyla ihracatçılar her türlü navlun ve ithalata ilişkin masraflarını yurt dışındaki büro, şube gibi tesislerinin giderlerini ve aldıkları döviz kredileri gibi yükümlülükleri daha rahat finanse etme şansına sahip olmuşlardır. Yine Eximbank tarafından hazırlanan orta ve uzun vadeli sigorta programlarının uygulamaya konulmasıyla karşılaşılabilecekleri zararları %80'e varan oranlarda sigorta kapsamına alınan firmalar, ihracatta önemli bir güven ortamı yakalamışlardır.

İhracat artışında teşvikler dışında etkili olan başka faktörlerde bulunmaktadır. Bunlar arasında çok önemli olan bir faktör, istikrar tedbirlerinin olağan dışı bir siyasi ortamda uygulanmış olmasıdır. 1980 sonrası sendikal faaliyetlerin askıya

(141) Togan, a.g.e., s.75.

(142) Çarıkçı, a.g.e, s.75.

alınmasıyla ücretli kesimin reel gelirlerinin azaltılması yoluna gidilmiştir. Bu suretle emek yoğun üretim yapan pek çok sektörün dış pazarlarda karşılaştırılmalı üstünlüğe sahip olması sağlanmış ve bu sektörler dış piyasalara açılabilmiştir. Öte yandan ücretli kesimin gelirlerini kısılması içsel talebe yansımıştır.

İhracattaki artışlara bağlı olarak gelişen sınayi kesimdeki atıl kapasitelerin mevcudiyeti değinilmesi gereken bir diğer husustur. Türkiye'de meydana gelen ihracat hamlesiyle birlikte sınayi mal ihracatındaki gelişme, bu tür mal üreten sektörlerdeki mevcut atıl kapasitelerin geniş oranlarda kullanılmasından faydalanmıştır. Nitekim 1980 sonrası ithalatın bileşiminde yatırım malları payının daha önce rakamlarla ifade olunduğu gibi gerilemiş olması bu konuda bir delil teşkil etmektedir. Zira dönem süresince yatırım malları sanayileri ithal ikamesi yoluyla kurulmadığına göre, ihracat artışı yeni yatırım ve üretim kapasitesi kurmaktan ziyade mevcut atıl kapasiteleri kullanımına dayanmıştır. Zaten imalat sanayi malları ihracatındaki büyük oranlı artışlar, geçmişte ithalatın ikame etmeye yönelik olarak kurulmuş olan deri ürünleri, beyaz eşya, camdan yapılmış mamul eşya gibi endüstrilere aittir. Dolayısı ile imalat sanayilerindeki atıl kapasiteleri kullanılmasının sözkonusu sanayileri sıralanan diğer faktörlerle birlikte ihracat yapar duruma getirdiğini söylemek mümkündür.

Öte yandan 1980'li yıllarda ithalat açısından da önemli gelişmeler dikkat çekmektedir. Özellikle 1980 sonrası ithalat içerisinde ağırlıkları artan ara malları, hammaddeler ve lüks tüketim mallarına harcanan döviz miktarının her geçen gün artması, ekonomi üzerinde düşündürücü bir gelişmeyi ortaya çıkarmıştır. Köpek maması çocuk bezi gibi ithalatının zorunluluğu olmayan bazı malların ithalatının Türkiye gibi ödemeler bilançosu sorunlarıyla karşı karşıya bulunan bir çok ülke açısından yaratmış olduğu kaynak israfı düşündürücüdür(143).

Ara mallar ve hammaddeler ithalatının artışını,24 Ocak kararları ile ilişkilendirmek mümkündür. Dışa açık büyüme modelinin uygulamaya konulması ile Türkiye, uluslararası ekonomik sisteme entegre olmaya başlamıştır. Bu model içerisinde özel kesim yatırımları kâr etme güdüsüyle emek yoğun, riski az, kâr oranı

(143) Berksoy, a.g.m., ss.148-149.

ise yüksek olan plâstik, metal eşya, ağaç ürünleri, hazır giyim, deri ürünleri gibi bazı imalat sanayi yatırımları yönüne kaymıştır. İthal ikameci dönemde imalat sanayi malları üretiminde malın çeşidine göre belirli oranlarda etkinliğin sağlanmış olması ve üretim sürecinde elde edilmiş tecrübe birikiminin varlığı zaten firmalar için avantajlı bir durum yaratmıştır. Ayrıca 1984 sonrası kolaylaştırılan ithalatla beraber mevcut teknoloji koşullarını geliştirebilme şansının artışı, ülkemize gelen yabancı sermaye miktarının artarak tercihen imalat sanayi yatırımlarına yönelmesi, bu tür yatırımların artışında rol oynamıştır. Artan imalat sanayi yatırımlarında kullanılmak üzere ülke içerisinde üretilen hammadde ve ara malları gerek miktar, gerekse kalite bakımından yeterli düzeyde bulunmadığı için ithalat zorunlu olmuştur. Bir başka ifade ile, modelin gereği olarak gelişen yatırım türünün ihtiyaç duyduğu mal gruplarına olan ithalat talebi, getirilen libere edici tedbirler ile kaçınılmaz olarak artmıştır(144).

2.2.3. Türkiye'nin 1980-1990 Döneminde Dış Ticaretinin Gelişimi

2.2.3.1. İhracatın Genel Bir Değerlendirilmesi

1980-1981 yılında geriye doğru bakıldığında Türkiye'de üretim ve ihracatın durakladığı, dış ödemeler açığının büyüdüğü, iç ve dış faiz yükünün arttığı, buna paralel olarak fiyat artışları ile işsizliği had safhaya çıktığı görülür. Bu durum karşısında plânlı kalkınma döneminde, yatırımların hızlandırılması ve ihracatın daha iyi kanallara edilerek teşviki için, bir takım tedbirlerin alınmasının gerektiğine inanılarak 24 Ocak 1980 tarihinde alınan istikrar tedbirleri içinde ihracatı teşvik kararları ile teşvik tedbirleri geliştirilmiştir. İhracat miktarı düşmüş, ihraç gelirlerindeki artış ihraç ürünleri fiyatlarındaki artıştan kaynaklanmıştır. 1981 yılında ise %61.6'lık bir artışla, 4.702 milyar \$ olarak gerçekleşen ihracat geliri, büyük ölçüde uygulanan teşvik tedbirleri ve özellikle Ortadoğu ve İslam ülkeleri ile ilişkilerin olumlu yönde gelişmesi nedeni ile ihraçat miktarındaki artıştan kaynaklanmıştır. 1981 yılında dünya ülkelerinin de içinde bulundukları durgunluk nedeni ile doğan ihraç güçlü ve bunun sonucunda oluşan rekabet ortamında fiyat

(144) Togan, a.g.e., s.141.

kırmaları ihraç mallarını fiyatlarını düşürmüştür. Bu yıl içerisinde uygulanan teşvik tedbirlerinin ihracatın artışında önemli rolü olmuş, günlük kur uygulamalarına geçiş ile ihracatçılara verilen kredilerdeki artış, ihracatçıları büyük ölçüde teşvik etmiştir(145).

Tablo 2'de 1980-1990 arası ihraç gelirlerindeki yıllık artış 1981'de en yüksek düzeyde gerçekleşmiş, bunu takip eden yıllarda, düşmüştür.1983 yılında ise ihraç gelirlerinde %0.3 azalma olmuştur. İhracat gelirlerindeki bu durgunluk özellikle bazı tarım ürünlerini dünya piyasasındaki fiyatlarının gerilemesinden kaynaklanmıştır. Ayrıca, bazı petrol ihracatçısı ülkelerin ithal taleplerinin içinde bulundukları finansman güçlükleri nedeniyle daralması, korumacılığın artması ve ABD dolarının hızla değer kazanması, ihracat gelirlerini olumsuz yönde etkilemiştir(146). 1984-1985 yıllarında ise ihracat gelirleri tekrar artmaya başlamıştır. İhracatın 1983 yılına göre miktar olarak %20.7, değer olarak ise %24.5 oranında artmasının nedeni, ihracat fiyat endeksinde 1984 yılında bir önceki yıla göre gözlenen iyileşmedir(147). 1986 yılında ise ihracat gelirlerinde artış durmuş, %6.3'lük bir azalma meydana gelmiştir . Dünya petrol fiyatlarındaki düşmeler nedeni ile Ortadoğu ve İslam ülkelerine yaptığımız ihracatın düşmesi, dünya piyasalarındaki birinci mal fiyatının düşmesine bağlı olarak ortalama ihracat fiyatlarımızın gerilemesi, sanayileşmiş ülkelerin koruma cılık politikalarını sürdürmeleri ve yurtiçi talebin canlanması gibi faktörler 1986 yılında ihraç gelirlerinin azalmasına yol açmıştır(148).

1987-1988 yıllarında ihraç gelirlerindeki azalma durmuş, yıllık artış oranı sırasıyla %36.7 ve %14.4 artış göstermiştir. Bunun nedeni 1987'de yeni bir uygulama ile bazı malların ihracatını teşvik için, yapılan ihracatın birim miktarı üzerinden pirim ödenmesi sistemi getirilmesi, vergi iadesi oranları artırılması, ayrıca ortalama ihracat fiyatının yükelenmesi olmuştur(149).

(145) T.C.M.B., Yıllık Rapor, 1981, Ankara, 1982, s.32.

(146) T.C.M.B., Yıllık Rapor, 1983, Ankara, 1984, s.26.

(147) T.C.M.B., Yıllık Rapor, 1984, Ankara, 1985, s.27.

(148) T.C.M.B., Yıllık Rapor, 1986, Ankara, 1987, s. 34.

(149) T.C.M.B., Yıllık Rapor, 1987, Ankara, 1988, s. 30-31.

1988 yılında ise vergi iadelerinin sıfırlanması ihracatçıları sıkıntıya düşürmüş, vergi iadesi yerine üretim aşamasında teşviklerin getirilmesi öngörülmüş bu da ihracat gelirlerindeki artışını yavaşlatmıştır(150).

1989-1990 yıllarında ise ihracat gelirleri düşmüş, sırayla %0.3 ve %3'lük azalma meydana gelmiştir(151). 1988 yılından itibaren döviz kuru enflasyonu altında birdirirken, diğer yandan ihracata verilen teşvikler giderek azalmış, buna ithalatın serbestleşmesi de eklenince ihracatta duraklama olmuştur.

1990 yılında ise, ihracat hacmini duraklamasına devam ettiği görülmüş, ihracat değeri yükselme eğilimi sürdürmüş, bu artış ihracat fiyatlarındaki artıştan kaynaklanmıştır.

2.2.3.2. İhracatın Sektörel Dağılımı

1980-1990 arası ihracatın sektörel dağılımı incelendiğinde tarım ürünlerinin ihracatının 1980 yılında toplam ihracat içindeki payı %57.4 olup,ihracat içerisinde önemli bir yere sahip olduğu görülür. Yıllık artış oranı ise %22.4 ile 1.671 milyar \$ düzeyinde gerçekleşmiştir. Tarımsal ürün fiyatlarının artması nedeni ile değer olarak tüm tarım kesiminin alt gruplarında artış olmuştur(152).

Tarım ürünlerinin payı 1980'den itibaren 10 yıllık süre boyunca sürekli düşmüştür. 1982 yılında yıllık artış hızındaki %3.6 lık düşme ve toplam ihracattaki payının %37.3 düzeyinde gerçekleşmesi, tarımsal ürünlerin belirli bir imalat işleminden geçirilerek sınayi ürünü olarak ihraç edilmesinden ileri gelmiştir(153). 1983 yılında da tarım ürünlerinin dünya piyasasındaki fiyatlarının gerilemesinden dolayı yıllık artış oranı negatif düzeyde olmuş, toplam ihracat içindeki payı ise düşmüştür.

Tarımsal ürün ihracatımızdaki azalma nedenleri arasında; üretim, iç talep, dünya piyasalarında arz ve talebe bağlı fiyat değişimleri rol oynamakla beraber, dünya pazarlarına talep edilen seviyede mal sunulamamasının da etkisi olmuş,tohum

(150) TOBB, İktisadi Rapor, 1989, Ankara, 1989, s. 216.

(151) TOBB, İktisadi Rapor, 1990, Ankara, 1990,s.263-270.

(152) TOBB, İktisadi Rapor, 1981, Ankara, 1981, s. 273-274.

(153) TOBB, İktisadi Rapor, 1981, Ankara, 1982, s. 201.

ıslahı çalışmalarının hızlandırılması gerekmiştir. Tablo:3 ve tablo:4 de görüldüğü gibi 1983-1984-1985 yılları arasında tarım ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı, sırayla %32.8, %24.5 ve %21.6 olmuş, yıllık artış oranları ise negatif düzeyde gerçekleşmiştir(154).

1986 yılında ise tarım ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı artmış, 1985'de %21.6'dan 1986'da %25.3'e yükselmiştir. 1981'den bu yana negatif seyreden tarım ürünleri ihracatının yıllık artış oranı 1986'da %9.7'lik bir artış göstermiştir. 1987 yılında ise, tarım ürünleri ihracatının payında tekrar bir düşme gözlenmiştir. Bu yıl içerisinde bitkisel ürün ihracatı düşmüş, ayrıca pamuk fiyatlarındaki düşmelerde ihracatın azalmasına sebep olmuştur.

1988 yılına girildiğinde, tablo:3'te görüldüğü gibi tarım ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı yükselmiş; 1981'den bu yana sürekli negatif oranlı değişme gösteren tarım ürünleri yıllık artış oranı, 1988 yılında %26.4 olmuştur. Gübre kullanımının artması, tohum kalitesinin iyileştirilmesi ve sulama ile sağlanan verimlilik sonucu, tarımsal ürünlerin ihracatı artmıştır. 1989 yılının sektörel üretim gelişmeleri açısından en çarpıcı özelliklerinden birisi,yaşanan kuraklık sonucu tarımsal üretimin önemli ölçüde azalması olmuştur. Bu azalma, tarımsal üretim ithalatını arttırmış, tarımsal ürün ihracatını ise azaltmıştır. Tablo:4'te görüldüğü gibi bu yılda tarım ürünleri ihracatı bir önceki yıla göre %9.2 oranında gerilemiş toplam ihracat içerisindeki payı %18.2 olmuştur(155).

1990 yılında ise tarım ihracatının, 1989 yılına göre %10.4 oranında artmış olduğu görülmektedir. Tarım ürünleri ihracatındaki bu artış,esas itibari ile yaş sebze ve meyveler,baklagiller ve su ürünleri ihracatındaki artıştan kaynaklanmıştır. Hububat ve canlı hayvan ihracatında ise, bir önceki yıla göre önemli oranda düşüşler gerçekleşmiştir(156).

(154) TOBB, İktisadi Rapor, 1985, Ankara, 1985, s.225.

(155) TOBB, İktisadi Rapor, 1988, Ankara, 1988, s.194.

(156) T.C.M.B., Yıllık Rapor, 1990, Ankara, 1991, s.18.

Tablo 1
İhracat ve İthalat Değerleri

YILLAR	İHRACAT DEĞERİ Milyon \$	İHRACAT 1 KİŞİ \$	İTHALAT DEĞERİ Milyon \$	İTHALAT 1 KİŞİ \$
1969	537	15.2	801	23.3
1970	588	16.5	948	26.6
1971	677	18.7	1.170	32.3
1972	805	23.8	1.563	42.1
1973	1.317	34.6	2.086	54.8
1974	1.532	39.2	3.778	96.8
1975	1.401	34.7	4.739	117.5
1976	1.960	47.9	5.129	125.4
1977	1.753	42.0	5.796	138.8
1978	2.288	53.7	4.599	107.9
1979	1.261	51.9	5.069	116.4
1980	2.910	65.0	7.909	176.8
1981	4.703	103.3	6.933	196.2
1982	5.746	123.1	8.843	189.4
1983	5.728	119.7	9.235	192.9
1984	7.134	145.4	10.757	216.2
1985	7.958	157.1	11.343	223.9
1986	7.457	144.7	11.105	215.4
1987	10.190	192.8	14.158	267.9
1988	11.664	215.3	14.340	264.7
1989	11.627	239.3	15.763	283.8
1990	12.960	227.0	22.356	392

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, Başlıca Ekonomik Göstergeler, Aralık 1995, s.14.

Tablo 2
İhracatın Sektörel Dağılımı (Milyon \$)

SEKTÖRLER	YILLAR										
	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
1. Tarım ve Hayvancılık	1.671.748	2.219.409	2.141.214	1.880.615	1.749.231	1.719.438	1.885.539	1.852.539	2.341.398	2.125.5	2.347.2
2. Madencilik ve Taşocaklığı	190.994	193.406	175.320	188.901	239.761	243.827	246.861	272.274	377.189	412.9	331.5
3. Sanayi Sektörü	1.047.386	2.290.119	3.429.439	3.658.317	5.144.610	5.994.743	5.324.259	8.065.234	8.943.434	9.086.3	10.280.6
TOPLAM	2.910.122	4.702.934	5.745.973	5.727.833	7.133.602	7.598.008	7.456.724	10.190.047	11.662.021	11.624.7	12.959.3

Kaynak: DİE Yıllıkları, 1985-1989, DPT, Nisan 1991.

Tablo 3
Sektörlerin Toplam İhracat İçindeki Payları (%)

SEKTÖRLER	YILLAR										
	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
1. Tarım ve Hayvancılık	57.4	47.2	37.3	32.8	24.5	21.6	25.3	18.2	20.1	18.2	18
2. Madencilik ve Taşocakçılığı	36	48.7	59.7	63.9	72.1	75.3	71.4	79.1	76.7	78.1	79.3
3. Sanayi Sektörü	6.6	4.1	3	3.3	3.4	3.1	3.3	2.7	3.2	3.5	2.5

Kaynak: İhracatın sektörel dağılımını gösteren Tablo 2'ye göre hesaplanmıştır.

Tablo 4
İhracatın Sektörlerinin Yıllık Artış Oranları (%)

SEKTÖRLER	YILLAR										
	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
1. Tarım ve Hayvancılık	24.4	32.8	-3.6	-12.2	-7	-1.7	9.7	-1.8	26.4	-9.2	10.4
2. Madencilik ve Taşocaklığı	33.4	118.7	49.7	6.7	40.6	16.5	-11.2	51.5	10.9	1.6	13.1
3. Sanayi Sektörü	44.1	1.3	9.4	7.7	26.9	1.7	1.3	10.3	38.5	9.5	-19.7

Kaynak: İhracatın sektörel dağılımını gösteren Tablo 2'ye göre hesaplanmıştır.

1980-1990 arasında imalat sektörünü incelediğimizde; 1980 yılında toplam ihracat içindeki payının %36, yıllık artış oranının ise %33.4 düzeyinde olduğu görülür. Bu gelişmeler tarıma dayalı işlenmiş ürünler alt grubunda %38.6, sınai ürünler alt grubunda ise, %26 düzeyinde olmuştur. 1980 yılından itibaren sınai sektörünün toplam ihracat içindeki payı sürekli artmış, yıllık artış oranları ise bazı yıllar azalarak artan bir seyir izlemiştir. 1981 yılında, Tablo 4'de görüldüğü gibi sınai ürünleri ihracatının yıllık artış oranı %118.7 ile on yıl içerisindeki en yüksek düzeyine çıkmıştır. İmalat sanayi ihracatındaki bu artış Tablo 5'de görüldüğü gibi, çimento, dokumacılık, seramik ve cam mamülleri, demir-çelik, demir dışı metal sanayii ulaşım araçları, lastik ve plastik sanayi ve makina sanayii dallarında gerçekleşmiştir(157).

1983 yılına gelindiğinde, imalat sanayii yıllık artış oranının 1980'de %33.4'ten %6.7'ye düştüğü görülür. Bu grup içinde yer alan tarıma dayalı sınai ürünleri %18 oranında artarken, petrol türevleri ihracatı azalmıştır. Özellikle dokuma sanayii, demir-çelik, demir dışı metal ve deri-kösele sanayi ürünleri ihracatında artış olurken, çimento, kimya, orman ürünleri sanayi ve elektrikli makina sanayi ihracatında düşme olmuştur. 1984 yılında ise, imalat sanayi ihracatı yıllık artış oranı yüksek iken, 1985'de tekrar bir düşme olmuştur. Bu yılda, tarıma dayalı işlenmiş ürünler ihracatında ve dokumacılık sanayi ürünleri ihracatındaki azalma, AET, ABD ve Kanada gibi, OECD ülkelerinin de tekstil ürünlerine uyguladığı kotolar nedeniyledir. Yine bu yıl içerisinde çimento ihracatında azalma meydana gelmiş, bu da büyük ölçüde iç talebin artması sonucu oluşmuştur. Sınai ürünleri ihracatında en önemli gelişme gösteren ürünler ise, demir-çelik ürünleri, deri kösele sanayi ürünleri, orman ürünleri ve makina sanayi olmuştur.

1986 yılında ise, sınai ürünleri ihracatının 1980'den bu yana il kez yıllık artış oranı negatif olmuş, %11.2 azalarak, toplam ihracat içindeki payı %71.4'e düşmüştür. Bu duraklamanın başlıca nedeni AET ülkeleri, ABD ve Kanada gibi gelişmiş ülkelerin tekstil ihracatımıza koydukları kotolar olmuştur.

Ayrıca, petrol fiyatlarının düşmesi nedeni ile, Orta Doğu ve Arap ülkelerine yapılan ihracatta azalma; etkisini sınai ürünlerinde daha kuvvetli olarak kendini göstermiş, tarıma dayalı işlenmiş ürünler ihracatı ile kimya sanayi, lastik ve plastik sanayi, dokumacılık sanayi ve elektrik makineler sanayi dışındaki diğer tüm sanayi dallarında ihracat azalması kaydedilmiştir.

Tablo 4'den görüldüğü gibi, 1987'de ilk kez 1981 yılı hariç olmak üzere, sanayi ürünleri ihracatının yıllık artış oranı %51.5 olmuş, toplam ihracat içindeki payı ise %79.1 yükselmiştir Çimento ve orman ürünleri ihracatı dışındaki, dokumacılık, deri ve kösele ve tekstil ürünleri ihracatında çeşitli gelişmiş ülkelerin koydukları kısıtlamalara rağmen, ihracat konusundaki teşvik ve politikaların faydası görülmüştür. Demir-çelik, makina, madeni eşya, elektrikli makineler ve ulaşım araçları sanayi ihracatında da gelişmeler olmuştur.

1988-1989 yıllarında ekonomide izlenen durgunluk nedeniyle imalat sanayi ürünlerin ihracatının yıllık artış oranı düşük olmuştur. 1988 yılında ihracatı belirleyen sektör sayısı artmış, çimento ve orman ürünleri sanayileri yanında, tarıma dayalı işlenmiş ürünler deri, kösele, madeni eşya ve makina sanayi ürünleri ihracatında önemli miktarda azalma görülmüştür. Bunun yanı sıra, tekstil ürünleri, demir-çelik sanayi ürünleri ve kimya sanayi ürünleri ihracatı azalmış, dokumacılık kimya ve deri-kösele sanayi ihracatı artmıştır.

1990 yılında ise sanayi sektörünün toplam ihracat içindeki payı %80'e ulaşmış, çimento sanayi, deri-kösele sanayi, orman ürünleri cam seramik sanayi, demir-çelik sanayi, elektrikli makina sanayi, ulaşım araçları sanayi ihracatı yükselmiştir.

1980-1990 yılları arasında madencilik ve taşocaklığı sektörü ihracatının gelişiminde ise büyük oranda değişiklik görülmemiştir. 1980 yılında toplam ihracat içindeki payı %6.6 olmuştur yıllık artış oranı ise, bir önceki yıla göre %44.1 artmış, 190.9 milyon dolar olmuştur. 1981 yılında ise yıllık artış oranı %1.3 olmuş, daha sonraki yıllarda yıllık artış oranlarında sürekli dalgalanma görülmüştür. 1981'de %1.3 olmuştur. Toplam ihracat içindeki payı ise %4.1 dolaylarında gerçekleşmiştir.

1982 yılından itibaren bu sektörün toplam ihracat içindeki payı ortalama %3 dolaylarında olmuştur. 1982-1988 döneminde yılda ortalama %13.6 oranında artmıştır. 1988 yılındaki ihracatı %38.5 artışla 377.1 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir, 1980'den bu yana en yüksek artış hızına erişmiştir. Bu sektör ihracatında en büyük pay %70 ile metalik olmayan taşocakçılığına aittir.

1989 yılında madencilik sektörünün yıllık artış oranı yeniden düşmüş %9.5 olmuştur. 1990 yılında ise, on senelik dönem içerisinde ilk kez sektörün ihracatı %19.7 oranında azalmış ve toplam ihracat içindeki payı %2.5 düzeyinde gerçekleşmiştir(158).

Tablo 5
Sanayi Ürünler İhracatı (Milyon \$)

ÜRÜNLER	YILLAR												
	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990		
A. Tarıma Dayalı İşlenmiş Ürünler	209.4	411.6	568.2	669.7	808.3	646.6	666.7	953.9	884.7	917.2	940.5		
B. İşlenmemiş Petrol Ürünleri	38.5	107.0	343.9	232.4	408.8	372.0	178.2	232.3	331.2	254.5	286.7		
C. Sanayi Ürünleri	799.5	1.771.5	2.517.3	2.756.2	3.927.6	4.976.3	4.479.4	6.879.0	7.727.5	7.914.5	9.053.5		
a) Çimento	39.6	198.5	206.6	80.6	56.0	43.7	27.0	7.1	6.5	33.0	76.9		
b) Kimya Sanayi	76.0	93.0	147.9	120.3	172.6	265.6	350.2	526.5	734.6	774.0	615.9		
c) Lastik ve Plastik	15.9	71.8	60.4	76.9	97.5	107.9	140.5	257.5	351.7	312.6	238.1		
d) Deri ve Kösele	49.5	82.1	111.4	192.1	400.7	484.4	345.2	721.9	514.1	604.3	749.3		
e) Orman Ürünleri	4.3	19.7	33.4	14.8	23.7	105.9	51.7	31.8	21.6	16.0	20.8		
f) Dokumacılık Sanayi	424.3	828.8	1.056.3	1.299.1	1.875.4	1.789.5	1.850.7	2.707.0	3.201.4	3.503.5	4.060.9		
g) Cam-Seramik	35.9	102.1	103.7	108.2	146.0	189.6	157.9	201.7	233.3	257.9	325.8		
h) Demir-Çelik	33.9	100.2	362.2	407.2	576.4	968.8	803.6	851.8	1.457.3	1.349.2	1.612.1		
i) Demir Dışı Met.	18.3	29.8	44.6	78.9	85.5	115.5	111.2	134.0	226.0	265.9	262.3		
j) Madeni Eşya Sanayi	8.1	20.2	27.3	19.5	16.3	72.7	60.4	107.0	51.6	22.8	25.6		
k) Makina Sanayi	21.7	64.8	115.7	102.8	118.2	377.7	202.5	680.5	332.9	195.2	205.3		
l) Elek. Makina Sanayi	11.5	26.1	75.2	69.0	99.6	118.9	129.6	293.3	294.0	234.0	439.5		
m) Ulaşım Araçları	58.3	117.5	110.2	126.4	134.9	146.6	82.4	110.2	118.0	153.9	211.2		
n) Diğer Sanayi Ürünleri	2.2	42.1	62.3	60.6	124.9	189.5	166.5	248.7	184.5	192.2	209.8		
TOPLAM	1.047.2	2.290.1	3.429.4	3.658.3	5.144.6	5.994.8	5.324.3	8.065.2	8.943.4	9.086.3	10.280.6		

Kaynak: TOBB, İktisadi Rapor, 1986-1990, DPT, Nisan 1991.

2.2.3.3. İhracatın Ülkelere Göre Dağılımı

1980-1990 yılları arasında ihracatın ülkelere göre dağılımı incelendiğinde, ülke ihracatının büyük bir bölümünün OECD ülkelerine yapıldığı görülmektedir.

Tablo 7'de görüldüğü gibi 1981 yılında OECD ülkelerinin, toplam ihracat içindeki payı %48.1 olarak gerçekleşmiştir. 1980 yılı ile karşılaştırıldığında bir düşme olmuştur. Bu düşüşe başlıca neden olarak, Ortak Pazar Ülkeleri ile ülkemiz arasındaki sorunlarının çözümlenememesi ve buna bağlı olarak iki tarafında kısıtlayıcı bazı önlemlere başvurmaları söylenebilir. Diğer yandan İslâm Ülkelerine olan ihracat %241.3 artmış, sosyalist blok ülkeleri ile olan ihracat ise sürekli bir düşme gözlenmiştir.

Ortak Pazar ülkelerine yapılan ihracatın 1982 yılında düşmesi, ihracatımızın 1981 ve 1982 yıllarında Ortadoğu ve İslâm ülkelerine yönelmesiyle açıklanabilirse de, bu düşüşte yukarda belirttiğimiz gibi bir takım kısıtlamaların payının da olduğu da bir gerçektir(159).

Tablo 6'da görüldüğü gibi, OECD grubu ülkelere, İslâm ülkelere ve sosyalist bloku ülkelere yapılan ihracatın 1984 ve 1985 yıllarında yıllık artış oranları yükselmiş, OECD ülkelerinin toplam ihracat içindeki payı artarken, İslâm ülkelerinin ve sosyalist bloku ülkelerinin payı azalmıştır.

Özellikle OECD grubu içindeki önemli bir payı olan ortak pazar ülkelere yapılan ihracat 1984'te %35.8, 1985'te ise %14.7 oranında artmış, toplam içindeki payları ise 1984'te %38.3, 1985'te %39.4 oranında gerçekleşmiştir.

Dış ticaretin aleyhte netice verdiği ülkelere bir diğeri de OECD ülkesi olan Japonya'dır. Bu ülkeye yapılan ihracat ta önemli bir artış olmamış, toplam içindeki payı 1986 yılına kadar hemen hemen aynı düzeyde kalmış, 1986 yılından sonra bir müddet yükselmiştir.

Tablo 7'de görüldüğü gibi, İslâm ülkeleriyle olan dış ticaret ilişkilerimiz ise, 1980 yılından sonra canlanmış, bu ülkelerdeki müteahhitlik hizmetlerinde etkisi ile önemli boyutlara ulaşmıştır. Özellikle İslâm ülkeleri içinde önemli bir paya sahip

(159) T.C.M.B., Yıllık Rapor, 1981, Ankara, 1982, s.35.

olan İran ve Irak arasındaki savaş nedeniyle, bu iki ülkenin önemli gelirleri olan petrol fiyatlarının, dünya piyasalarında fiyatlarının düşmesiyle her iki ülkenin de itlat talepleri kısılmıştır(160).

1980 yılından itibaren sosyalist blok ülkelerine yapılan ihracat ise sürekli azalmış, ancak 1984-1985 yıllarında yıllık artış oranı pozitif bir değer almıştır. Sovyet Rusya ile 1983 yılına kadar ikili anlaşma sistemi ile ticaret yapılırken, bu yıldan sonra serbest döviz esasına geçilmiş, ihracat, belirli kriterler dahilinde ihracatçı sermaye şirketleri kanalı ile gerçekleştirilmiştir(161).

1987 yılında,Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na üyelik başvurusu çerçevesinde Türk tarımının, topluluk ortak tarım politikasına uyumu ile çalışmalara başlamış, tarife dışı tedbirlerle korunmaya alınan tarım ürünleri dışındaki Türk tarım ürünlerine uygulanan gümrük vergileri kaldırılmış, ancak ihraç potansiyeli olan ürünlere sınırlamalar sürdürülmektedir.

OECD grubu ülkelere yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı, 1989'da %61.7, 1990'da ise %67.8 olmuştur(162).

OECD ülkeleri içinde, ortak pazardan sonra ABD ile en fazla ticaret yapmış, 1989'da yıllık artış oranı %27.2 olmuş, toplam ihracat içindeki payı da yükselmiştir. OECD ülkelere olan ihracatın artmasının nedeni, 1989'da İran ve Irak pazarlarının daralması neticesinde İslâm ülkelere yapılan ihracatın azalması olmuştur. 1990 yılında bu ülkelerin, toplam ihracat içindeki payı %19.2'ye düşmüştür. 1989 yılında Japonya ile ticaretimizde %11.3 oranında artmış, toplam ihracat içindeki payı son on yılın en yüksek düzeyine çıkmış, %1.8 olmuştur.

Sosyal blok ülkelere gelince hem Türkiye'nin dışa açılma politikası uygulaması, hem de bu ülkelerde başlayan yeniden yapılanma ve açıklık politikası, ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunan unsurlar olmuş, bu ülkelere yapılan ihracat 1989'da %68.9 oranında artarak toplam ihracat içindeki payı, 1980'den bu yana en yüksek payına ulaşmış, %8.9 olmuştur.

(160) TOBB, İktisadi Rapor, 1986, Ankara, 1986, s.218.

(161) TOBB, İktisadi Rapor, 1986, Ankara, 1986, s.219.

(162) TOBB, İktisadi Rapor, 1988, Ankara, 1988, s.201-202.

Tablo 6
İhracatın Ülkelere Göre Yıllık Artış Oranı (%)

	YILLAR											
ÜLKELER	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	
1. OECD Ülkeleri	16.1	34.7	21	7.9	35.5	9.8	4.5	50.1	4	7	22.5	
a) Ortak Pazar	13.1	21	16.8	14.5	35.8	14.7	4.1	49.1	4.7	6.1	27.2	
b) ABD	21.9	110.4	-6.1	-7.8	58.8	37.4	8.5	30	6.5	27.6	-0.6	
c) Japonya	64.1	-3.5	22.3	-14.8	-0.5	16.4	132.1	57.7	34.1	11.3	2.6	
d) Diğer Ülkeler	23.2	67.2	10.5	-4.9	25.4	-29.6	-10.2	85.6	-9.6	11.6	25.8	
2. İSLÂM Ülkeleri	103.1	241.3	40.7	-5.3	12.4	11.7	-13	18.5	14.1	-18.5	-11.1	
3. Sosyalist Ülkeler	54.8	-31.7	-5.6	-26.2	15.6	17.9	-7.1	7.6	82.3	68.9	-4.2	
4. Diğer Ülkeler	-15	56.2	13.9	-1.5	27.1	21.3	-52.4	30.5	154.3	-33.4	25.1	

Kaynak: DİE, Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, 1990, Nisan 1990.

Tablo 7
İhracatın Ülkelere Göre Dağılımının İhracat İçindeki Payı (%)

ÜLKELER	YILLAR											
	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	
1. OECD Ülkeleri	57.7	48.1	44.5	48.2	52.4	51.6	57.5	63.2	57.5	61.7	67.8	
a) Ortak Pazar	42.7	32	30.5	35.1	38.3	39.4	43.7	47.7	43.7	46.5	53.1	
b) ABD	4.4	5.7	4.3	4	5.1	6.3	7.3	7	6.5	8.3	7.5	
c) Japonya	1.2	0.7	0.7	0.6	0.5	0.5	1.3	1.5	1.8	2	1.8	
d) Diğer Ülkeler	9.4	9.7	8.8	8.4	8.4	5.3	5.1	6.9	5.4	4.8	5.5	
2. İSLÂM Ülkeleri	18	38.1	43.8	41.6	37.6	37.7	35	30.3	30.3	24.7	19.2	
3. Sosyalist Ülkeler	17.8	7.5	5.8	4.3	4	4.2	4.2	3.3	5.2	8.9	7.6	
4. Diğer Ülkeler	6.5	6.3	5.9	5.9	6	6.5	3.3	3.2	7	4.7	5.2	

Kaynak: DİE Yıllıkları, 1986-1989, DPT, Nisan 1991.

2.2.3.4. İthalatın Genel Bir Değerlendirmesi

Tablo 8'de görüldüğü gibi 1980-1990 yılları arasında itlat değerleri incelendiğinde; 1980 yılında ithalat giderlerinin %56 oranında artarak, 7.909 \$ olduğu görülür. Bu yıl içerisinde, petrol fiyatlarındaki artışın etkisiyle, ithal edilen tüm mallarda fiyat yükselişleri gerçekleşmiştir.

1981 yılında ise ithalat giderleri %12.9 oranında artarak 8.933 milyon \$ olmuş, bu artış yerli sanayilerin kapasite kullanımlarını yükseltmek, gerekli hammadde aramalı ve yatırım malları ihtiyaçlarını karşılamak ve ülkenin ihtiyaç duyduğu tüketim mallarını sağlamak gereksiniminden kaynaklanmıştır. 1992 yılında ise ithalat giderleri bir önceki yıla göre %1 azalmış, bu özellikle petrol fiyatlarında görülen düşmenin etkisiyle olmuştur.

1983 yılından 1985 yılına kadar ithalat giderleri sürekli artmıştır. Ancak 1987 yılında petrol fiyatları yeniden yükselmeye başlamış bunun yanısıra 1984 yılından başlayan ithalatın serbestleştirilmesi 1987 yılında da sürdürülmüştür. GSMH ve özellikle sanayi üretimindeki yüksek artış hızlarına bağlı olarak artan ithalat harcamaları, develüasyon beklentileri nedeniyle hızlanmış, ithalat artışı hem ithal fiyatlarının hem de ithalat miktarının artmasından kaynaklanmıştır. İthalat giderlerindeki artışın az olmasının nedenleri arasında yılın ilk yarısında alınan ithalatı kısıtlayıcı nitelikteki kararlar ve yılın ikinci yarısında imalat sanayiindeki daralma nedeniyle, ithalat talebinin ve nihayet petrol fiyatlarının düşmesi olmuştur.

1989 ve 1990 yıllarında ise ithalat giderleri sırayla %10.1 ve %41.2 gibi yüksek bir oranda artış göstermiş, 1990 yılında 22.302 milyon \$'lık ithalat yapılmıştır. İthalattaki liberalleşmenin yanı sıra ve Türk lirasının aşırı değerlendirilmesi, ithalat politikası olarak koruma oranlarının, sanayinin rekabet gücünü artıracak şekilde sürekli gözden geçirileceğini ve bu oranların tedricen düşürüleceğini yer almaktadır. Bu durum sanayisi henüz tam gelişmemiş, kendi teknolojisini üretmeyen bir ülke için onaylanacak bir uygulama değildir. Bu kararların uzun vadeli bir program çerçevesinde değil de, ani bir şekilde

uygulanması, sanayi üretimini azaltmakla bu da büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir(163).

2.2.3.5. İthalatın Madde Gruplarına Göre Dağılımı

Tablo 8'de görüldüğü gibi hammadde ve tüketim malları ithalatının 1980 yılında yıllık artış oranları oldukça yükselmiş, sırayla %82.3 ve %77.5 olmuştur. 1981 yılında da bu artış devam etmiş, bir önceki yıla göre liberazsyon listesinden yapılan ithalatın artmasıyla, ithalatta liberasyona ağırlık verildiği görülmüştür. Ayrıca, sanayi için gerekli hammadde ihtiyaçlarının karşılanması ve ithal fiyatlarındaki artış da ithalattaki yükselmede etkili olmuştur(164).

Tablo 8'de görüldüğü üzere 1980-1990 dönemindeki tüketim ve yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki payı sürekli yükselmiş, hammadde ithalatında ise bazı yıllar düşme olmuştur. Yapısal olarak Türkiye ithalatının önemli bir bölümünü yatırım ve hammadde ithalatı oluşturmıştır. İthalat içinde 1983 yılında %2.6 paya sahip olan tüketim malları ithalatı ise 1984'de %95.5 oranında bir artış göstermiş, toplam ithalat içindeki payı hemen hemen iki katına çıkmış ve %4.4 olmuştur. Bu gelişme oransal olarak pek önemsenmemekle birlikte, tüketim mallarına olan ithalat talebinin artması tartışmalara neden olmuştur. Öte yandan yatırım malları sınıflandırılmasına dahil olan birçok dayanıklı tüketim maddelerini bu gelişmeye dahil ettiğimizde tüketim alanında harcamanan dövizlerin daha fazla olduğu söylenebilir(165).

Tüketim maddelerinin ithalatının payı 1985 yılındaa %91 oranında artmış, toplam ithalat içindeki payı 1984 yılına göre iki katına çıkmış, %8 oranında gerçekleşmiştir. Bu artış, ithalattaki liberalleşme eğiliminden ileri gelmiş, tüketim malları amacıyla yapılmıştır(166).

(163) TOBB, İktisadi Rapor, 1990, Ankara, 1990, s.273.

(164) TOBB, İktisadi Rapor, 1982, Ankara, 1982, s.184-186.

(165) TOBB, İktisadi Rapor, 1985, Ankara, 1985, s.220.

(166) TOBB, İktisadi Rapor, 1985, Ankara, 1985, s.216.

1984 ve 1985 yıllarında hammadde ithalatının payı artmış yatırım maddelerinin ithalatı 1985'te %2.1 azalma göstermiş. 1986'da ise %33.5 oranında artmış, bu artış 1980'den beri gözlenebilen en yüksek artış olmuştur(167).

Tüketim maddeleri ithalatının toplam ithalat içindeki payı yıllar itibari ile devamlı artmış, 1987'de yıllık artış oranı %21.5 olarak gerçekleşmiştir.

Tüketicinin fiyat ve kalite açısından korunması amacıyla ithaline izin verilen tüketim maddeleri halkın tüketim alışkanlığının değişmesine neden olmuştur.

1989'da ise üretimdeki durgunluk nedeniyle, yatırım malları ithalatı %3.5 oranında gerilemiş, daha önceki yıllara göre toplam ithalat içindeki payı azalmış, %24.3 oranında gerçekleşmiştir. Toplam ithalat içinde hammaddelerin payı, her yıl olduğu gibi bu yıl en büyük değere sahip olmuş, %67 oranına ulaşmıştır. Tüketim mallarının ithalatın payı düşük olmakla birlikte, halkın tüketim alışkanlığını değiştirebileceği gözönüne alındığında bunun sınırlandırılması daha uygun olacaktır(168).

Dış ticaretin serbestleştirilmesinin 1990 yılında hızlandırılmasıyla birlikte körfez krizinin petrol ithalatına getirdiği ek yük, ithalatta hızlı bir artışa neden olmuştur. Ayrıca ithalatta uygulanan gümrük vergisi ve fonların indirilmesine 1990 yılında da devam edilmiş, bu amaçla yılbaşında yeni bir "İthalat Rejimi Kararı" yayınlanmıştır. Kararla ithalat teminatları kaldırılırken birçok maldan alınan gümrük vergisi ve fon oranlarında önemli indirimlere gidilmiştir(169).

(167) T.C.M.B., Yıllık Rapor, 1986, Ankara, 1987, s.36.

(168) TOBB, İktisadi Rapor, 1989, Ankara, 1989, s.213.

(169) T.C.M.B., Üç Aylık Bülten, Nisan- Haziran, 1990, s.14-17.

Tablo 8
İthalatın Madde Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon \$)

MADDE GRUPLARI	YILLAR										
	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Yatırım Maddeleri	1.581.138	2.207.166	2.323.605	2.317.077	2.659.077	2.602.939	3.474.095	3.816.604	3.988.293	3.845.1	5.787.5
Tüketim Maddeleri	170.347	179.342	181.520	242.385	473.676	904.898	956.087	1.161.244	1.109.979	1.388.6	3.024.4
Hammaddeler	6.157.959	6.546.858	6.337.540	6.675.420	7.624.169	7.835.538	6.674.588	9.179.357	9.237.126	10.588.4	13.490.5
TOPLAM	7.909.444	8.933.366	8.842.665	9.235.001	10.756.922	11.343.375	11.104.770	14.157.805	14.335.396	15.792.1	22.302.3

Kaynak: DİE Yıllıkları, 1985-1989, DPT, Nisan 1991.

Tablo 9
İthalatın Ükelere Göre Dağılımı (Milyon \$)

ÜLKE GRUPLARI	YILLAR										
	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
1. OECD Ükeleri	3.583.361	4.279.515	4.434.284	4.481.140	5.557.862	6.361.797	7.304.384	9.032.474	9.237.581	9.910.1	14.219.7
a) Ortak Pazar	2.203.112	2.519.483	2.466.226	2.595.896	2.976.690	3.546.676	4.564.955	5.665.873	5.895.123	6.054.8	9.331.7
b) ABD	442.378	589.357	813.521	695.116	1.073.474	1.150.065	1.170.969	1.366.904	1.519.742	2.094.3	2.282.5
c) Japonya	112.948	205.811	357.088	349.140	405.638	506.638	648.215	860.123	554.805	529.9	1.119.1
d) Diğer OECD Ükeleri	824.923	964.864	797.449	840.988	1.102.177	1.158.418	878.245	1.139.574	1.267.911	1.231.1	1.486.4
2. İslâm Ükeleri	3.042.723	3.463.965	3.676.958	3.476.910	3.712.198	3.548.786	2.137.426	3.143.507	2.925.764	2.926.8	3.939.4
a) Basra Körfezi Ülk.	2.145.679	2.488.922	2.672.129	2.437.396	2.707.771	2.627.638	1.554.535	2.385.427	2.420.352	2.401.9	2.401.9
b) Diğer İslâm Ükeleri	897.044	975.043	1.004.427	1.039.514	1.004.427	921.148	582.891	758.080	505.112	751.1	1.537.5
3. Sosyalist Blk. Ükeleri	830.752	874.208	427.823	802.029	950.459	652.967	871.878	968.454	1.102.245	1.493.0	2.256.9
4. Diğer Ülkeler.	452.608	342.678	303.600	474.922	536.403	779.825	791.082	1.069.806	1.069.806	1.462.2	1.886.3
5. Toplam	7.909.444	8.933.366	8.842.665	9.235.001	10.756.922	11.343.375	11.104.770	14.157.805	14.335.396	15.792.1	22.302.3

Kaynak: DİE, 1986-1989, DPT, Nisan 1991.

2.2.3.6. İthalatın Ülkelere Göre Dağılımı

1980-1990 yılları arasında ithalatın ülkelere göre dağılımı incelendiğinde, en yüksek paya OECD ülkelerinin sahip olduğu görülür. Bu ülke grubu içinde Ortak Pazar Ülkelerinden yapılan ithalatta önemli bir yer işgal etmiştir(170).

Ortak Pazar Ülkelerinden yapılan ithalat sürekli artmıştır, bu yüzden dış ticaret açığı büyümüştür. Yine bu yıl içerisinde ABD ve Japonya'dan yapılan ithalata artış olmuş 1982 yılında da bu artış devam etmiştir. Özellikle Petrol fiyatlarının yükselmesinin etkisiyle İslam Ülkelerinden yapılan ithalat, % 6.1 oranında yükselmiş, toplam ithalat içindeki payı 1982'de % 41,6 oranında gerçekleşmiştir(171).

1983 yılına kadar ikili anlaşma sistemiyle ticaret yaptığımız Sovyetler Birliği ve Arnavutluk ile,1983'ten itibaren serbest döviz esasına geçirilmiştir. 1984 yılında da bu ilkelere yapılan ithalat gelişmesini sürdürmüştür(172).

İslam Ülkelerinden yapılan ithalat ise, 1983-1986 yılları arasında, petrol fiyatlarındaki düşme nedeniyle sınırlı kalmış, bu yıllar arasında yıllık artış oranları düşük düzeyde seyretmiş, bazı yıllar negatif gelişme göstermiş, toplam ithalat içindeki payı ise düşmüştür. 1987 yılında ise ithalat %47 oranında artmış toplam ithalat içindeki payı ise 1980 yılında dönem sonuna kadar düşme eğilimini sürdürmüştür.

1985 ve 1986 yıllarında OECD grubu ülkelerinden yapılan ithalatın ise arttığı görülmüştür. 1980 - 1990 döneminin en yüksek oranı bu grupta yer alan ülkeler tarafından elde edilmiştir. Özellikle AET ile olan dış ticaretimizde dalgalanmalara rağmen 1986 yılında makina ve kimya sanayi ürünlerinde görülen önemli ithalat artışının önemli bir bölümü bu ülkelerden yapılmıştır.

(170) T.C.M.B., Üç Aylık Bülten, Ocak-Mart, 1990, s.89-93.

(171) Devlet İstatistik Enstitüsü, Aralık 1983, s.14-17.

(172) Devlet İstatistik Enstitüsü, 1950-1993 Ekonomik Gelişmeler, ss.15-18.

1982 yılından itibaren AET ile olan dış ticaretimizdeki açık sürekli olarak azalırken, 1985 yılından itibaren tekrar artmaya başlamış, 1986 yılında ise 1.031.8 milyon dolara ulaşmıştır(173).

Yine 1985 ve 1986 yıllarında ABD Japonya'dan yapılan ithalat yükselmiştir. Özellikle elektronik sanayi ürünleri ithal ettiğimizi göstermiştir. 1988 ve 1989 yıllarında ise bu ülkelerden yapılan ithalat azalmış, toplam ithalat içindeki pay yarıya inmiş.

İslam Ülkeleriyle olan ticaretimizde, 1986 yılından itibaren oluşan ithalattaki gelişme, 1987 yılında petrol fiyatlarında yükselme etkisiyle % 47 oranında artmış, bunu izleyen yıllar 1990 da %17.6 gerilemiştir. Bunda İran ve Irak pazarlarının daralmasında etkisi olmuştur.

Sosyalist blok ülkelerinden yapılan ithalat ise 1986 yılından buyana artmaya başlamış, özellikle bu ülkelerde başlayan yeniden yapılanma ve açıklık politikasının bu artışla etkisi olmuş, 1990 yılında toplam ithalat içindeki payı % 10.2 olarak gerçekleşmiştir.

OECD ve ortak pazar ülkelerinden yapılan ithalat ise artışını sürdürmüş, 1990 yılında OECD ülkelerinden yapılan ithalat % 43.4 olarak, toplam içindeki payı % 63.7 yükselmiştir. Bu grup içinde yer alan Ortak Pazar Ülkelerinden yapılan ithalat ise 1990 yılında % 54.1 artarak, toplam ithalat içindeki payını korumuştur(174).

2.2.4. Türkiye'nin 1990-1995 Döneminde Dış Ticaretinin Gelişimi

1980-1989 döneminde dış ticaretimizde ortaya çıkan önemli ve genelde olumlu sayılabilecek gelişmelere karşın, 1989 yılından itibaren dış ticaret tersine bir eğilim içerisine girmiş ve 1995 yılına gelindiğinde ekonomiyi tehdit edici bir nitelik kazanmıştır.

İhracat artışı değer olarak 1989'dan sonra çarpıcı bir duraksama içerisine girmiştir. 1989 yılında 11.624, 1990'da 12.959, 1991'de 13.593, 1992'de 14.715 ve

(173) TOOB, İktisadi Rapor, 1987, Ankara, 1987, s.198.

(174) TOOB, İktisadi Rapor, 1987, Ankara, 1987, s, 201.

1993'deün ilk sekiz ayında 9.454 milyar \$'lık ihracat yapılmıştır(175). İhracatta bu dönemde çıkan olumsuz gelişmelerin nedenleri şunlardır:

1- Daha önceki yıllarda ihracatta imalat sanyinde dayalı olarak gerçekleştirilmiş olan atılımda, bu sanayi kolunda mevcut bulunan atıl kapasitelerin kullanılmış olmasının rolü büyüktür. Özellikle 1980 sonrası imalat sanayinmde, ithal ikameci dönemden devralınmış olan sınayi birikimi kullanılması suretiyle ihracatta önemli artışlar sağlanmıştır. Ancak 1990'lı yıllara gelindiğinde söz konusu kapasiteler giderek tükenmiştir. Kapasiteleri artırabilmek için gerekli koşul ilgili sektörde yeni yatırımların yapılmasıdır. Ne varki Türkiye'de geçmiş on yıl içerisinde sınayi yatırımlarda daha önce değinilen yavaşlama trendi devam etmiştir(176).

2- Türkiye'nin ihracatta sağlamış olduğu başarıda emek yoğun üretim sektörler önemli rol oynamıştır. Tekstil, hazır giyim, deri ürünleri gibi emek yoğun sektörlerde ülke için ucuz emek faktörünün toplam faaliyetlere yansımadan faydalanılarak dış piyasalarda yüksek rekabet gücüne ulaşmıştır(177). Neticede emeğe ödenen ücretlerin düşüklüğü düşük maliyet-artan rekabet ilişkisinin anahtarı olmuştur. Ancak 1983'ten itibaren yaşanan siyasi değişikliklere paralel olarak, ücretli kesimin sosyal haklarını kısıtlayan koşullar ortadan kalkmıştır. 95'li yıllarla birlikte özellikle kamu kesimi başta olmak üzere, ücretli kesimin toplu iş sözleşmelerinde talep ettiği ücret artışlarının belirli bir miktarı kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak, emek yoğun üretim yapan sektörler maliyet avantajlarını kaybetmiş ve dış pazarlarda rekabet güçlerini yitirdikleri için ihracatımızın ağırlık taşıyan sınayi sektörlerinde tıkanmayla karşılaşmıştır.

3- İhracatta sağlanan başarıda önemli rol oynayan faktörlerden birisi de daha önce incelenen teşviklerdir. Ancak özellikle ihracata katma değer vergisi ile teşviklerin kamuoyununda uyandırdığı tepkiler söz konusu teşviklerin bazılarının kaldırılması, bazılarının ise azaltılmasıyla neticelenmiştir. Teşviklerin giderek hızlanan enflasyonun sebeplerinden birisini oluşturması da teşvik uygulamalarının

(175) DPT, Dış Ekonomik İlişkiler, Üçüncü İktisat Kongresi, 4-7 Haziran 1992, s.105.

(176) Devlet İstatistik Teşkilâtı, Türkiye İstatistik ve Yorumlar, Mart-Nisan 1996, s.187.

(177) Boratav, a.g.e., s.40.

azaltılmasında etkili olmuştur. Ne varki 95'li yıllara gelindiğinde görülen odur ki, Türkiye'de ihracat teşviklere karşı duyarlılığını halen önemli ölçülerde korumaktadır. Dolayısıyla teşviklerin azaltılması, ihracattaki duraksamanın ileride devam etmesi bakımından önemli risk oluşturmaktadır(178).

4- İhracattaki duraksamada ağırlıklı rol oynayan bir diğer faktör, döviz kuru politikasında yapılan değişiklik olmuştur. Türkiye'de 1988 Eylül'ünden itibaren, 1980 yılından beri geçerli olan gerçekçi kur politikasından vazgeçirilerek aşırı değerlenmiş kur uygulanmasına geçilmiştir. Söz konusu değişiklik iki amaca yönelik yapılmıştır. Bunlardan birisi hızlanma eğilimine girmiş enflasyonu frenlemek; diğeri ise kısa vadeli sermaye hareketleri çerçevesinde ülkeye sıcak para akışına imkân sağlamaktır. Nitekim 1989 yılında çıkarılan 32 sayılı karar ile yut dışından büyük miktarlarda kısa vadeli sermaye girişimine zemin hazırlamıştır.

Sermaye girişi amacına yönelik olarak Türkiye'de döviz kurunun artış oranı enflasyon artış oranının gerisinde tutulmuş, döviz kurunun aylık-yıllık artış oranı, enflasyonun aylık-yıllık artış oranının yaklaşık yarısı düzeyinde seyretmiştir. Örneğin Türkiye'de enflasyon tüketici fiyat endeksine göre bir önceki yıla göre %70.1 olarak gerçekleşirken \$ cinsinden döviz kurunun artış oranı yıllık % 36.7 olarak gerçekleşmiştir. Döviz kurunun anlatılan şekilde enflasyonun altında değerlenmesi elde edilen dövizlerin Türk Lirası'na çevrilerek faiz yoluyla yüksek getiri elde edilmesi imkânını doğurmuştur. Bir başka ifade ile, piyasada geçerli olan faiz haddi ile döviz kur arasında oluşan makasın açılması, sürekli olarak mal hareketlerinden bağımsız bir sermaye hareketini ortaya çıkarmıştır. Bu durum ekonomide aşırı değerlenmiş kur politikasının amaçlarından birisi olan "sıcak para" diye bilinen olguyu yaratarak döviz rezervlerinde önemli artışlara yol açmıştır(179). Ancak söz konusu sıcak paranın her an kaçma olasılığı oldukça yüksek olabilmektedir. Çünkü arzedilen dövizlerin çoğu ödemeler bilançosunda yer alan ihracat, bankacılık, sigortacılık, taşımacılık, turizm gelirleri gibi sağlam kaynaklara dayalı olarak elde edilmektedir. Yani döviz rezervlerindeki artışlar suni

(178) Hazine Müsteşarlığı, *Hazine Aylık İstatistikleri*, Temmuz-Eylül 1995, s.114.

(179) Erdoğan Alkin, *Merkez Bankası Enflasyonu Durdurabilir mi?*, Milliyet, 1990, s.7.

bir artış olarak ortaya çıkmakta ve uzun vadede artışın devam etme olasılığı düşük olmaktadır(180).

Gerek enflasyonu frenleme, gerekse sermaye girişimini artırma amaçlarına yönelik olarak uygulamaya konulmuş olan aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası ihracatı olumsuz yönde etkileyici bir faktör olmuştur. Çünkü aşırı değerli kur, ihraç mallarının maliyetini gelirlerinin üzerinde yükseltmiştir. Buna bağlı olarak ihracatçının evvelce elde ettiği kâr oranı giderek azalmıştır. Bir başka ifade ile, aşırı değerlenmiş kur politikası ile ekonomideki nisbi fiyat yapısı ihracat aleyhine çevrilmiştir. Bu durumu doğal sonucu olarak ise ihracat cazibesini yitirmiş, ihracata yönelik olarak kullanılan kaynaklar ekonomideki başka alanlara yönelmiştir.

5- Türkiye'de 1989-1995 arasında yüksek tüketim artışına dayalı olarak gerçekleştirilen hızlı büyüme süreci de ihracat artışını frenleyen bir diğer arz yönlü faktördür. Öyle ki 1990 yılında % 8.1, 1992 yılında %6.1, 1993'te %7, 1995'te büyüme oranı %8 gibi yüksek oranlarda sağlanan büyüme, ağırlıklı olarak tüketim artışına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. İç piyasanın yüksek tüketim sebebiyle çok canlı halde bulunması ise ihracatı geri plâna itmiş ve ihracat artış hızı olumsuz yönde etkilenmiştir(181).

6- İhracatta karşılaşılan tıkanmayla ilgili olarak talep açısından etkili olan faktörlerde oldukça önemlidir. Talep açısından en önemli faktör Ortadoğu Pazarları ile ilgilidir. Bilindiği gibi 1990'lı yılların başında Türkiye, ihracata yöneldiği Ortadoğu Pazarını kullanarak ihracatını değer ve miktar açısından önemli boyutlara taşıyabilmiştir. Geleneksel pazarımız olan OECD ülke ekonomisinin 1995 yılına gelindiğinde resesyona girmesi ve bu ülke pazarlarındaki artan rekabet ortamı ise ihracatımızı sınırlamıştır(182).

7- Talep koşullarını aleyhimize çeviren bir diğer faktör, 1990 yılında çıkan Kuveyt krizine bağlı olarak gelişmiş ve ihracatımıza ciddi bir darbe vurmuştur. Irak'ın Kuveyt'i ilhakı ile başlayan kriz, bu ülkeye Birleşmiş Milletlerce ambargo

(180) Alkin, a.g.e., s.65.

(181) Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaretin Değerlendirilmesi, 1995, Nisan, 1996, ss.6-18.

(182) Yavuz Ege, "1990'lı Yıllarda Türkiye Ekonomisi Nasıl Bir Para Politikası İzlemelidir", İşletme Finans Dergisi, Sayı: 91, Yıl:9, 1993, s. 17.

uygulanmasını kararını beraberinde getirince, Türkiye Irak'a ambargo uygulamak durumunda kalmıştır. Ambargo neticesinde Türkiye'nin bu ülke ile olan sınır ticareti zorunlu olarak kapanmış ve 1989 yılında 558 milyon \$ ile ihracatımız içerisinde %4.8 'lik önemli bir paya sahip olan Irak'ın payı 1993 yılında %0.008'e düşmüştür. Ayrıca ambargo Türkiye-Irak arasındaki Kerkük-Yumurtalık boru hattının 1990 Ağustos'unda kapatılması, ekonomimiz üzerinde bir başka olumsuzluğu ortaya çıkarmıştır. Kapatılma kararı ile beraber 1989 yılında 600 bin varil ham petrol Yumurtalık limanına ulaşmakta iken, Türkiye 1990 yılı Ağustos ayından itibaren hattan petrol elde edemez hale gelmiş, petrol ithal edememekten doğan yıllık zarar 5 milyar \$'ı aşmıştır. Sadece Botaş'ın hattı kapalı olması sebebi ile yükleme, boşaltma, navlun, slop petrol gelirleri gibi gelirlerden mahrum kalması sebebi ile ortaya çıkan zararın yıllık toplamı 300 milyon \$'a yaklaşmış, 1990 Ağustos ayı ile 1994'de toplam gelir kaybı 939 milyon \$'a ulaşmıştır(183).

Bu meblağlar, ambargo sonucunda dış ticarete karşılaştığımız kayıpların çarpıcı birer göstergesidir.

İhracatın içerisine girdiği duraksamanın yanı sıra ithalatta 1990'lı yıllarla birlikte yaşanan patlama, dış ticaretimiz açısından ortaya çıkan sağlıksız gelişmeyi daha beligin hale getirmiştir. İthalattaki patlamaya tesir eden faktörler şöyle sıralanabilir:

1- Öncelikle Türkiye gibi sanayi sektöründe mevcut ithal girdi katsayıların yüksek olduğu bir ülkede benimsenen liberal felsefenin 1984'ten itibaren ithalatta giderek artan oranlarda geçerlilik kazanması ithalatta artışları ve bir süre sonra kontrolsüzlüğü beraberinde getirmiştir. Çünkü benimsenen liberal felsefe doğrultusunda ithalatta miktar kısıtlamalarının kaldırılması, gümrük vergilerin ise önemli oranlara düşürülmesi sanayi sektöründe ileri teknolojiyle üretilmiş kaliteli ithal girdilere yönelimi artırmıştır.

2- Yukardaki madde ile bağlantılı olarak daha önce ihracattaki olumsuz gelişmeye etki eden faktörlerden birisi olan kur politikası, ithalat patlamasında da oldukça etkili bir faktör olmuştur. Aşırı değerlenmiş kur ortamı, üretimi yerli

(183) Boratav, a.g.e., s.324.

hammadde, yarı mamül ve hizmetlere dayalı kesimleri zarara uğrattırırken nıbi fiyat yapısını ithal yönde değıştirdiği için ithal hammadde ve yarı mamül kullanmayı avantajlı hale getirmektedir. Bu nedenle aşırı değerlenmiş kur politikası geçerli olduğundan yerli üreticiler girdi temininde derhal ithalata doğru yönelme göstermektedirler(184). Türkiye'de 1988 yılı sonrasında uygulanmaya başlayan aşırı değerlenmiş kur politikasına bağlı olarak böyle bir durum geçerli olmuş ve ekonomi,artan hammadde ve yarı mamül ithaline dayanan kapasitesinin üzerinde bir ithalat artışı yaşamıştır.

3- İthalat artışını beraberinde getiren başka bir etken, dünya ekonomik konjoktívünde ortaya çıkan durgunluğa bağlı olarak fiyat koşullarında meydana gelen düşüşlerdir. Fiyat düşüşleri sonrasında ithal ürünler Türkiye pazarında önemli fiyat avantajlarına sahip olmuşlardır. Bu surette talep, ülke içinde ikame edicileri mevcut ürünlerden ithal ürünlere kaymıştır. Liberalizasyon uygulamaları neticesinde kurmacılığın ortadan kalktığı anlayışta pek çok ithal ürün önemli fiyat avantajına sahip olunca, ithalat artışını bu koşullarda sınırlandırabilmek mümkün olmamıştır(185).

4- Diğer faktörler kadar olmasada, yurtiçi talepte görülen canlanmanın ithalatımıza yansması da bir diğer ithalatı artırıcı faktördür. Yurtiçi talebi artırıcı yönde etki yapan genişletici para ve maliye politikaları sonucunda ithalatın ağırlık taşıdığı bir büyüme yapısı, 1990'lı yıllarda ekonomide işlevlik kazanmıştır. Ayrıca Türkiye'de gelir dağılımının giderek çarpılması sonucu oluşan yüksek gelir gruplarının marjinal ithal eğilimlerinin yüksek olması sebebi ile gereksiz lüks tüketim malları ithalatına yönelmeleri, ithalat patlamasının tam anlamıyla bir döviz israfına varan tarafını ortaya çıkarmıştır. Nitekim 1993 yılında toplam ithalatımızdaki tüketim malları payının %14'lere ulaşmış ve 1994'de bu rakam 11.9'a düşüp 1995'de 12.4'e yükselmiş olması bu savı destekler niteliktedir. Sadece keyif veren bir mal çeşidi olan ve ülke içinde ikame edicisi pek çok çeşidi bulunan

(184) Kemal Kurdeş, "Ekonomide Bunalıma Doğru", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Şubat 1994, ss.39-52.

(185) Ahmet Etuğrul, "Döviz Politikası İhracatı Kârlı Olmaktan Çıkardı", Ekonomik Forum Dergisi, Ocak 1994, ss.24-27.

sigara ithalatına da yalnız 1992 yılında 185 milyon \$ harcanmış olmasında döviz israfı konusunda fikir vermektedir.

5- Toplam ihracatımız içerisinde yıllar boyu oldukça önemsiz miktarlarda gerçekleşmiş olan tarımsal mallar ve gıda malları ithalatının beklenmedik boyutlara ulaşması da ithalat patlamasında etkili olmuştur. 24 Ocak kararları ile ikinci plana itilen tarım sektöründeki yavaş gelişme ithalatı artırmıştır. Nitekim imalat sanayikapsamı içinde yer alan "Tarıma dayalı işlenmiş ürünler" ithalatı sürekli bir artış göstermiştir. Çünkü tarıma dayalı işlenmiş ürünler içerisinde yer alan gıda sanayi ürünleri, işlenmiş tütün ürünleri gibi sektörlerde yüksek enflasyon ortamında kredi ve sübvansiyonların yetersiz kalmasıyla birlikte tarımsal girdi fiyatlarının sürekli artışı, bu ürünlerin fiyatlarına doğrudan yansyınca ithal ürünler ülkemiz pazarlarında önemli bir fiyat avantajına sahip olmuşlardır.

İhracat ve ithalatla sıralanan faktörlere bağlı olarak gelişen olumsuz yönelme, daha önce değinilen "sıcak para" olgusuna bağlı olarak gelişen döviz kurundaki baskı ve iç politikadaki yanlış uygulamalarla birleşince Türkiye ekonomisi 1995'de büyük bir tıkanmaya maruz kalmıştır. Türkiye'de 1991-1995 arasında süreç sıcak paranın kaçmasını engelleyebilmek amacıyla döviz kurunun aşırı değeriyle olarak sürdürmesi şeklinde işlemiştir. Bu amaca yönelik olarak Merkez Bankası sıcak paranın yarattığı döviz bolluğunun kurda bir değer artışına yol açmasını engelleyebilmek amacıyla iç borçlanmada artış yaratma pahasına bu fazlalığı uzun süre satın alma yoluna gitmiştir. Ancak Türkiye, ihracatındaki tıkanma, ithalatındaki patlama koşullarında bir müddet sonra bir devalüasyon-sermaye kaçıışı ikilemi ile karşı karşıya kalmıştır.

Dış ticaretin kur politikasıyla birlikte ele alınan olumsuz etkileriyle birlikte, 1992 ve 1993 yıllarında uygulanan hatalı faiz politikası 1994 yılı başında devalüasyonu ve 1995 yılında yaşanan ekonomik kriz zorunlu hale getirmiştir. Yani, ikilemin sermaye kaçıışı tarafına karşın, devalüasyon yapmak zorunlu olmuştur. 1992 ve 1993 yıllarındaki yüksek dış ticaret açığına karşın hazine, yanlış bir uygulama ile haftalık ihalelerde faiz oranlarını ısrarla düşük tutunca dövize önemli bir yönelme ortaya çıkmıştır. Öyle ki 1995 yılının büyük kısmında üç aylık bonoların

faiz haddi % 64'e, altı aylıkLarın %71'e indirilmiş, yıllık tahvillerde ise faiz haddi %78 düzeyinde kalmıştır. Dolayısıyla faizlerin düşük tutulması ile adeta döviz spekülasyonu cezbedici hale getirilmiştir. Spekülasyonun ortaya çıkışıyla birlikte ise ekonomide büyük bir döviz sıkıntısı doğmuştur. Sonuç olarak ekonomide temel olarak dış ticaretteki yapısal nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan olumsuzluklara hatalı döviz kuru ve faiz politikaları eklenince daha önceki yıllarda yaşanan döviz dar boğazının bir benzeri ortaya çıkmıştır. Dödar boğazını aşabilmek için 1994 Ocak ve Nisan aylarında yapılan devalüasyonlar neticesinde 1993 Aralık ayında 13.000 TL. civarında olan 1 \$ 1994 Nisan'ında 30.000 TL.'sını aşmıştır. Ancak TL.'nin bu önemli değer kaybına rağmen para ve döviz piyasalarındaki iktidarsızlıkların ithalatı daraltmak, büyüme hızını düşürmek, kamu açıklarını kapatmak gibi kesin çözümlere başvurulmadıkça giderilmesi amaçlanmıştır(186).

Görüldüğü gibi 90'lı yıllarla beraber gelişen ihracat duraksaması ve ithalattaki patlama, ekonomiyi endişe verici bir gelişim içerisine sokmuştur.İhracattaki duraksamanın yapısal ve köklü tedbirler alınmadıkça üstesinden gelinmesi zor görünmektedir. İthalat için geçerli olan durum ise serbest koşullarında önlenbilmesi de oldukça şüphelidir(187).

2.2.4.1. 5 Nisan kararlarının Nedenleri

5 Nisan 1994 ekonomik istikrar paketinin alınmasında önemli neden dış ticaret açığının 14 milyar doları aşması ve cari işlkemler açığının 6.5 milyar dolar olmasıydı. 1985'den sonra gsmh büyümüş, ancak ülke mali dengesizliğe düşmüştür.

5 Nisan kararlarını maddeler halinde toplayabiliriz. Bunlar;

- 1- Kamu açıkları artışları,
- 2- TL reel olarak değer kazanması,
- 3- Kamu açıklarının borçlanma yoluyla finansmanı,
- 4- İç borçlanma faizlerinin yükselmesi, borç vade yapısının kısılması,

(186) Yalım Erez, "1994'te Neler Yapmalı", Ekonomik Forum Dergisi, Ocak 1994, ss.2-5.

(187) Okan H. Aktan, Libaralization, Exportincome and Exchange Ret Policy, Turkey's Experince Of the 1980, Haziran 1993, s.3.

- 5-Sermaye girişiminde gözlenen artış,
 - 6- Batı ekonomilerinde genel durgunluk,
 - 7- Maaş ve ücretlerde reel artışlar,
 - 8- Dış dengelerin bozulmaya başlaması,
 - 9- Yüksek faiz, aşırı kur'un mali piyasalarda dengesizliğe yol açmış, spekülasyon dalgalarının artmaya başlaması,
 - 10- Mukayeseli avantajlarımızın azalması,
- Yukarıda belirtilen nedenlerin sonucunda yeni bir takım ekonomik kararların alınması zorunlu kılınmıştır(188).

2.2.4.2. 5 Nisan Kararlarına Yol Açan Ekonomik Ortam

5 Nisan istikrar kararlarına yol açan gelişmeler, bizzat kararlar'ın başlangıcında şöyle yer alır: Türkiye ekonomisinde temel yapısal değişiklik yaratan 24 Ocak 1980 Ekonomik istikrar tedbirlerinden sonra özellikle 1990 yılından sonra kamu kesimi açıklarının hızla artması, vergi gelirlerinin iç duruma düşmesi, bu açığı kapatmak için dış borca ve Merkez Bankası kaynaklarına yönelmesi ile döviz rezervlerinin hızla erimesi, yeni bir istikrar programının yürürlüğe konulmasını zorunlu hale koymuştur.

Türkiye ekonomisi 1994 yılında önemli bir iç borç baskısı altında kalmıştır. Türkiye'de ilk defa dış borç ödemek için içeride daha fazla borç yapılmıştır. Bir yıl içinde dış borçlar iç borca dönüşmüş, dış borç ödemesi yapılırken iç borçlar çıg gibi büyümüştür. 1994 yılında bir yanda dövizin artmasını önlemek, diğer taraftan bütçe açığını gidermek amacıyla yoğun iç borçlanma politikası izlenmesi sonucunda 1995 yılında 241.5 trilyon TL'lik iç borç faizi ödemesi zorunluluğu doğmuştur. Toplam iç borçlar 650 trilyon TL'ye ulaşmıştır. Bir yılda iç borçların GSMH'ye oranı %18 lere çıkmıştır. Bu oran gelişmekte olan ülkeler arasında en yüksek orandır.

(188) İlker Parasız, Kriz Ekonomisi, 5 Nisan 1994 Kararları, Bursa, Ezgi Kitabevi, 1995, s.174.

İç faiz oranlarındaki hızlı yükseliş bu defa yurt dışında kısa bir sürelik sıcak paranın ülkeye akmasına sebep olmuştur. Kanunun sadece iç borç ve faiz ödemeleri 1993 sonların da cumhuriyet tarihinde ilk defa toplam gelir vergilerinin üzerine çıkmıştır.

İMKB' nin faizlerinin düşürülmesi sonucunda spekülatif sermayeyi çekecek derinlikte olmaması bu paranın borsa yerine döviz alımına yönelmesi sonucunu vermiştir. Hükümet yüksek faizli kamu borçlanmasına gitmeyerek bunalımı körüklemiştir.

- Döviz kurunun enflasyon oranı ile uyumlu bir şekilde gelişmesini sağlamak.

- Kit ürünlerine 6 ay süreyle zam getirmemek.

Merkez Bankası ve Fektörüyle İlgili Tedbirler

- Artan kamu açıklarının Merkez Bankası ve mali piyasalar üzerindeki baskısı, para politikalarını zorlamıştır.

- Merkez Bankası parasal büyüklüklerin kontrolünü arttırabilmek için uygulamalarını yeniden düzenlemiştir.

İhracada Yönelik Tetbirler İse Şöyledir:

- Önümüzdeki yıllarda başta ihracat olmak üzere turizm dış mutahitlik ve döviz kazandırıcı tüm hizmetleri Türk ekonomisinin itici gücü olmak zorundadır.

- 1994'de reel düzeylerine ulaşan döviz kurları süre gelen fiyat dez avantajını ortada kaldırmıştır.

- İhracatımız için önemli olan Türk Eximbanka 1 milyar dolar tahsil edilmiştir.

- Gümrük birliği çerçevesinde AT ve genelde dış piyasalarda rekabet gücüne sahip olabilecek sektörlerde üretimin desdeklemesi büyük önem taşımaktadır.

- Yabancı sermaye girişini hızlandıracak ortam yaratacaktır.

- İhracatın istikrarlı bir trendine girmesi ve sonuçta GSMH içinde payının artması beklenmiştir.

2.2.4.3. 5 Nisan Kararlarının Temel Amaçları

5 Nisan tarihinde uygulamaya konulan ekonomik önlemler uygulama planının kısa vadede temel amaçları şunlardır;

- Enflasyon hızını düşürmek,
- Türk Lirasına istikrar kazandırmak,
- İhracat artışını hızlandırmak,
- Ekonomik ve sosyal kalkınmayı, sosyal dengeleri de gözetten sürdürülebilir bir temele oturtmaktır.

5 Nisan kararlarını orta vadeli hedefleri;

- Kamu kesiminin ekonomideki rolünü yeniden tanımlayarak, rekabete açık, dış talebe dayalı ve sürdürülebilir bir büyüme ortamı hazırlamaktır.

Temel ilke, üretim yapan, sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurallarıyla işlenmesini sağlayan ve sosyal dengeleri gözetten bir devlet yapısına geçmektir.

2.2.4.4. Düzenlemeler

Kısa vadeli ilk aşamada kamu harcamalarını kısmak ve gelirleri artırmak amacıyla düzenlemeler yapılmıştır. Bu çevrede kamu gelirlerini artırmak amacıyla;

- Kamu kesiminin ürettiği mal ve hizmetlere %70 zam yapıldı. Gelirin bir kısmı bütçeye transfer edildi.

- Yeni vergiler konulmuştur. Bir defaya masus olmak üzere, "net aktif vergisi", "gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinden ek %10 vergi", "lüks taşıtlara vergi", "ek emlak vergisi" konuldu.

- Akaryakıt tüketim vergisinden bütçeye arttırılan pay arttı.

- KİT'lerin hazineye olan borçları ödenmesi için yeni düzenlemeler yapıldı.

Hazineye ait taşınmazları satışı hızlandı...

Kamu harcamalarını kısmak amacıyla;

- 1994 yılı maaş ve ücretleri sınırlı tutuldu,

- Kamu personel alımları durduruldu,
- Projelerde %20 oranında kesinti yapıldı,
- Taşıt, lojman, sosyal tesis binası yatırımları durduruldu,
- Savunma ve güvenlik hariç, cari harcamalarda %30 kısıntı yapıldı.

Ücretlere aylık vergi iadesi kaldırıldı...

Mali piyasalarda da istikrar ve güven ortamını sağlayacak düzenlemeler yapıldı. Bunlar;

- Merkez Bankası özerk hale getirildi,
- Mevduat munzam karşılıkları ve disponibilite alınmaya başlandı. Döviz hesapları lehine çalışan munzam karşılıkları uygulaması lehine çevrildi.

- Karşılıklı repo işlemleri kaldırıldı,
- Döviz büfelerine ilişkin düzenlemeler yapıldı,
- Yedi gün ihbarlı mevduat sisteme girdi,
- Bankalardaki tasarruf mevduatını tamamı güvence altına alındı...

Ekonomide sağlanan iyileşmelerin ve istikrarın kalıcı olması ve ekonomide orta ve uzun vadede sağlıklı bir büyüme temeline oturtulması amacıyla yapısal düzenlemelere gerek duyulmuştur. Bu amaçla bazı düzenlemeler alınmıştır. Bunlar;

- Özelleştirme,
- Sosyal güvenlik
- Teşvikler
- Tarımsal desdekleme,
- Mahalli idareler,
- Kamu istihdamı ve kooperatif ve birlikler yeniden amaçlanmıştır.

Alınan bu kararları 24 Ocak 1980 kararları ile benzerlik içerdiği görülmektedir. Fakat uygulama sonuçlarına bakıldığında 24 Ocak kararlarının daha başarılı olduğu söylenebilir.

2.2.4.5. 5 Nisan Kararları Uygulama Sonuçları

5 Nisan kararları sonucunda ön görülen kısa vadeli hedeflere büyük ölçüde ulaşıldığı, orta vadeli ve yapısal reformlar konusunda önemli adımlar atıldığı gözlenmiştir.

i. Dış Denge

Dış ticaret açısında programın temel hedefi, ihracada dayalı bir büyüme ortamının hazırlanmasıdır. Bu amaca ulaşmak için TL'nin gerçek değerini bulması sağlanmıştır. İhracatın desdeklenmesi amacıyla, gerçekçi kur eximbank'a kısa vadeli kaynak aktarılmıştır. Bununla birlikte OECD ülkelerinde gözlenen ekonomik canlanma ihracatımızın artmasına katkıda bulunmuştur. 1994 yılında ihracat artmış, ithalat azalmıştır. Döviz rezervlerinde artış görülmüştür.

ii. Büyüme

Bozulan dengelerin süratle tersine çevrilmesine yönelik radikal uygulamalar kısa dönemde büyümeyi olumsuz etkileyeceği tahmin edilmekdeydi. Sonuçta, büyüme ilk aşamada oldukça düşük seviyede kalırken, son dönemlerde üretimdeki artışa paralel olarak büyüme oranlarında artış gözlenmiştir. 1993 yılında ekonomimizin %8.1 büyürken, alınan kararlar sonucu 1994 yılında 6.1 küçültülmüştür. 1995 yılının ilk 9 aylık rakamı ise 7.9 oranında büyümenin sağlandığı yolundadır.

Yılda % 100 olan bir ülkenin enflasyonu, o ülkenin kalkınmasını yüzde 2-3 oranında azaltacağı görülmektedir. Türkiye'de oranlarının çok yüksek olduğu düşünülürse ekonomik büyümenin tüm zorlamalara karşın neden düşük olduğu anlaşılacaktır.

iii. Devalüasyon

1980-1988 arası oldukça yüksek reel devalüasyonların yaşandığı Türkiye'de 1989-95 arası döviz kurları enflasyon altında seyretmiştir. Döviz kuru ile enflasyon oranları bazen eşitlenmiştir. Genelde döviz kurunun düşük tutulmasının nedenleri, dış

borç ödemelerinin yükü çok ağırlaşması, enflasyonun toplumsal olay haline gelmesi, enflasyonu düşürmek amacıyla girdi fiyatlarının düşük tutulması sağlanabilir(189).

2.2.5. 1980 Sonrası Döviz Politikası

Döviz kurunun gerçekçi bir şekilde belirlenmesi, yurt içi satışa göre ihracatı karlı kılacığı ve bunun sonucunda da hem mevcut üretim yapısı içinde iç pazardan dış pazara kayma olacağı ve hem de yeterli süre tanındığında üretim yapısının da buna göre şekilleneceği görüşüne dayanmaktadır.

Gerçekci kur politikasının izlenmesiyle, piyasa mekanizmasının olağan işleme kuralları ihracatın artmasına yol açacak ve ihracat artarken piyasa mekanizmasının fiyat sinyaline daha duyarlı olması beklenen imalat sanayii ihracatının toplam ihracat içindeki payı da artacaktır.

Döviz kuru politikasının ihracat performansını belirlenmesi yaklaşımının esasında yurt içi ve yurt dışı olmak üzere iki piyasaya satış yapan bir firmanın karını en çoğa çıkarma amacıyla hareket ettiği kabul edilmektedir. Kuruluşlar her iki piyasaya da satış yapabilmektedir. Hangi piyasaya ağırlık verileceği ise piyasalar arasındaki fiyat farkına bağlı bulancaktır. Türk Lirasının değer kazanması satışların iç ve dış piyasaya yapılmasında etkin olmasının yanında, firmanın kullandığı girdilerin maliyetinin ihracat gelirinden daha çok artmasına dolayısıyla üreticinin katma değerinin gerilemesine yol açabilecektir. Bu gelişme, bütünüyle ihracata yönelik üretim yapan firmalar için önemli sorunlar yaratmaktadır. Ayrıca bu kuruluşların yerli ve ithal girdi kullanmaları durumunda, ithal girdiyi yerli olanına göre ucuzlatması nedeniyle, bunların ithal girdi kullanımına yönelmeleri sonucunda tümüyle yerli üretimi olumsuz olarak etkileyecektir.

2.2.5.1. 1980 Sonrası Döviz Kuru Politikası 24 Ocak 1980 1 Mayıs 1981 Küçük Oranlı Develüasyonlar Dönemi

24 Ocak 1980 tarihinde açıklanan ve iktisat "24 Ocak Kararları" diye adlandırılan istikrar programı bu dönemde uygulanan politikaların temelini oluşturmuştur.

24 Ocak Kararlarının yürürlüğe konulduğu dönem, ekonomik kararların alınmasında ve uygulanmasında gecikmelerin ve eksikliklerin olduğu, enflasyonun hızlandığı, ithalatın azaldığı, enerji ve petrol yetersizliği yaşandığı, ihracatın durgunlaştığı, yurt içi tasarrufların azaldığı, dış borçların ve özellikle de kısa vadeli dış borç yükünü ağırlaştığı, işsizliğin arttığı bir döneme rastlamıştır(190).

Temel hedefleri, ekonomik irade de karar bütünlüğü, enflasyonu denetim altına alma, ihracatı hızlı geliştirme, yurt içi tasarruflarını artırma, mevcut atıl kapasiteyi tam olarak kullanma, yabancı özel sermayeyi teşvik gibi daha önceki istikrar programlarında da rastlanabilecek maddeler içeren 24 Ocak Kararlarının en önemli özelliği sadece Türkiye'nin içine düşmüş olduğu ekonomik kargaşayı gidermeyi hedeflemesinin yanında, son yıllarda izlenmek_anizmasının rolünü arttırmayı hedeflemesiydi(191).

24 Ocak İstikrar Programının konumuz açısından taşıdığı önem hiç şüphesiz Türkiye'de 1960'lı yılların başından o zamana kadar işlenmiş olan içe dönük sanayileşme stratejisinin içerdiği ithalatı kısıtlayıcı dış ticaret politikalarından ihracatı teşvik edici ve aynı zamanda ithalatı da serbest bırakan yeni dış ticaret politikalarına geçişin bir simgesi oluşudur.

24 Ocak Kararlarının yürürlüğe konulmasından sonra ülkemizde 1970'li yıllarda uygulanan politikalardan daha değişik bir döviz kuru politikası uygulamaya başlamıştır. Bu aşamada liberal bir dış ticaret uygulamasına geçilmiş, döviz kurları ihracat potansiyeli bulunan sektörlerin gelişmesini engelleyecek biçimde Türk parasının gerçek değer üzerinde belirlenmesi uygulanmasına son verilerek TL

(190) Töre, a.g.m., s.14.

(191) Bela Balassa, "Yeni Sanayileşen Ülkelerin 1973 Yılından Sonra Ekonomi Politikası Tecrübeleri ve Türkiye Örneği", Türkiye'de İzlenen Kur Politikası, Tarihçe, Bugünkü Durum, Sorunlar, Öneriler, Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, 1981 S.13.

ABD doları karşısında % 32.7 oranında devalüe edilerek 1 dolar 47.1 TL'den 70.0 TL'ye çıkarılmıştır. Bu politika, 1 Mayıs 1981 tarihine kadar Türk Lirasının yabancı paralar karşısında değerinin sık sık % 1.1-5.5 oranları arasında değiştirilmesi biçiminde uygulanan bir "esnek kur politikası" şeklini almıştır. 1 Mayıs 1981 tarihinde yayınlanan bir Maliye Bakanlığı Tebliği ile T.C. Merkez Bankası Türk Lirası ile yabancı paralar arasındaki pariteyi uluslararası piyasalarda ve ekonomideki gelişmeler esas alınmak suretiyle hergün tespit ve ilan etmeye yetkili kılınmıştır(192).

24 Ocak'tan 1 Mayıs 1981'e kadar uygulanan kur politikasına "düzeltilen sabit kur sistemi" yada "resmen açıklanmamış kayan pariteler" denilebilir(193).

2.2.5.2. 1981-1984 Günlük Kur Uygulaması Dönemi

1 Mayıs 1981 tarihi günlük kur politikasının uygulanmasının başlangıcı olmuş, "kesikli" veya "kademeli" ayarlamalar yerine "süreklilik" gösteren bir ayarlama yöntemi ve dolayısıyla daha esnek bir sistem benimsenmiştir(194). Türk Lirasının dolar karşısındaki değeri, aynı zamanda diğer ülke paralarına ilişkin döviz kurlarının uluslararası para ve kambiyo piyasalarındaki gelişmeler, çapraz kurlar ve ülke ekonomisindeki eğilimlerde gözönüne alınarak Merkez Bankası tarafından belirlenmesi yoluna gidilmiştir(195).

Böylece Merkez Bankası bir yandan Türk Lirasının gerçek piyasa fiyatına yakın kuru elde ederek resmi bir kur ile piyasa kuru arasındaki farkı gidererek, uzun dönemde gerçekçi denge kuruna ulaşarak dış dengeyi sağlamayı hedef alırken öte yandan kur ayarlanmasının bir hükümet sorunu ya da siyasi sorun yaratması TL'nin değerinin yapay olarak yüksek tutulmasından vazgeçilmesi amaçlanmıştır(196).

(192) Türkiye Ekonomi Kurumu, a.g.e., s.192.

(193) Çarıkçı, a.g.m., s.102.

(194) Töre, a.g.m., s.17.

(195) Suat Öksüz, Kalkınma Süresinde Döviz Kuru Politikası, Dış Açık, Enflasyon ve Büyüme Hızı İlişkisi, 2. Türkiye İktisat Kongresi, Dış İlişkiler Komisyonu, 1990.

(196) Karluk, a.g.e., s.375.

TL'nin değerinin yapay olarak yüksek tutulmasından vazgeçilerek sürekli biçimde gerçek değerinde tanımlamak demek olan gerçekçi esnek bir kur politikası uygulamaya konmuştur(197).

2.2.5.3. 1984-1989 Kontrollü Esnek Kurlar Dönemi

29.12.1983 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 28 Sayılı karar, Türk kambiyo rejimi açısından devrim niteliğindedir(198). Bu karar ile 1962 yılından beri yürürlükte bulunan 17 Sayılı karar ile buna ilişkin tebliğler yürürlükten kaldırılmıştır. Daha sonra eksiklikleri tamamlanarak 30 sayılı karara dönüştürülen ve 02.07.1984 tarihinde yayınlanan bu kararlar liberalizasyon doğrultusunda önemli adımlar atılmıştır(199).

Liradan kaçışı durdurmaya ve döviz dengesini sağlamaya yönelik bu kararlarla mevduat faizleri Merkez Bankası güdümünde %75'e yükseltilmiş, ihracatçının dövizini kısa zamanda ülkeye getirmesi amacıyla vergi iadesi oranları değiştirilmiş ve ihracat döviz girişi kontrol altına alınmıştır. İthal teminatları zaman içinde düşürülmek kaydıyla artırılmıştır. Bankaların Merkez Bankasına zorunlu döviz devri % 15'ten % 25'e çıkarılmıştır(200).

29 temmuz 1988 tarihinde alınan kararlarla döviz kurlarının belirlenmesinde kısmi bir serbesti gündeme gelmiştir. T.C Merkez Bankasında Döviz ve Efektif Piyasaları oluşturulmuştur. Döviz kurlarının Merkez Bankasının yanı sıra bankalar, özel finans kurumları ve yetkili müesseselerle birlikte belirlenmesi kabul edilmiştir. 50.000 \$ veya eşiti diğer cins dövizler üstü işlemlerde ise kurlar taraflarca serbestçe belirlenebilecektir(201).

(197) Kazgan, a.g.e., s.393.

(198) Nahit Töre, "1971 Sonrasında Türkiye'de İzlenen Döviz Kuru Politikası" **Ekonomik Yaklaşım**, Yıl 2., cilt 2.Sayı 1, Ankara, 1981 S.15.

(199) Ahmet Kızıl, "Türk Kambiyo Mevzuatında Liberalleşme ve Bunun Uluslararası İlişkilere Yansıması , 1980-1990 Döneminde Türkiye'de Ekonomik Politika ve Uygumalar, Dış Ticaret Müsteşarlığı Araştırma Dizisi, Mart 1991, S.92.

(200) Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 1988 Yılı Mali Politikaları ve 4 Şubat Tedbirleri; **Görüşler ve Değerlendirme**, Ankara, Yayın no: Genel 71, APK 26, 1988, ss.128, 129.

(201) İhsan Ersan, **Bankalarda Döviz Yönetimi**, Ankara, Türkiye Bankalar Birliği Yayın No:150, Ayyıldız Matbaası, 1988, s.47.

Son yıllarda cari işlemler dengesi ve döviz rezervlerindeki olumlu gelişmeler 1980'den beri gündemde olan TL'nin konvertibilitesi konusunu yeniden gündeme getirmiştir.

14 Ağustos 1989 yılında 1567 sayılı kanuna ilişkin olarak alan 32 Sayılı karar ve buna ilişkin tebliğlerle kambiyo rejimine getirilen yenilikler bir hukuki reform niteliğindedir.

2.2.5.4. 1989-1990 Konvertibil Dönem

Uygulamakta olan liberalizasyon politikaları doğrultusunda, ithalat ve ihracat rejimlerinde olduğu gibi kambiyo mevzuatının da daha liberal hale getirilmesi Türk parasının konvertibiliteye geçişi için gerekli ortamın hazırlanması ve AT'ın ekonomik ve mali politikaları ile uyumunu sağlanması hedeflenmiş ve bu doğrultuda birçok kısıtlayıcı hüküm içeren 30 Sayılı karar ve buna ilişkin tebliğler kaldırılarak 32 Sayılı karar ve buna ilişkin tebliğler yürürlüğe girmiştir(202).

32 Sayılı kararla Türkiye'de yerleşik kişilerin özel finans kurumlarının istedikleri kadara döviz bulundurmaları ve bu dövizleri serbestçe kullanmaları sağlanmış. 3.000 \$'a kadar bankalardan döviz almaları serbestleştirilmiştir. Bankalara vadeli döviz alımsatımı işlemi yapabilme imkanı getirilmiş, 25 milyon \$'a kadar yabancı sermaye ihtiyacına izin verilmiş, yabancıların borsaya kayıtlı Türk menkul kıymetlerini, Türkiye'de yerleşik kişilerin yabancı borsalara kayıtlı menkul kıymetleri serbestçe satın alabilmeleri imkanı getirilmiştir.

Bu karara ilişkin 84-30/1 sayılı Tebliğ ile Türk parasının yabancı paralar karşısındaki değerinin tesbiti Merkez Bankasına bırakılmıştır(203).

Türkiye'ye döviz ithali serbest bırakılarak, Türkiye'deki kişilerin beraberlerinde döviz bulundurmaları, hiçbir kayda tabi tutulmaksızın ve menşei sorulmaksızın serbest tasarruf etmeleri sağlanmıştır(204).

Yurt dışına sermaye ihracı Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığının iznine bağlanırken hariçte yerleşik kişilerin Türkiye'de gayrimenkul iktisadı, yatırım

(202) Kızıl, a.g.e., s.93.

(203) 18451 Sayılı Resmi Gazete, 84-30/1 Karar, m.b 1.,7 Temmuz 1984.

(204) 18451, Sayılı Resmi Gazete, 84-30/1 Karar md.4., 1984.

yapmaları, Türk şirketlerinde hisse satın almaları, yabancı şirketlerin şube yada temsilcilik açmaları serbest bırakılmıştır(205).

Daha önce dövizlerin tasarruf ve idaresi Maliye Bakanlığı emrinde iken yürürlüğe konulan bu kararlar döviz tahsis ve transfer işlemleri bankalara bırakılmış ve bankaların döviz mevcutlarını bankacılık teamülleri çerçevesinde kullanmaları serbest bırakılmıştır.

Böylece döviz kuru için bir rekabetin ortaya çıkması ve kurun saptanmasında bir ölçüde etkinlik sağlanması amaçlanarak kambiyo rejiminin düzenlenmesinde Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı yetki ve merci kılınmıştır(206).

1 Temmuz 1985 yılında bankaların döviz fiyatlarını serbestçe belirleyebilecekleri limitler kaldırılarak daha geniş yetkiler verilmesine rağmen, bankalar resmi kurdan fazla uzaklaşmamışlardır.

Bankaların döviz işlem hacmini daraltan "döviz pozisyonu limitleri" nin kaldırılmış olması, bankaları, rezervlerini spekülasyon işlemlere kaydırmıştır. Bunun sonucunda bankalar döviz satıcısı pozisyonundan uzaklaşmışlar, dış yükümlülüklerini yerine getirebilmek için de paralel piyasaya başvurmak zorunda kalmışlardır. Yoğunlaşan dış borç taksitleri sonucu döviz arzının yeterli olmaması nedeniyle de merkez Bankası 14 Mart 1986'da müdahalede bulunarak bankaların resmi kurun %1 alt ve üst sınır içinde kalmalarını sağlamıştır(207).

Döviz kurlarındaki hızlı artışlar resmi ve paralel piyasa arasında oluşan fiyat farklılıkları bankaların spekülasyon hareketlere devam etmeleri ihracatçıların dövizlerini yurda getirmekte isteksiz oluşu ve artan enflasyon sonucu TL'dan kaçışı durdurmak ve döviz dengesini sağlamak amacıyla 4 Şubat 1988 tarihinde yeni kararlar alınmıştır(208).

1990 yılı ithalat rejimi ile ithalat teminatları kaldırılmış, ithali müsadeye tabi mallar listesi yürürlükten kaldırılarak ithal edilebilecek mallar tek listede

(205) 18451, Sayılı Resmi Gazete,84-30/1 Karar md.15-14, 1984.

(206) Kazgan, a.g.e., s.393.

(207) Uludağ, a.g.e., s.391.

(208) Ersan, a.g.e., s.46.

toplanmıştır.Yeni İthalat Rejimi Kararı ile toplam 7545 pozisyonun vergisi indirilmiş, 333 mal ise vergiden muaf tutulmuştur. Ayrıca, ithalattan alınan Damga Resminin üst sınırı yüzde 10 ile sınırlandırılırken, Bakanlar Kurulu'na bu oranın iki katına artırabilme veya sıfıra indirebilebilme yetkisi de tanınmıştır.

Dış ticaret rejimi liberalleştirilmesi 1983 yılından sonra artan bir hızla sürdürülmüş, ithalatta pozitif listeden, negatif listeye geçilmiş, tarife dışı engeller yerine gümrük tarifeleri ve fonlar getirilmiş, koruma oranları düşürülerek Türkiye dış ticaretinin liberal bir yapı kazandırılmaya çalışılmıştır.Ayrıca, 1980'li yılların sonunda kambiyo rejimi de serbestleştirilmiştir.

Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 30 sayılı karar,Ağustos 1989 tarihine kadar,kambiyo rejiminin esasını oluşturmuştur. Bu tarihte yapılan değişiklikle, Türkiye'ye Türk parası ve Türk parası ile ödemeyi sağlayan belgelerle her türlü dövizin ithali serbest bırakılmıştır. Türkiye'de kişilerin beraberlerinde döviz bulundurmaları serbest hale getirilmiş,yurtdışına çıkarılabilecek döviz limitleri önemli ölçüde yükseltilmiştir.

Ödemeler dengesini sermaye hareketleri bölümünde de önemli adımlar atılmış,yerli tasarrufların yabancı menkul kıymetlere, yabancı yatırımcıların da yerli menkul kıymetlere yatırım yapmaları ilke olarak olanaklı hale getirilmiştir.1989 yılında çıkarılan 32. sayılı Karar ile daha belirgenleşen sermaye hareketleri serbestisi ve kişilerin döviz tasarrufu imkanlarındaki gelişmeler Türkiye'yi kambiyo rejimi büyük ölçüde serbest olan ülkeler arasında yer almasını sağlamıştır. Bu karara göre, yabancı şirketler menkul kıymetlerini Türkiye'de pazarlayabilecekler,Türkiye'de yerleşik kişiler yabancı menkul kıymetleri satın alabilecekler, Türk şirketleride yabancı borsalara menkul kıymetlerini kote ettirerek kaynak bulabileceklerdir(209).

24 Ocak kararlarının faiz oranlarını tümüyle serbest bırakmasa bile yükseltilmesini amaçlaması,bir taraftan banka kaynaklarını ve buradan yatırabilir kaynakları artırmaya yöneliktir.

(209) Çarıkçı, a.g.e., s.159.

"1991 yılında bir yandan gelişmiş ülkelerin çoğunda durgunluk yaşanırken,diğer yandan Körfez Savaşı nedeniyle temel göstergelerdeki iyileşme ve petrol fiyatlarının artmaması Amerika Birleşik Devletlerini etkin bir konuma getirmiştir. Yılın ilk döneminde Amerikan dolarında hızlı yükselişler görülmüş, 7'liler grubu buna müdahale kararını almıştır." Ülkemizde 1990 yılında %24 oranında değer kazanan dolar,1991'in Ocak ve Temmuz döneminde %50,5 artış göstermiştir.

Aynı dönemde Alman Markındaki değer artış oranı %29.7 olmuştur.Bu dönemde toplam eşya fiyatlarına göre yurtiçi enflasyon oranının %29.7 olmasıyla, dolarda reel değer artışı %16 olarak gerçekleşmiştir. 1991 yılının 2.yarisındaysa, 7'liler grubu doların yükselmesini önlemek amacıyla piyasalara müdahale etmiş,daha sonra bu müdahale etkisi göstererek doların artışı sınırlı düzeyde kalmıştır. Yılın 2.yarisındaysa, 7'liler grubu doların yükselmesini önlemek amacıyla piyasalara müdahale etmiş,daha sonra bu müdahale etkisi göstererek doların artışı sınırlı düzeyde kalmıştır. Yılın 2.yarisında Alman Markı yükselmiş ve temmuz ayında 1.74 olan dolar mark paritesi Eylül sonunda 1.69'a ve aralık'ta 1.55'e düşmüştür. 1991 sonu itibariyle TL'nin dolar ve Alman Markı arasındaki yıllık değer kaybı sırasıyla %74 ve %68'dir.

1991 yılında TL'nin değerinin reel olarak düşürülmesi yönünde uygulanan kur politikasının Körfez Krizi'dir. TL'nin değer kaybı, kısa dönemde ihracat üzerinde etkili olmaktadır. Nitekim 1991 yılında ihracatın artması ve bir döviz darboğazı yaşanması bu politikaya bağlanabilir.

Ortalama dolar kuru 1991 yılında 4166 yılında TL olarak gerçekleşmiş 1992 yılı için 6322 TL olarak hedeflenmiştir. Oysa, daha 1992'in ilk beş ayı sonunda doların 7.000 TL düzeylerinde seyretmesi bu tahminin gerçekçi olmadığını göstermektedir. 1991 yılında ekonomide büyük belirsizliklerin olması piyasaya çıkan likitide, Türk lirası işlemleriyle ekonominin değerlerinin sağlıklı götürülebilmesi için gerekçenin oldukça üzerinde olmuştur. Ayrıca Türk Lirası işlemleri, özellikle kamuoyu krediler yoluyla piyasaya çıkan Türk Lirası, yeni

yaratılan Merkez Bankası büyük ölçüde döviz kurları üzerinde bir baskıya yer vermiştir.

1992 yılı döviz kurları açısından ilginç bir yıl olmaya adaydır. Döviz kurları yoluyla artışlarını önceki dönemlerde olduğunun tersine kurlardaki yükselme ile gerçekleştirmek yerine enflasyon ile mücadeledeki başarıya bağlamak daha uygun bir çözüm olarak görülmüştür. Çünkü bu yönde sağlanacak başarı ülkenin dış rekabet gücünü artıracak ihracatı özendireceği gibi, TL'sına güvenirlilik de kazandırmıştır(210).

5 Nisan 1994 kararlarına bakıldığı zaman, hedeflenen döviz kurunun enflasyon oranı ile uyumlu bir şekilde gelişmesini sağlamayı amaçlayan bir politika izlenecek, spekülatif hareketlere izin verilmeyecektir.

5 Nisan 1994 Kararlarının yarattığı şok sonucu yapılan devalüasyonlara göre TL'nin dolar ve mark karşısındaki değer kaybı daha hızlı olmuştur. Esnek kur sistemi çerçevesinde yaşanan ekonomik şoklar sonucu döviz kurlarındaki düşüş olması gerektiğinden daha hızlıdır. Bu olguya overshooting denildiğini söylemiştir. Zaman içinde döviz kurları olması gereken düzeye getirilmektedir. 5 Nisan 1994 tarihini izleyen dönemde TL'da ani sıçrama yada bazılarının deyimiyle yüksekte uçuşma olgusunun yaşandığını düşünüyoruz.

5 Nisan kararlarını izleyen dönemde bir ara 1 Dolar 42 bin TL ye yükselmiştir. Daha sonra 32-34 bin TL değerine geri dönmüştür. Aslında satın alma paritesi (PPP)'ne göre ABD dolarının 25-27 bin TL olması gerekirdi. Ancak satın alma gücü paritesi gücü uzun dönem içeren bir kavramdır.

Çok kısa dönemli analizlerde döviz kurlarındaki dalgalanmaların örneğin para arzındaki artışlardan daha fazla olmaktadır. Ülkemizde yaşanan durum budur. Ayrıca 5 Nisan kararlarıyla yaşanan döviz şoku atlatılmasına rağmen ABD doları ve Alman markının değeri olması gereken denge kuruna geri dönmemektedir. Bu olguyu Yeni Keynesgil adı verilen iktisatçılar Histeri hipoteziyle açıklamaktadır. Buna göre 5 Nisan kararlarının yarattığı şok ve belirsizlik içinde hızla yükselen

(210) EĞİAD, 1992 Yılı Başında Türkiye Ekonomisi ve Beklentiler, s.8.

sonra biraz gerileyen döviz kurları, şokun ilk etkisi ortadan kalkmasına rağmen aynı düzeyini korumaya devam etmektedir. Bir süre sonra döviz kurlarında azda olsa bir düşüş sağlanmasına rağmen bunda büyük ölçüde izlenen yüksek faiz politikasının rolü büyüktür. Yüksek faiz politikasıyla döviz kurunun sabitleştirilmesinin nedeni reel sektöre çıkmaktadır.

Özetlemek gerekirse döviz kurlarının oluşmasında çok kısa dönemde para piyasası etkili olmuş ve bunun sonucunda TL'nin satın alma gücü paritisine göre TL'nin yabancı paralar karşısındaki değeri oldukça yüksek bir düzeyde olmuştur. Böyle 1994'den 1995'e kadar yeniden aşırı değerlenmiş fakat 1995'in sonunda istikrarlı bir yapıya kavuşamamıştır.

1994 yılında dolar bazlı döviz tevdiat hesapları, yaşanan ekonomik kriz ve istikrarsızlık ortamında, 1993'e göre %1'lik bir düşüş gösterirken, 1995 yılında bir önceki krize göre %35,6 oranında artmış ve 22.195 milyon dolarla rekor düzeye ulaşmıştır. 1995'in sonunda siyasi belirsizlik, döviz talebinin hızla artmasına neden olarak döviz kurlarında yüksek oranda artışına yolaçmıştır. Döviz rezervleri Kasım ayından başlayarak hızla azalmış (14,7 milyar dolar), TCMB Aralık ayı sonunda vadeli döviz piyasası kurarak döviz talebini dizginleşmeyi amaçlamıştır.

Döviz bilançosu 1994 yılında 206 milyon ABD doları fazla vermiştir. 1995 yılında ise dış ticaret dengesini büyük bir açık vermesine rağmen, ülkemize büyük çaptaki sermaye akışı neticesinde rezerv hareketleri bu yılda 47 milyar dolar fazla vermiştir.

1995 yılında döviz kurlarındaki aylık gelişmeler fiyat artışından daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. 1995 Aralık ayında döviz kurlarındaki artışlar, ihracatımızı olumlu yönde etkilemiştir (211).

2.2.5.5. Türkiye'de Kambiyo Rejiminin Gelişimi

Türkiye'de kambiyo rejiminin oluşması kapitilasyonların kaldırılması ile ekonomik bağımsızlık düşüncesi ile 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde gündeme getirilmiştir.

(211) Parasız, a.g.e., s.123.

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde genel olarak bazı esaslar kabul edilmiştir. Kambiyo merkezleri, borsaların millileştirilmesi ve ıslahı siyasi yabancı entrikaların görüşlerini engellenmesi, yabancı ülke paralarının yükseliş ve inişlerine hazırlıklı olma, kambiyo komisyonunun kurulması ögeleri kabul edildi.

1923-1929 döneminde kambiyo rejimi hakkında karar alınamayarak koruyucu gümrük tarifesi görüşü doğrultusunda gümrük tarifelerine yeni oranlar uygulanmıştır.

Hükümet tedbir maksadıyla 30 Mayıs 1929 tarihinde 1447 sayılı "Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu" çıkarmıştır. Amaç kambiyo spekülasyonunu önlemek, döviz alım ve satımlarını mecburi işlemlere bağlamak, döviz alımsatım ve arbitraj işlemlerini düzenlemek ve sınırlama konularında Kanun Maliye Bakanlığını yetkili kılmıştır. Bu Türkiye'de kambiyo denetimine girişe başlangıç sayılmıştır. Döviz işlemleri üzerinde sınırlı kontrol getirmeyen bu kanun ilk olarak 1447 sayılı kanuna ek bir kanunla cezai hükümlerin ön plânda tutulduğu yeni bir kanun tasarısı meclise sunulmuştur. Ama meclis komisyonunca olağanüstü niteliği değiştirilerek 20 Şubat 1930 tarihinde, ülkemizde şimdide geçerli olan kambiyo rejimimizin esas ögelerini belirleyen 1567 sayılı "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun" adıyla kabul edilmiştir. Bu kanun konu ile ilgili alınacak önlemleri ayrıntılı olarak saymamakta fakat, Bakanlar Kurulunu "kambiyo, para, tahvil ve hisse senedi alım-satımının ülkeden ihracının düzenlenmesi ve sınırlandırılması Türk Parasının değerinin korunması hakkında kararlar alınmasında" yetkili kılmaktadır. Kanun yürürlük süresince 13 kere uzatılmış 1970 yılında süresiz olarak yürürlükte kalması sağlanmıştır.

Dış ticaret rejimi bu dönemde, genel olarak mal cinslerinin ve döviz tahsislerinin ihtiyaç listesi ile sınırlandırılmış biçimde yürütülmüştür. 1567 sayılı kanun yürürlüğe girdikten sonra kambiyo denetimi dış ticaretimizi kısıcı yönden etkilemiştir(212).

1938-1988 döneminde ise, şu gelişmeler olmuştur: 5 Ağustos 1939 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan kararname ile "Takas Limited Şirketi" kurulmuş, amacı

(212) Togan, a.g.e., ss.228-229.

ise "Muhtelif ülkelerde yapılan takas işlemlerine ait primleri iç vedış konjoktör icabına göre tanzim etmek" olan şirkete yalnız kamu sektörünün değil, tarım satış kooperatifleri ve birlikleri ile ihracatçı tüccarlar takas yoluyla yapacakları ihracatlarından doğan ithal hakları da devretmek olmuştur.

29 Aralık 1983 yılında Türk Parası kıymetini koruma hakkında 28 sayılı karar yürürlüğe girmiştir.

1988 döneminde, bugünkü kambiyo rejimini 11 Ağustos 1989 tarihinde yayınlanan 32 sayılı Bakanlar Kurulu kararı düzenlenmiştir. 32 sayılı kararda yenilikler yapan ek karar 32 sayılı karar dayanılarak çıkan tebliğ ve genelgelerde bugünkü kambiyo rejiminin ayrıntılarını belirleyen önemli hususlar kabul edilmiştir.

- 32 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ve kararında ise;

1980 sonrası gelen liberalizasyon politikaları doğrultusunda, ithalat ve ihracat rejimlerinde getirilen yenilikler, kambiyo rejimimiz açısından 32 sayılı karar ve tebliğler ile meydana getirilmiştir. Bu Türk parasının konvertibiliteye geçişi için gerekli ortam hazırlanmış, Avrupa Topluluğu'nun ekonomik ve mali politikaları ile uyumu sağlanması hedeflenip ve kısıtlayıcı kararlar kaldırılarak liberal bir kambiyo rejimi oluşmuştur(213).

32 sayılı kararın kapsamı, Türk parasının değerini korumak için, TL'nin yabancı para ve altın karşısında değerinin korunması, döviz işlemleri, Türk parasının ithal ve ihracı, değerli maden, taş ve eşyalarla düzenlemeler, ithalat, ihracat, sermaye hareketleri, kambiyo işlemlerine ait düzenleyici ve sınırlayıcı temelleri meydana getirmektir. Kambiyo rejimimizdeki tüm yenilikler Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) sözleşmesinin 8. maddesindeki esaslar dahilinde gerçekleştirildi. Yapılan düzenlemeler sonucunda Türk Lirası'nın konvertibil bir para olması amaçlandı. IMF ile yapılan yazışma sonucunda 3 Nisan 1990 tarihinde TL'nin konvertibilitesi Resmi Gazetede ilân edilmiştir.

(213) İyibozkurt, a.g.e., ss.337-338.

32 Sayılı Karardaki Değişikliklerde şöyledir;

- Türk Parası Hakkında: Türk parası ile ödeme yapan belgelerin ithal ve ihracı serbest bırakıldı. Daha önce ise ithal serbest,ihraç bakanlık iznine bağlı idi.

Dışarıda yaşayan kişilerin bankalar TL mevduat hesabı açtırmaları, bu hesaptaki paralarını döviz olarak yurtdışına transfer etmeleri serbest bırakılmıştır.

- Döviz Hakkında: Türkiye'de yaşayan kişiler bankalar ve özel finans kurumlarında, PTT ile kıymetli maden aracı kuruluşlarından istedikleri kadar döviz almaları ve bunları yurtdışına transfer etmeleri serbest bırakıldı. Daha önce, turistik amaçla yurtdışına çıkarken 1500 \$, ticari maksatla çıkarken 2000 \$ 'lık döviz satışı yapılabiliyordu. Yolcular ise yurtdışına 3000 \$ çıkarabilirken bu rakam 5000 \$'a çıkarıldı.

- Değerli Maden Taş ve Eşya Hakkında : Bunların ithal ve ihracatı bakanlığa bağlı iken serbest bırakıldı. Yurda getirip, götürecekleri ziynet eşya miktarı 1000 \$'dan 15.000 ABD \$'na yükseltildi.

- İhracat Hakkında: İhraç edilecek malın bedeli 90 gün zarfında yurda getirilmesi zorunlu miktar, mal değerinin %70'ine düşürüldü. Daha önce %80 idi. TL üzerinden ihracat yapılması ve bedeli TL olarak yurda sokulmasına mücade edildi. Daha önce sadece döviz bazında yapılabiliyordu. İhracat bedellerinin süresi içinde yurda sokulması halinde yapılacak işlemlerde bakanlık yetkili kılındı.

- İthalat Hakkında: İthalat bedelleri TL olarak transfer edilmesi serbestisi getirildi. Önce ise sadece döviz olarak transfer edilebilmekteydi.

- Görünmeyen İşlemler Hakkında: Nakliyat, turizm, mütahitlik ve müşavirlik gibi görünmeyen işlemlerden dövizlerin, sahiplerince serbest kullanılması imkânı getirildi. Önce bunlardan elde edilen dövizler yurda getirilme mecburiyeti vardı(214).

2.2.6. Türkiye'de Ödemeler Dengesi Uygulaması

1984 yılı öncesi ödemeler dengesini oluşturan başlıklar aşağıda sıralanmıştır.

1. Cari İşlemler Dengesi

- Dış Ticaret
- İşçi Gelirleri
- Faiz Ödemeleri
- Turizm (net)
- Kâr Transferleri
- Diğer Görünmeyen Kalemler (net)

2. Sermaye Hareketleri Dengesi

- Proje kredilerinden kullanım
- Program kredilerinden kullanım
- Özel yabancı sermaye
- Diğer sermaye hareketleri
- Dış borç anapara ödemeleri

3. Finansman

- İMF (net)
- Döviz yükümlülükleri
- Varlıklar
- Kur farkı

1983 yılı sonlarında Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 28 Sayılı Karar'ın ve yayınlanması ile başlayan ekonomide liberalleşme süreç, 1984 yılı ortalarında Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 30 Sayılı Karar'ın yayınlanması ile Bankacılık sektörünün dışa açılmasını daha da hızlandırmıştır.

Bu karar ile ticari bankalara kambiyo işlemleri yürütebilmelerinde serbesltlik getirilmiş; döviz pozisyonu limitlerinin kaldırılması ile resmi para otoritelerinin bankaların döviz varlıkları üzerindeki etkin kontrolü kalkmış; ticari bankalara uluslar arası para piyasalarında kısa vadeli ticari kredi temin etme yetkisi verilmiş ve böylece uluslararası piyasalardan natik kredi sağlama imkanı yaratılmış; Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'ndan izin almak koşulu ile Türkiye'de yerleşik kişilere, 3 milyon ABD doları karşılığı döviz tutarını geçmeyecek şekilde, yurt dışına

yatırım yapma imkanı verilmiş; yabancı sermayeye ilişkin esaslarda önemli ölçüde esneklik sağlanmış; kambiyo rejimini getirilen liberalizasyona paralel olarak ihracat ve ithalatta uyulması gereken kural ve esaslarda önemli ölçüde liberalleşme sağlanmıştır(215).

Ödemeler Dengesi ile ilgili olarak gerçekleştirilen düzenlemeler şunlardır:

- Ödemeler dengesi istatistik tablolarının uluslararası standartlara uygun olarak detay analitik özet tablolar halinde hazırlanması ve bu tabloların hazırlanması ile ilgili sorumluluğun bundan böyle Merkez Bankası Ödemeler Dengesi Müdürlüğü'ne ait olması.
- Ticari bankaların çeşitli döviz varlık ve yükümlülüklerinin ayrıntılı olarak sınıflandırılması.
- Ödemeler dengesine konu olan tüm işlemlerde mümkün olduğu ölçüde yerleşik olmayanlar arası işlemlerin ödemeler dengesi kapsamından çıkartılması.
- Dış ticaret kalemlerinden ithalat harcamalarının "CIF" bazda değerlendirilmesi yerine "FOB" bazda değerlendirilmesi ve ayrıca, ithalatta Türk taşıyıcılara yapılmış olan ödemelerin yerleşikler arası işlem olması nedeni olan ödemeler dengesi kayıtlarından çıkarılması.
- 1985 yılından itibaren kambiyo kayıtları dışındaki kaynaklardan veri alınması.
- Eski sistemde cari işlemler dengesine net olarak gösterilen bütün kalemlerin, yeni sisteme brüt olarak yani giriş ve çıkış olarak ayrı ayrı yer alması ve cari işlemler dengesinin mal ve hizmetler dengesi ile karşılıksız transferler olarak iki alt dengede toplanması.
- Eski sınıflandırmada orta ve uzun vadeli sermaye hareketlerinin bir alt kalemi olarak yer alan "bedelsiz ithalat" ile ABD kredisini "bağış (hibe)" olan bölümünün, yeni düzenlemede karşılıksız transfer niteliğinde olması nedeniyle cari işlemler dengesinde sınıflandırılmıştır.

- Eski sistemde finansman kaleminin bir alt kalemi olan kısa vadeli yükümlülükler ile bazı varlıkların ve sermaye hareketleri dengesinde yer alan kalemlerin, yeni ödemeler dengesinde;

* Doğrudan yatırım

* Portföy yatırım

* Diğer orta ve uzun vadeli sermaye hareketleri

* Diğer kısa vadeli sermaye hareketleri olarak alt gruplara bölünmesi, diğer ortave uzun vadeli sermaye hareketleri ile diğer kısa vadeli hareketlerin kendi bünyelerinde sektörlerle göre:

Resmi sektör,

Mevduat bankaları,

Diğer sektör,

olarak gruplandırılmaları ve bu sektörlerle ait sermaye hareketlerinin de;

Varlıklar,

Yükümlülükler ve

Kredi kullanımları

Ana para ödemeleri olarak sınıflandırılmaları.

- Daha önce orta ve uzun vadeli sermaye hareketlerinde yer alan İslam Kalkınma Bankası ve TÜPRAŞ gibi kısa vadeli borçların, yeni sınıflandırmanın bir gereği olarak kısa vadeli yükümlülükler bölümünde yer alması.

- Daha önce orta ve uzun vadeli sermaye hareketleri bölümünde yer alan, Merkez Bankası'nın sağladığı orta ve uzun vadeli krediler ile Dünya Bankası'ndan ve diğer kuruluşlardan sağlanan program kredileri gibi ödemeler dengesinin finansman amacı ile alınan kredilerin yeni sınıflandırmada "Ödeme Dengesi Finansmanı" adı altında gösterilmesi.

- Varlıklar ile ilgili Olarak

İ. Eski sistemde Merkez Bankası'nındöviz varlıkları bölümünde ile birlikte yer alan nonkonvertibi döviz varlıklarının ve Irak'a verilen kredilerin, yeni düzenlemelerde kısa vadeli sermaye hareketlerinin birer alt kalemi olarak değerlendirilmesi; resmi döviz varlıklarının dahil edilmesi; benzer şekilde uluslararası

standartta olmayan altın rezervlerindeki değişmelerin yine kısa vadeli sermaye hareketlerinin bir alt kalemi sayılması.

İİ. 1984 yılı başlarında bankaların bulundurmak zorunda oldukları döviz pozisyon limitlerinin kaldırılması ile resmi para oteritelerinin ticari bankalarının döviz varlıkları üzerindeki etkin resmi rezerv kapsamından çıkarılması ve kısa vadeli sermaye hareketlerinde gösterilmeli.

- 1986 yılı başına kadar yalnızca döviz varlıkları için yapılan kur farkı hesaplamalarının; bu tarihten itibaren kısa vadeli döviz yükümlölükleri içinde yapılmaya başlamıştır.

Sonuç olarak, 1984 yılı sonundan itibaren Türkiye'de de uygulanmakta olan, uluslararası standartlara ve ödemeler dengesi uygun nitelikteki yeni ödemeler roboloları yardımıyla, istatistiklerin yorumu daha kolay yapılabilmekte ve diğer ölkeler ile karşılaştırmalar mümkün olabilmektedir. Ödemeler dengesi istatistiklerini iyileştirme çalışmaları sonucunda, daha önce de vurgulandığı gibi, söz konusu tablolar aylık, üçer aylık ve yıllık olarak yayımlanabilir hale gelmiş, böylece bütün ölkeler içinde, ödemeler dengesini aylık olarak yayımlaya bilen altı ilkeden biriside Türkiye olmuştur(216).

2.2.7. Türkiye'nin 1980 Sonrası Dış Borçlanması

Ödemeler dengesi ve dış borç durumu son yıllarda birçok ölkede artan güçlükler doğurmaktadır. Özellikle petrol üreticisi olmayan az gelişmiş ölkeler bu durumu daha yoğun olarak yaşamaktadır. Borç seviyesinin ağırlaşan yükü, ölkeleri borç ertelemeye ve yeni borçlanmayla karşılaşmalarını sebebiyet vermiştir. Türkiye bu konuda ilk ciddi krizi 1980 başında yaşamış, fakat borçlarının ertelenmesiyle rahatlamıştır. Bu durum ekonomiyi çeşitli sıkıntılara sokmaktadır.

Dış boç yükü 1986 ve 1987 yıllarında yaklaşık olarak %23'lük artış seviyesini koruyarak 38.3 milyon \$'a ulaşmıştır.1988 yılında ise Türkiye'nin toplam

(216) Kocamanoğlu, a.g.e., s.27-30.

dış borçları askeri krediler haric 37.7 milyon \$'dır. bu seviye 1987'ye göre %1.6'lık bir azalmayı ifade etmektedir(217).

Borç stokundaki artış veya azalışın iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi kredi kullanımındaki artış, ikincisi ise uluslararası döviz kurlarındaki değişimdir. Ancak Merkez Bankasının yaptığı açıklamalarda 1987 yılında bu değişimlerinin 1986 döviz kurları itibari ile borç yükünün 4.4 milyon \$ artmasıdır. Borçların vade yapılarındaki gelişme seri şöyledir. toplam borç içindeki orta ve uzun vadeli borçların payı 1988 yılına kadar düşmüş, buna karşılık kısa vadeli borçların payı, kısa vadeli borçların payı yükselmiştir. 1984 yılında %15 olan kısa vadeli borçların payı 1980 yılında %22.7'ye yükselmiştir. Ancak bu pay 1988 yılında %14.4 oranında, azalarak %20.4 dolayında gerçekleşmiştir.

Kamu kesiminin toplam borçlar içindeki payı yaklaşık %0.3 artmıştır. Kamunun uzun ve orta vadeli borç artışı %1.3'tür. Bu artış büyük oranda mahalli idareler ve KİT'lerde Katma Bütçeli İdareler borçlarındaki artışın sonucudur. Mahalli idarelerin borçlarındaki artış %48.4, KİT'lerin artışı %8.7 ve katma bütçelerin ise %11.3'tür.

İthalatta dikkate alınması gereken bir diğer husus finansman konusundadır. Türkiye, yukarıda belirtilen mal gruplarının ithalatını gerçekleştirebilmek için özellikle 1983 sonrası dışarıdan borçlanarak finansman yolunu seçmiştir. Bu seçimin pratiğe dönüşmesinde 24 Ocak kararları sonrasında İMF reçetelerinin uygulanması ve buna bağlı olarak büyük miktarlarda dış borç elde edebilme şansı etkili olmuştur. Nitekim Merkez Bankası verilerine göre 1983'ten sonra yeni hükümetin iş başına gelmesiyle birlikte Türkiye 1983-1987 arasında yılda ortalama 5.5 milyar \$'lık dış borç almıştır. Bu yüksek miktarlardaki borçlanmaya bağlı olarak, 1982 yılında 19.6 milyar \$ tutarında olan toplam dış borç miktarı 1987 yılına gelindiğinde iki katı üzerinde artış göstererek 40 milyar \$'ı bulmuştur. Neticede 1979 yılında 0.34 olan dış borç servis oranı 1988 yılında 0.56'ya yükselmiştir. Öte yandan dış borcun yapısında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Daha önce orta ve uzun vadeli olarak alınan dış borçlar dışa açılma dönemi ile birlikte kısa vadeli ve yüksek

faizli olarak alınmaya başlanmıştır. Öyle ki 1980 yılında kısa vadeli dış borçlar toplam dış borcun %13'ü kadar iken, 1988 yılında %20'ye yükselmiştir. Türk ekonomisi yeniden yapılanmaya başladığı 1980 yılında dış borcun 16.2 milyon \$'dı. Bunun 2.4 milyonu kısa vadeli, 13.7 milyonu orta ve uzun vadelidir.

Türkiye'nin 1980-1990 döneminde dış borçlarındaki artışın bir kısmı, kur fakları, OECD faiz erteleme, FMS refinasmanı, dünya bankası "Pool" düzenlemeleri gibi çeşitli borç ayarlamalarıdır. Dolayısıyla bunların dış borçlanmayı etkileyen ekonomik politikasıyla doğrudan ilişkisi yoktur. Artan borcun %73'ü borç ayarlamalarından %27'si ekonomik politikası ile doğrudan kararlar sonucu ortaya çıkmıştır(218).

Görüldüğü gibi Türkiye'nin dış borçlarında kur ayarlamaları etkisi büyüktür. Borcun bir kısmı ABD doları üzerindedir. 1984 yılında %23, 1990 yılında ise %26 oranında \$ borcumuz vardır. 1991'de %35'i \$ %34.3 DM, 1994'de ise %33 \$, %33.9 Alman Markı'dır. Fakat kısa dönem borçlarda %57.8 \$, %32.2 DM, 1994'de ise %52.6 \$, %34.3 DM'dir. Son yıllarda Japon Yeni ile borçlanmanın arttığı görülmektedir. 1991'de borçların %15.6'sı, 1994 ise %20.5'e çıkmış Japon Yeni ile borçlanmamız olmuştur.

Dolar değer kazandığı zaman dış borçlar azalmakta, değer kaybedince borçlar artmaktadır. Doların 1985 sonrasında değer kaybı gözönünde tutulursa borçlarımızın bir artış nedeni ortaya çıkmış olur(219).

Kısa vadeli borçlar açısından Türkiye diğer gelişmekte olan ülkelere göre ön sıralarda yer aldığı görülüyor. 1977-1978 yıllarında toplam dış borçların yarısından fazlası kısa vadeliydi. Dış borçların sayısal artışı sonucu İMF'den alınan teknik yardımla, HDTM'la bağlı bir dış borç veri tabanı sistemi 1985 ortalarında çalışmaya başladı. Daha sonraları ise bir yıldan kısa süreli krediler MB, bir yıldan uzun süreli dış borçların artışında özel kesimi yüksektir. Özel sermaye, işletme sermayesi ve spekülasyon amaçlarla dış borçlanmaya gitmektedir. Bu eğilimin ana nedeni iç ve dış faiz farklılıklarıdır.

(218) Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik, 1991, s.48.

(219) Uluslararası Ekonomik Göstergeler, a.g.e. , s.88.

İç ve dış faiz oranlarındaki fark ve döviz kurları enflasyon oranlarının altında seyretmesi dış kredi kullanımı doğal olarak artmaktadır. Özellikle 1992-1993 yılları arasında görülen kısa süreli dış borçların artışına ana nedeni budur.

Dış borçlanmada 1988 sonrasında uluslararası tahvil piyasalarına çıkılması borç yükünün artmasına katkıda bulunmuştur. Tahvil satışı 1988'de 3.3 milyar dolar, 1992'de 9.3 milyar dolara yükselmiştir.

1980 yılında 16.247 milyon olan borcumuz, 1985'de 25.476, 1990'da 49.035, 1992'de 55.592, 1993'de 67.356, 1995'de 65.601 ve 1995 yılında ise 75 milyar dolayındadır.

Vadelerine bakıldığında, kısa vadeli borçların 1992,1993 yıllarında en üst seviyeye çıktığını görüyoruz. Sırasıyla %22.3 ve %27.5'dir. Orta ve uzun vadeli borçlar %80-85 arasında değişiyor.

Toplam borçlarımızın GSMH'ya oranına baktığımızda borçlarımızın giderek arttığını görüyoruz. Dış borçların GSMH'ya oranının 1994 yılında %49.4 olmasının bir nedeni GSMH'nın dolar cinsinden değerinin azalmış olmasıdır.

Avrupa ülkelerinin dış borç miktarının GSYİH'dan aldıkları pay 1993 yılında ortalama %6.4'tür. Bu oran Japonya'da %1 düzeylerindedir. Açıklanan rakamlar GSMH içinde değerlendirildiğinden daha düşük düzeyde kalacaktır. Türkiye ile kıyaslandığında ne kadar borçlu bir ülke olduğumuz kolayca anlaşılmaktadır(220).

2.2.8. Türkiye'de 1980 Sonrası Yabancı Sermayenin Gelişimi

1980 Yılında bu karar ile bazı değişiklikler uygulamaya konulmuştur. Bu uygulamada Devlet Plânlama kapsamında bir Yabancı Sermaye Başkanlığı'nın kurulması en önemli uygulamalar içinde yer alır(221).

İdari işlemlerle ilgili uygulamalardan başka Çerçeve kararnamenin yabancı yatırımlarla ilgili maddeleri yabancı sermayenin yerli firmalara açık olan her alanda kullanma kolaylığı sağlamıştır.

(220) TİSK, Türkiye'nin Rekabet Gücü, (AB ülkeleri,Japonya ve AB'de karşılaştırılmalı), Yayın no: 152, s. 84.

(221) Karluk, a. g. e. , s. 324.

Yabancı Sermaye Başkanlığı bu gelişmede bazı sınırlamalar dışında yabancı sermaye katılımlarını onaylama yetkisine sahiptirler. Bu sınırlamalar şöyledir:

1- Sabit sermaye hacmi 50 milyonu aşmayan yatırımlarda,

2- Yabancı sermaye katılımının % 10 dan az olmadığı lâkin % 49 'u geçmediği durumlarda,

Bu maddeleri yaşımayan yabancı yatırımların Bakanlar Kurulu tarafından incelenmesi ve onaylanması gerekmektedir. Bu genelde pratik olarak 50 milyonu geçen ve yabancı katılım oranı %49'dan fazla olan yatırımların işler hale gelmesi için daha uzun işlemlere gerek duyulması demektir.

8/168 sayılı kararnamenin diğer bir özelliğide yatırım iznine bağlı ihracat yükümlülükleridir. Önceki uygulamalardan değişik olarak Çerçeve kararnamede ihracat yükümlülükleri kesin şekilde belirtilmiştir.

Bu uygulamanın rayına oturtulmasını takip eden dönemde yürürlüğe giren Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi çerçevesinde, Türkiye'de yapılacak Yabancı Sermaye yatırımları ile yabancı kuruluşların Türkiye'de şube ve irtibat büroları açmaları, Türkiye'de yabancı personel istihdamı ve benzeri birçok müracatlar DPT Yabancı Sermaye Başkanlığınca sonuçlandırılması açıkca ortaya konuldu. Bu karar ile Yabancı Sermaye Başkanlığının yetkileri genişlemiş yabancı ortakpayı 50 milyon doları geçmeyen projeleri doğrudan onaylama yetkisini vermiştir. Bunun sonucunda da ihracat yükümlülüklerine ait maddeler teşvik mevzuatı paralelinde değişti. 6224 sayılı kanunla ilgili olarak garantisiz ticari borçları içeren bir kararname çıkarıldı. Bu kararnameye herhangi bir firmanın kendi veya başka bir firmaya ait Türk parasına tahvil edilmiş alacaklar kararnamede belirtilen hedefler için anında kullanılabilecekti. Bunların arttırımı, genişleme ve yeni yatırımlar için kurulması Yabancı Sermaye Başkanlığının sorumluluğu altındaydı. Kararname yürürlükte kaldığı sürece borcun büyük bir bölümü sermaye yatırımı veya ihracata yönelik firmalara kredi olarak kullanılmıştır(222).

(222) Ünal BOZKURT, Ekonomide Yabancı Sermayenin Yeri ve Önemi, YASED Yayını İstanbul, 1985, s.7.

1982 Yılı ortası itibarı ile elde kalan miktar Merkez Bankası tarafından 300 milyon civarında tahmin edilmektedir. Ülkemizin dış ülkelere borçlu bir ülke olarak tanınması yabancı firmaların Türk Ekonomisine olan güvenlerini sarsmakta, borçların tasviyesi ile yabancı sermaye için daha uygun bir ortam oluşturmaktadır.

Ek olarak yatırımları özendirmek için temelde vergi muafiyetine indirgenebilecek bazı önlemler öngörülmüştür. 24 Ocak kararlarıyla ekonomik politikaların hedefinin değişmesiyle parasal teşviklerle araçların kapsamı genişletilmiştir. Eşit muamele ile tutarlı olarak yabancı yatırımcılar ilke olarak yatırım teşviklerinden yararlanabilir. Fakat bu konuda bazı noktaları gözönünde bulundurmak gerekir.

Normal olarak bütün yatırım teşvikleri üç maddeye dayanmaktadır.

- 1- Faaliyetin hacmi ve niteliği,
- 2- Yatırımın içinde bulunduğu konum,
- 3- Yatırımın ihracat potansiyeli.

Bu teşvikler "genel teşvikler listesi" yayınlanır ve üzerinde bazı değişiklikler yapılır. Bu hükümlerin içinde gümrük vergisi muafiyeti veya gümrük vergilerinin ertelenmesi, hesaplanmasıyla ilgili bazı hükümler ve faizle ilgili geleneksel tedbirler yer almaktadır. Yatırımla ilgili teşviklerden yararlanabilmek için teşvik belgesi almak gerekir. Yabancı Sermaye Başkanlığı yabancı sermayeli yatırımlara bu teşvik belgelerini vermekte sorumludur(223).

Türkiye'de yatırımı en yüksek olan ülkelerin başında İsviçre, ABD ve Almanya gelmektedir. Avrupa Topluluğu'nun ülkemizdeki yatırımları ise toplam yabancı sermaye stokunun üçte birinden fazladır. yabancı sermayenin önemini Ülkemizden çok daha önce kavrayan bazı ülkeler sadece mevzuat değişikliği yapmakla kalmamış, bu zamandada değişikliklerin yapılmasında da uzunca bir yol almıştır.

Herkesçe bilindiği gibi gelişmekte olan bazı Latin Amerika ülkeleri uluslararası bankalardan daha önceki yıllarda almış oldukları borçları ödemediği için

(223) DPT, Yabancı Sermaye Raporu, Yabancı Sermaye Başkanlığı Yayını, Ankara, 1990, s.5.

çekmektedirler. Bu sorunla karşılaşan bankalar gelişmiş ülkelerin borç talepleri karşısında olumsuz davranmaktadırlar. Bu da gelişmekte olan ülkeler için yabancı sermaye yatırımları dahada önem kazanmaktadır.

Türkiye'de yabancı sermaye akımı siyasi istikrarın devamıyla ilgili tereddütler ve yabancı sermaye mevzuatındaki bazı kısıtlayıcı ögelerden ötürü istenen düzeyde gerçekleşmemiştir(224).

1954'de sermayeyi teşvik yasası çıkarılmıştır. Bu yasayı çok liberal bir anlayışın sonucu olarak görebiliriz. Çünkü birçok kısıtlamalar kaldırılmış ve yabancı sermaye işletmelerinin tüm sahalarda bulunabileceği kabul edilmiştir.

Yabancı sermayenin en yoğun olduğu sektör imalat sanayidir. Fakat son yıllarda hızla artışlar dolayısıyla hizmetler sektörü de ona yaklaşmıştır. Buna paralel olarak Tarımda ve Madencilikte Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı yürürlüğe konulmuştur.

1954 yılında çıkarılan kanunla yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştıran yeni önlemler alınmıştır. Bunlarla ilgili tüm işlerin yapımı DPT yabancı sermaye dairesine verilmektedir(225).

1980 sonrasında görülen yabancı sermaye girişlerindeki artışla, temel faktör daha önce değildiği gibi 24 ocak 1980 tarihinde alınan ekonomik istikrar tedbirleriyle Türkiye'nin dışa açılma politikası izlemeye başlamasıdır. 1980 sonra DÇM ve garantisiz ticari borçların yabancı sermayeye dönüştürülmesine imkan tanınmasıyla, 1980-1989 döneminde 4 milyar 634 milyon dolar tutarında yabancı sermaye giriş izni verilmiştir. 1981-1985 arasında verilen izinlerin %45'i fiilen gerçekleştirilmiştir. Uluslararası parafonunun yapmış olduğu bir araştırmada, 1983 yılında gelişme yolunda olan ülke, 24 milyar dolar ile Brezilya olmuştur. Brezilya'yı 13 milyar dolar ile Meksika, Singapur 7.3 milyar dolar ile izlemiştir.

(224) Yalçın Kocabey, "Türkiye'de Yabancı Sermaye", Ankara, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Matbaası, 1973, s.12.

(225) İlhan Yılmaz, Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentileri, İstanbul, YASED Yayını, 1988, s.59.

Fakat Türkiye'nin yabancı sermaye yapısının 1.3 milyar dolar olduğu görülmektedir. Türkiye yabancı sermaye yatırımlarının 1985 sonu itibariyle toplam izinlerin 1 milyar 439 milyon dolara, 1987 itibariyle 2 milyar 611 milyon dolara, 1989 yılında 4 milyar 634 milyon dolara ulaştığı oldukça olumlu bir gelişme olarak görülmüştür(226).

Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarının elektronik sanayi, gıda sanayi, kimya sanayi ve taşıt araçları imalat sanayinde yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle otomotiv, elektrik, askeri uçak imalatı gibi ileri teknolojiye dayalı sektörlerde gıda, gübre, turizm, bankacılık sektörlerindeki yabancı sermaye yatırımları na ağırlık verilmektedir.

Türkiye'deki toplam yabancı sermaye içindeki en fazla paya sahip olan ülkeler İsviçre, ABD, Batı Almanya, Libya, Hollanda ve İngiltere'dir(227).

Yabancı sermaye konusunda 1980 yılında yapılan teşkilat ve mevduat ödenekleri sonucunda 1980-1983 döneminde verilen yabancı sermaye izinleri ancak 705 milyon dolar olmuştur. Özellikle 1984-1986 yıllarında yapılan değişikliklerle 1984-1987 döneminde verilen yabancı sermaye izinleri bir önceki dört yıllık döneme göre %138 artış göstererek 1.601 milyon dolara ulaşmıştır(228).

Yabancı sermaye izinleri konusundaki artış 1987-1992 döneminde de artmış, 7.760 milyon dolara yükselmiştir. 1992 yılında ise Eylül sonu itibariyle 9 milyar 512 milyon dolara yükselmiştir. Bu gelişme firma sayısında da kendini göstermiş. 1980'de firma sayısı 100 iken 1992'nin sonunda 2.232'ye yükselmiştir. Türkiye'ye fiili girişler 1990'lı yıllardan itibaren artış göstermiş, 1992 yılında 779 milyon olmuştur. 1993 ve 1994 yılında fiili girişler 90'lı yılların başlarındaki rakamlardan daha da düşük görülmüştür. Globalleşme sürecinde, 1988 yılında Türkiye'de yabancı sermaye konusunda gerçekleşen en büyük değişiklik bürokrasiyi azaltan, daha liberal uygulamalara açıklık getiren 07.06.1995 tarihli ve 95/6990 sayılı

(226) Aslan Eren, Türkiye'nin Ekonomik Yapısının Analizi, Muğla, Bilgehan Basımevi, 1989, s.79.

(227) Vural Savaş, Kalkınma Ekonomisi, Ankara, 1970, s.390.

(228) Yeşim Çilesiz ve Okan Mısırlı, Türkiye'de Yabancı Sermaye, Dünya da Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentileri, İstanbul, YASED Yayını, 1988, s.7-11.

Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı ile bu kararın esaslarını uygulanmasına ilişkin 2 sayılı tebliğin yürürlüğe girmesidir(229).

Yeni mevzuatla aşağıdaki önemli değişiklikler yapılmıştır.

1-150 milyon dolar olan sınır kaldırılarak, Yabancı Sermaye' ye izin kesilmesinde Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü tek yetkili mercii haline gelmiştir.

2- Türkiye'ye teknoloji transverinin daha liberal hale getirilmesi amacıyla lisans, know-how, teknik yardım, yönetim ve franchise anlaşmalarının onay şartı kaldırılmış, tescil edilme şartı konulmuştur.

3- Yerli ve yabancı sermaye arasında eşitliğin sağlanması amacıyla yeni kararda Türk kanunlarına göre kurulmuş yabancı sermayeli şirketlerin Türk şirketi oldukları hususu yer almıştır.

4- Yeni kararlar getirilen yabancı sermayenin Türk Lirasına çevrilmesi şartı kaldırılmış, getirilen yabancı sermayenin Döviz Tevdiat Hesabında tutulabilmesi imkanı sağlanmıştır.

1995 yılında ekonomik gelişme ve iyileşmenin etkileri yabancı sermaye izlerinede yansımıştır. 1994 yılı ekim sonu itibariyle verilen yabancı sermaye giriş izinleri 1089,27 milyon dolara ulaşmıştır. Fiili girişler ise Ağustos ayı sonu itibariyle 537 milyon dolar ortalama 1.88 milyar dolar yabancı sermaye girişine izin verildiği anlaşılmaktadır. 1990-1994 yılları arasında ise Türkiye'de yılda 1994'te 452 milyon dolar olan fiili girişler olmuştur.

1995 yılı incelendiğinde 1255,54 milyon dolar OECD ülkelerine 66,35 milyon dolar İslam Ülkelerine 13,12 milyon dolar Doğu Avrupa Ülkelerine, 43.83 milyon dolar diğer ülkelere yabancı sermaye giriş izni kaldırıldığı görülmektedir. Yabancı sermaye izinlerinde ise Almanya başta olmak üzere, Hollanda, Japonya, Fransa ve ABD izlemektedir. Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı sermayeli şirketlerin sayısı 1995 yılı ekim ayı sonu itibariyle 3082'ye bu şirketlerin toplam sermayesi ise 100.11 trilyon TL'sına ulaşmıştır.

(229) Tuncay Öztürk, Türkiye'de ve Dünyada Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentileri, İstanbul, YASED Yayını, 1988, s.180.

Yabancı sermayeli kuruluşların 2154 adet hizmetler sektöründe, 810'u imalat sanayinde, 71'i tarım, 43'ünde madencilik sektöründe faaliyette bulunmaktadır. 1995'te imalat sanayinde 28 adet, tarımda 4 adet, hizmet sektöründe 60 adet bulunmaktadır(230).

Yabancı sermaye, yerli sermayenin kar edemediği alanlara devletin kontrolünde kaydırılmalı, ülke zararına olacak aşırı tavizler verilmemelidir.

Bunun yanında kalkınmayı hızlandırıcı yatırımlar teşvik edilmelidir. Bu açıdan yabancı sermayeden maksimum yarar sağlamak, ülkenin kapılarını yabancı sermayeye sonuna kadar açmakla değil ancak ve ancak ekonomik dalgalanmalar itibariyle yabancı sermayeyi, kalkınmada öncelikli teşkil eden alanlara teşvik etmekle mümkün olur(231).

(230) Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Yabancı Sermaye Raporu, Ekim 1995, s.23.

(231) Eren, a.g.e., s.225.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DIŞ TİCARET POLİTİKASININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

3.1. Türkiye'nin 1980 Sonrasında Uyguladığı Dış Ticaret Politikasının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

Türkiyenin 1980'den başlayarak uygulamaya koyduğu dışa açık büyüme Türkiye'den önce bazı gelişmekte olan ülkelerde uygulanmıştır. Söz konusu ülkelerde kalkınma, büyüme, istihdam gibi makro değişkenler açısından farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Dışa açık büyüme modeli ile önemli bir başarıya ulaşan ülkeler uzak doğu ülkeleridir. Türkiye'nin 1970 yılındaki kişi başına geliri tüm uzak doğu ülkelerinin üzerindedir. Ancak 1988 yılına gelindiğinde Türkiye'nin kişi başına geliri Endonezya ve Tayland dışındaki tüm diğer Uzak Doğu ülkelerinin gerisinde kalmıştır. Bu verilere dayanarak söz konusu ülkelerin uyguladıkları dışa açık politikalarla daha hızlı geliştikleri söylenebilir. Öteyandan söz konusu uzakdoğu ülkelerinde ihracatın GSYİH'ya oranı Türkiye'nin oldukça üzerindedir. Türkiye ihracat/GSYİH oranı açısından daha zayıf Latin Amerika ülkeleriyle benzerlik göstermektedir. Ancak kişi başına gelir açısından Latin Amerika ülkelerinin dahi gerisinde kalmıştır. Yani modelin başarısız olduğu ülkelerin eriştikleri düzeylerde ulaşamamıştır(232).

Her ülkeyi kendi yapısı, koşulları ve iç dinamikleriyle ele almak ve kalkınma politikalarını buna göre yönlendirmek gerekmektedir. Çünkü her ülkenin kendi özgü koşulları uygulanan stratejilerin başarısını büyük ölçüde etkilemektedir. Ayrıca bir ülkede çok iyi sonuç veren bir politika, farklı koşullar nedeniyle başka bir ülkede çok başarısız olabilmektedir.

G.Kore, Singapur, Tayvan gibi dışa açık büyümede başarı sağlamış olan ülkelerin bu başarısında dışsal ve içsel olmak üzere iki faktör etkili olmuştur.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin dışsal nitelikli ön koşulu,istikrarlı gelişen bir dünya ticareti ve bunun yarattığı yeterli düzeyde dış taleptir. 60'lı yıllarda; yani dört Asya kap-lanının (G.Kore,Singapur,Hong Konk,Tayvan) giriştikleri dışa açık büyüme modeli çerçevesinde kalkınma hamlesine rastlayan yıllarda dünya ekonomisi hızlı bir büyüme göstermiştir. Dünya ticareti 1953-1970 döneminde ortalama olarak %8 büyümüş, mamül mallar ticaretin-deki büyüme oranı ise aynı dönemde %11 olmuştur. Ayrıca 60'lı yıl-larda Asya kapları için bu genişlemeyi ek olarak artan güney-güney ticaretiyle Çin Halk Cumhuriyetinin artış gösteren ithalatının do-ğurduğu avantajlar sözkonusudur. Dolayısıyla bu ülkeler dış tica-rette olumlu dünya koşullarından faydalanmışlardır. Oysa 1970'li yıllarla birlikte dünya piyasalarının daralmaları ve olgusu geri kalmış ülkelerin kendi aralarındaki artan rekabet geçerli olmaya başlamıştır.Yani bu yıllarda dışa açık kalkınma stratejisine giri-şen diğer gelişmekte olan ülkeler açısından orta doğu ülkelerinin karşılaştıkları olumulu dünya konjonktürü geçerliliğini yitirmiştir.

Zaman içinde farklılık gösteren bir diğer dışsal faktör,tek-nolojinin maliyetidir.Tarihsel gelişim ile teknolojiyi elde etme-nin bedeli yükselmiştir.Uzak Doğu ülkelerinin kalkınma hamlesine giriştikleri yıllarda mevcut teknolojileri elde edebilmede uluslar arası ticaretin yoğunluğu günümüze kıyasla daha azdır.Artık teknik olarak yeni fabrikalar kurup, yeni üretim proseslerini uygulamak daha kolaylaşmış olmakla birlikte daha gelişmiş teknolojiyi kulla-nabilmek çok daha pahalı hale gelmiş bulunmaktadır. Öyleki yeni teknolojiler başlıca bir kaç gelişmiş ülkece üretilebilmekte ancak bu yeni teknolojiler bir çok gelişmekte olan ülkelere talep edi-lip, oldukça yüksek bedelle ithal edilebilmektedir. Oysa uzak doğu ülkeleri başlangıçta ithal ettikleri teknolojileri çok ucuza elde etmişler ve bu önemli maliyet yükünden kurtulmuşlardır.

Son dışsal faktör olarak dış yardımlar konusu önem taşımaktadır. Örneğin G. Kore stratejik konumunun hassasiyeti sebebiyle kalkınma hamlesi esnasında sürekli dış yardımlar almıştır. Ancak zamanla durgunluğa giren dünya ekonomisi ile birlikte, diğer gelişmekte gelişmekte olan ülkelerin aynı şekilde dış yardım elde edebilmeleri mümkün olmamıştır.

Dışsal faktörler kadar içsel faktörlerin yaratmış olduğu etkiler, dışa açık büyüme modelini uzak doğu ülkelerinde sağlamış olduğu başarıda önemli rol oynamıştır. Herşeyden önce dışa açık büyümede başarılı olan uzak doğu ülkelerinde model, devlet güdümlü politikalar aracılığıyla uygulanmıştır. Devlet ekonomiye kritik noktalarda sürekli müdahalelerde bulunmuş ve özel kesime hızla gelişme sağlayabileceği bir ortam hazırlamıştır. Bu amaçla kamu fonları özel kesimi yönlendirmede kullanılmıştır(233). Devlet destekli politikaların uygulanmasında, ülke içerisinde sağlanan siyasi konsensus büyük kolaylık sağlamıştır. Örneğin toprak reformunun yapılması ve diğer sosyal nitelikli değişikliklerin gerçekleşmesi konsensus ortamında mümkün olabilmektedir. Kısacası devletin sağladığı destek, modelin işleyicini ve başarı şansını artıran çok önemli bir faktör olmuştur(234).

Ayrıca uzak doğu ülkeleri daha önce uyguladıkları ithal ikamesi stratejilerinin sonuçları üzerinden hareketle, ithal ikamesini belirli alan ve ölçülerde sürdürerek daha ileri bir teknoloji, dış dünya talebi hızla artan malların iç üretimlerini süratle artırarak bunları ihracata yöneltebilmişlerdir. Bu suretle ithal ikamesi, ihracata yönelik endüstriler için bir koruyucu halka görevi yapmış ve iç piyasa ihracat için bir temel oluşturmuştur. Artan iç piyasa karları ise ihracatı finanse etmiş ve iç piyasa ihraç endüstrileri için gerekli değişim tabanını oluşturmuştur. Örneğin G.Kore, ithal ikamesini terk etmeden dışa açılmayı dört aşamada gerçekleştirmiştir. Bu aşamalar şunlardır:

- 1- Çimento, gübre gibi önemli girdilerin yurtiçi üretimlerinin gerçekleştirilmesi,
- 2- Teknolojik olarak kolaylıklar içeren radyo ve tekstil gibi hafif sanayi mallarında ithal ikamesini uygulanması,
- 3- İlk iki maddede yer alan ve gelişimi yaratılan endüstrilerde girdiler ve mallar arası dikey bağlantıların derinleştirilmesi ve endüstrilerin ihracata yöneliminin sağlanması,

(233) Çelebi, a.g.e., s.12.

(234) K.P.Jameson and Wilber, *The Political Economy at Development and Under Development*, International Editiponds Economics Serias, New York, 1984, s.413.

4- İthal ikamesinin yatırım malları üretimini gerçekleştirilmesi suretiyle tamamlanması. Böylece ithal ikamesi ve ihracattaki ilerleme elele gitmiş ve G. Kore bugünkü gelişmişlik düzeyine erişmiştir(235).

Diğer bir içsel faktör, ülkelerin sahip oldukları beşeri sermayeleri ile ilgilidir. Uzak Doğu ülkelerinde eğitime verilen önem sayesinde oluşan nitelikli işgücü ve becerikli girişimci sınıfının varlığı,modelin uygulanmasında büyük avantajlar sağlamıştır. Özel-likle eğitilmiş ve ucuz işgücünün doğurduğu maliyet avantajı, ihracata yönelik endüstrilerde rekabet açısından karşılaştırmalı üs-tünlük yaratmıştır.

Türkiye'de ise yukarda sıralanan dışsal ve içsel faktörler açısından koşullar oldukça farklıdır.Dışa açılmanın başladığı 80' li yıllarda dünya ekonomisi petrol krizlerini izleyen bir durgun-luk ortamına girmiştir. Buna bağlı olarak Türkiye, Orta Doğu kon-jonktürü hariç tutulursa dış talep açısından uzak doğu ülkelerinde ki gibi avantajlı koşullardan yararlanamamıştır. Ayrıca daha önce değinilen teknoloji ithali konusunda dünya ekonomisinde ortaya çı-kan yeni korumacılık ile ödenen know-how, patent masraflarının bü-yük miktarlara ulaşması ekonomiye önemli ölçüde yük getirmiştir. Dolayısıyla değişen dünya koşulları sebebiyle dışsal faktör açı-sından elverişli şartlar geçerli değildir.

İçsel faktörler açısındanda uzak doğu ülkelerinden büyük farklılıklar bulunmaktadır.Türkiye'de nitelikli işgücü oldukça sınırlıdır. Ayrıca işgücünün maliyeti uzak doğu ülkeleriyle kıyas-landığında oldukça yüksek seviyede bulunmaktadır. Örneğin lastik endüstrisinde Türkiye'de bir işçinin yıllık maliyeti 31.5\$ iken bu maliyet Singapurda 6.8\$, Hong Konk'ta ise 5.6\$'ı geçmektedir.Yani yaklaşık beş katın üzerinde bir maliyet farkı bulunmaktadır.Yaban-cı sermaye ile uzun yıllar gerekli teması sağlayamamış olan giri-şimci sınıfımızda uzak doğu ülkelerine kıyasla bilgi ve beceri açısından geri durumdadır. Ayrıca,Türkiye'de ve dışa açık büyüme uzak doğu ülkelerinden farklı bir biçimde uygulanmıştır. 24 Ocak kararları ile birlikte ithal ikamesi stratejisi terk edilmiştir. Ülke içerisinde yeni

(235) J. Ansari, Singer, W.H., R. Balance, Uluslararası Ekonomi Sınai Kalkınma, Üçüncü Dünyada Dış Ticaret ve Yatırım (Çev.) Canan Bakır ve Arif Ersoy, İstanbul, 1985, s.163-165.

teknolojileri kullanarak, reel olarak verimli-liği artırıp üretim maliyetlerini düşürmek yerine aynı maliyet ko-şullarında daha çok satmaya yönelik kur uygulamaları, teşvikler gibi kestirme yollara başvurulmuştur. Gerçek anlamda yapısal bir dö-nüşüm sağlanamamış ve model parasal ve mali önlemlerle sürdürülme-ye çalışılmıştır(236).

1980-1989 döneminde toplam yatırımların giderek artan oranda yurt içi tasarruflarla karşılandığı görülmektedir. 1984 yılında yatırımların yüzde 85,5'i yurt içi tasarruflarla fi-nanse edilirken bu oran daha sonraki yıllarda yükselme kaydetmiş, 1988 ve 1989 yıllarında tümü yurt içi tasarruflarla karşılanır hale gelmiştir(237).

80'li yıllarda, Türkiye'nin ekonomik yapısındaki de-ğiş-me ve gelişmeler, 80 öncesi dönemin çok daha ilerisindedir. En önemlisi, ekonomide yapısal de-ğişmedir. Dış ticaret rejiminde uluslararası rekabet koşullarının temini,dışa açık büyüme ve ihracat artışında sürekliliği gerçekleştirebilmek için; esnek kur politikası uygulanmış, ithalattan liberasyona gidilmiş ve amaca ulaşabilmek için aşamalı bir teşvik politikası uygulanmıştır. Dışa açık büyüme sürecin de ihracatın finansmanı için Türk Eximbank yeni yatırımlarla birlikte mevcut sanayi yapısının yeniden yapılanması için ge rekli başlıca modernizasyon, darboğaz giderici, teknoloji düzeyini artırıcı yatırımların kaynak gereğini karşılamak ü-zere Türkiye Kalkınma Bankası kurulmuş ve geliştirilmiştir. Uygu-lanan bu politikalarla sağlanan teşvikler Türk ekonomisinde bazı sosyal maliyetler getirmekle birlikte bunlar dış pazar-lara girişin ve bu pazarlarla bağlantılar kurabilmenin başlan gıç maliyetini oluşturmuştur.

Sonuç olarak ihracat alanında başarılı bir girişim gücü oluş-turulmuştur(238).

1990'ların Türk ekonomisinin artık düşük gelir düşük tasarruf ve sonucta düşük yatırım kısır döngüsünden çıktığını artık yatırım için, kaybaktan çok yatırımın sonucunda ortaya çıkan üretim içi pazarında bulunmasınınikoşul olduğu bir döneme

(236) Wolfgang H Singer, "Where Do We Stand, Where Are We Going?", O.D.T.Ü. Gelişim Dergisi, XI,1 ve 2, ss.163-175.

(237) Togan, a.g.e., s.345.

(238) Işın Çelebi, a.g.e., s.235.

girdiğini kabul etmemiz gerekmektedir. Diğer bir deyişle Türk Ekonomisi özellikle sanayinin ekonomik gücü veya potan-siyeli gerek iç pazar gerekse bu günkü ihracat düzeyi karşı-şındaki mevcut talepten çok daha büyük bir düzeye gelmiştir. Artık sanayinin dahada büyümesi için gerekli koşulun yeni pazarlar olduğunu söyleyebiliriz. Türk toplumunun 21. yüzyı-la refahını dahada artırarak girmesi için ekonomimizin bu günkü durumunu iyi saptayabilmek, artık Türkiye bir sanayi ülkesidir diyebilmek önemlidir(239).

Görülüyor ki liberal dışa açık ekonomik politikalar so-nucunda Türk ekonomisi, enerji darboğazı yaşayan, temel ihti-yaç maddelerinin sıkıntısını çeken bir yapıdan,sanayi malları ihracatcısı ülke konumuna gelmiştir.

Ülkemizin 1980'li yıllarda gerçekleştirmeye başladığı finansal libarasyon yurtiçi yatırımlarının iç tasarrufları finanse etme olanağını artırır. 1990'lı yıllarda finansal piyasalardan yurtiçi dış oranların oldukça borçlanma olanağı artmıştır(240).

1990-1995 döneminde teselli kredi olanakları sağlanmış bu dayanıklı tüketim mallarına finansman olarak tahsil edilmiştir.

Bozulan dengelerin süratle tersine çevrilmesine yönelik radikal uygulamalar kısa dönemde büyümeyi olumsuz etkileyeceği tahmin edilmekteydi. Sonuçta büyüme ilk aşamada oldukça düşük seviyede kalırken, son dönemlerde üretimde artışa paralel olarak büyüme oranlarında artış gözlenmiştir. 1993 yılında ekonomimiz % 81 büyürken alınan motorlar sonucu 1994 yılında 6.1 küçülmesi 1995 yılında ise 7.9 oranında büyüdüğü gözlenmiştir.

Ancak 5 Nisan 1994 öncesi ve sonrası dövüz kurundaki önemli dalgalanmalar, dövüz kuru riskini son derece yükseltmiştir. Diğer yandan son yıllarda sermaye girişine neden olan faiz oranlarının çok yüksek olması ve TL'nin aşırı değerlenme eğilimi sermayenin uzun dönemli yatırımlara yönelmesini engellemiştir. Bu durumda fiyatın karasız hale geldiği, kısa dönemli riski daha az olan finansal ve ticari faaliyetlerin sanayi yatırımları aleyhine arttığı görülür.

(239) Boratav, a.g.e, s.32.

(240) Parasız, a.g.e., s.250.

Özelleştirme olgusu bu olayı pekiştirip kısa dönemli poli-tikalar uygulamalarına sebep olmakta, kısa dönemli karlar ekonomiyi frenlemektedir. Ayrıca özelleştirmenin sürekli gündemde olduğu ekonomide, KİT'lerdeki yatırımın uzun vadeli KİT çıkarları yönünden davranmasını yatırım yapacak kapasiteyi ve verimliliğini artırmasını beklemek zorundadır.

Ülkemizde yatırımlar yatırım yapılan firma veya halkın prodüktif kapasitesini arttırmaktadır. Böyle bir durumda firmalar ve çalışanların yeni teknoloji ve bilgileri kullanmaları ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde son yıllarda dünyaya açılma, teknolojide ilerleme, Türk Cumhuriyetlerine yeni yatırımlar bu uygulamalara ispattır.

3.2. 1980 Sonrası Görülen Ekonomik Büyümenin Değerlendirilmesi

1977'de yavaşlayan ve daha sonra gerileyen büyüme hızı, 80 yılında alınan tedbirlerle 81'de artma eğilimi göstermiştir.

1980-90 döneminde ise ortalama büyüme hızı 5,3 olmuştur. Bu gelişme dünya ekonomisinde dönem içinde büyük bir gelişme göstermiştir. Fakat bunu yüksek reel faiz oranı, ilan yetersizliği vb. gibi olumsuz gelişmelerin hakim olduğu bir kon-jektürde sağlanmıştır.

1980-90 dönemindeki gelişme incelendiğinde bunun imalat sanayindeki gelişmeden kaynaklandığı görülmektedir. Özellikle ithalatın serbestleştirilmesi, dövüz darboğazının ortadan kaldırılması, iş barışının sağlanması vb. gibi sebeplerden dolayı imalat sanayi büyümüştür.

89-90 yılları hariç tutulacak olursa 1980-87 döneminde imalat sanayinde katma değer artış hızı yıllık ortalama %8.3 olmuştur.

Tarım sektörünün büyüme hızı yıllar itibari ile dalgalanmalar görülmüştür ve 1980-90 döneminde yıllık ortalama 2.8 olmuştur.

İmalat sanayi ile birlikte enerji sektöründe gerçekleştirilen büyüme hızları sanayi sektörünün korunmasına katkıda bulunmuştur. Bu büyüme hızı 1980-90 döneminde yıllık ortalama % 7.1 olmuştur.

Bu gelişmeler sonucunda da hizmetler sektöründe reel üretim artışları gözlenmiştir. İç ve dış talepteki canlanmaya bağlı olarak ticaret, konut ve altyapı yatırımlarındaki canlanmaya paralel olarak inşaat sektöründe belirgin bir büyüme gerçekleştirilmiştir.

Sektörel paylar itibariyle bakılırsa bu dönemde cari fiyatlarla tarım sektörünün GSYİH içindeki payı 80'de % 22.6 'dan, 1990da % 18.1'e sanayi sektörünün payı % 25'den % 29,2'ye çıkmış, hizmetler sektörünün payı da %52.5 civarında kalmıştır.

1980-90 döneminde GSMH'de uzun süren bir büyüme oranı sağlanırken, dış talebin büyümeye katkısı 1938, 86, 88 ve 90 yılları dışında pozitif olarak gerçekleşmiştir. Bunda özel-likleesnek ve gerçekci kur politikası, sanayi ürün ihracatı-nın toplam ihracat içindeki payının artırılmasına yönelik teşvik uygulamaları ile turizm'de ve diğer görünmeyen gelir-lerde sağlanan gelişmeleri payı önemli olmuştur.

1990-1995 yıllarında ülkemizde görülen büyüme ihracat ve yatırımlara ve tüketime dayanmıştır. Dış ticaretin serbest-lesttirilmesi ve TL'nin aşırı değerlendirilmesi politikası son yıllarda, tüketim ve tüketim malları, ithalatında patla-maya neden olmuştur. Buda büyümeyi frenleyici bir etkidir. Öte yandan 5 Nisan 1994 tarihine kadar ülkede mali liberas-yon sonucu tüketici kredisinde büyük bir artış olduğu görül-mekte buda tüketim harcamaları üzerindeki gelir kısıtının azalmasına neden olmaktadır. Son yıllarda ülkemizde tasarruf eğilimi azalmış, Mevcut tasarruf eğilimiyle ülkemizin hızla büyümesi olanaksızlanmıştır. Ancak ekonomik büyümeyi kısıt-layan seyler yalnız iç tasarrufların yetersizliği ve dış öde-meler değeri sorunu değildir. Çünkü son yıllarda rant gelir-lerinin çok yüksek düzeye ulaşması ve kamu iç borçlanma ge-regi sonucu olarak faiz oranlarının aşırı derece yükselmesi özel sektörün büyümedeki öncülük rolünü beklediği gibi oynamaimkan vermemektedir(241).

1993 yılında döviz cinsinden borçlanmada faiz çok düşüktü.

1995 yılında ise aynı durum geçerli olmuştur.

(241) Parasız a, g, e., s.289-252.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Gelişmekte olan ülkelerde iktisat politikalarının temel hedefi toplumun sosyal ve ekonomik açıdan refah düzeyine ulaşmak ve iktisadi kalkınmayı gerçekleştirmektir. Bu bir yandan iktisadi büyümeyi, diğer yandan da sanayileşmiş bir ekonomik yapıyı içerir. İktisadi büyümenin sağlanması için ekonominin iç ve dış dengesinin sağlanması gerekir. Bu da yüksek bir istihdam dağılımı ve belli bir büyüme hızı gerektirirken, dış denge ödemeler bilançosu dengesinin sağlanmasını zorunlu kılar. Bir ekonomide enflasyon ödeme dengesi açıkları gibi etmenler iç ve dış fiyat dengesini bozarak döviz kurunun gerçekçi düzeyden sapmasına, ithalatın teşvik edilip, ihracatın azalmasına yol açar.

Ekonomide iç ve dış dengesizliklerin giderilmesi için para, maliyet ve dış ticaret politikalarına başvurulur. Mesela; ödemeler dengesinde giderek büyüyen açıkları çeşitli istikrar yöntemleriyle yani kur politikaları ve devalüasyon ile kapatma yollarına gidilebilir.

Türkiye'de 1980 sonrası uygulanan politikalar geniş kapsamlı bir istikrar programı olmamasının yanında serbest piyasa mekanizmasının daha da güçlendirilmesi için kamunun ekonomik hayata olan müdahalesinin en aza indirilmesini, rekabet engelleyici uygulamaların azaltılmasını, ayrıca kaynak tahsisinde etkinliği azaltıcı müdahale ve kısıtlamaların ortadan kaldırılarak yatırımların uluslararası entegrasyonu amaçlayan ekonominin gereklerine göre yapılmasını sağlamayı temel ilke edinmiştir. Ayrıca ekonomideki bozulan fiyat yapısına bir düzen getirilmiş, fiyatların tesbiti serbest bırakılmış, dış ticaret liberalleştirilmiş ithalatta mevcut korumacılığa karşılık ihracat doğrudan ve dolaylı teşvik unsurlarıyla desteklenmiştir. Türkiye'de 1980-1990 döneminde hızlı bir gelişme sürecine girmiş ve dış ticaret rejiminde uluslararası rekabet koşullarının temini dışı açık büyüme, ihracat artışında sürekliliği gerçekleştirmek için esnek kur politikası ithalatta liberasyon için teşvik politikaları oluşturulmuştur.

Dışa açık büyüme sürecinde ihracatın finansman için Türk Eximbank yeni yatırımlar, teknoloji düzeyini artırıcı yatırımların kaynağı olan Türk Kalkınma Bankası kurulmuş ve geliştirilmiştir.

İhracat alanında başarılı bir girişim için aşağıdaki aşamalı teşvik politikaları uygulanmıştır.

1. İhracatta vergi iadesi(net döviz kazancının %35'ine kadar) uygulaması yapılmıştır.
2. Ulusal paranın gerçek değerinin altında belirlenmesini sağlayıcı bir politika uygulanmıştır. Ancak,TL, 1988 yılından itibaren reel olarak değer kazanmaya başlamıştır.
3. Düşük faizli ihracat kredileri uygulanmıştır. Reeskont kaynaklı ihracat kredileri faiz oranı ile ticari bankaların uyguladığı faiz oranı arasındaki fark 1988'de 19 olarak gerçekleşmiştir.
4. İhracat FOB değerinin %50 si kadar ihraç malının girdisi olan gümrük muafiyetli hammadde ithal hakkı tanınmıştır.
5. Ayrıca, ihracat gelirinin %20 sinin kurumlar vergisi muafiyeti, 1991'de; %19 ve 1992'de; %16 olarak uygulanmıştır.
6. Toplam ihracat gelirinin %10 u kadar, işletme ihtiyaçları için gümrük muafiyetleri ithal hakkı getirilmiştir.
7. Yeni ve uzak pazarlar için, uzak mesafe navlun primi verilmiştir. Ayrıca, havayolu ile taşımacılıkta bazı kolaylıklar getirilmiştir.
8. İhracatçıların doğrudan desteklenmesinde kullanılan en etkin araçlardan birisi de DFİF'ten yapılan ödemeleri bir anlamda selektif vergi iadesine benzetmektedir.
9. İhraç mamüllerinin üretiminde kullanılan enerji girdilerine bazı muafiyet ve indirimler daha sonra uygulamadan kaldırılmıştır.

10. KKDF'dan ihracata destek sağlanması, orman sanayii ürünlerin ve döviz kazandırıcı hizmetlerin teşviki gibi mekanizmalar da süreç içinde kullanılan diğer doğrudan teşvik unsurlarını oluşturmaktadır.

11. Ayrıca, dış ticaret sermaye şirketlerine sağlanan ek teşvikler, yabancı sermaye ve serbest bölgeler uygulamaları da dolaylı ihracatı teşvik mekanizmaları olarak kabul edilmektedir.

İhracat alanındaki bu teşviklere paralel olarak, ithalatı da kısıtlayıcı unsurlar bir program dahilinde kaldırılmıştır. Özellikle, dışa açık bir büyüme, uluslararası rekabete uyumu gerekli kılmaktadır.

İhracatı geliştirmek kadar, ithalatın programlı biçimde libere edilmesi ve koruma oranlarının uluslararası düzeye indirilmesi sanayinin rekabet kullarına uyum sağlaması ve ihracatın geliştirilmesi önemlidir.

Böyle bir yapı, ekonomide gerçekçi bir maliyet fiyat yapısını gerekli kılmakta, standart ve kalite konusunda gündeme getirmektedir. Bu yapı ise; her alanda he türlü akılcı olmayan uygulamayı reddetmektedir.

Bütün bu gelişmeler ihracatı arttırırken, ihracatın bileşim de sanai ürünleri hehine değişmiştir. Ancak geline düzeyde, son üçyılıda ihractın gelişmesi yavaşlamıştır. Bu nedenle, gerçekçi bir kur polutukasının uygulanması ile ihracatta rekabet gücaü arttırılırken teknoloji düzeyinin yükseltilmesine dönük ve üretim kapasitesini artırıcı bir yatırım politikasına ihtiyac görölmektedir.

Belirli bir önem içinde de, reel ekonomi şartlarına uygun bir ortamın oluşturulması önemli bir amaç haline gelmiştir.

Türkiye'nin taknoloj yoğun ara ve yatırım malları sektörlerine yönelmesi ve bölgedeki avantajlarını kullanakara kendi dinamik görelî avantajlarını kullanarak kendi dinamik görelî avantajlarını yaratması kaçınılmaz gözökmektedir.

1980'den sonra uygulanan liberal ekonomi politikaları yabancı sermaye girişlerine olumlu katkıda bulunmuş, izlenen kur ve dış ticaret politikalarının yatırım malları ithalatını agaörelî olarak uçuzlatması kredi faizlerindeki düşüşler ve yurt içi talepreki eğilimini olumlu yönde etkilemiştir. Kamu yatırım politikası kalkınmada

öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlar hariç özel sektörün gelişmesini kolaylaştırıcı alanlara yoğunlaşmış özel kesimde gerekli teşvikler getirilmiştir.

1980 sonrasının bir diğer uygulamasıda reel faiz politikası olup özkaynak ve yabancı kaynak bileşimi açısından mali yönden zayıf olan firmaların kredi talebi yükseltilmiş, ve banka sisteminin aksamasına neden olmuştur. Ayrıca 1980 sonu uygulamalı dış borcun artmasına döviz kredi likilitesinin kontrolünün güçleştirilmesine sebep olmuştur.

Öte yandan İstanbul menkul kıymetler borsası geliştirilmiş fakat yeterince işlerlik kazanamamıştır.

1980 sonrası dönemde sübvansiyonların azaltılmasını kaynak kullanımında etkinliği ihracat ve iç tasarrufların artırılmasını kambiyo rejiminin serbestleştirilmesine, piyasa mekanizmasının kurulmasına çalışılmıştır.

Ekonominin dışa açılması ve bunun sürdürebilmesi için ülkenin rekabet gücünün fazla olması gerekir. Türkiye ekonomisinde ihracatta gelişmeler görülmüş, teknolojik açıdan da rekabet gücünün artması için ekonomik büyümenin gerçekleşmesi gerektiğinden yatırım, üretim, ihracat zincirinin kopmaması gerekmektedir.

1980'li yıllardan itibaren uyguladığı politikaları uluslararası entegrasyonun gerektirdiği istikrarlı bir yapıda gitmemiştir. 24 Ocak 1980 kararlarında bütün bu amaçlanan gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Fakat ihracattaki tıkanma ve ithalttaki artış eğilasyonu düşeribilmek için aşırı değerlendirilmiş kur politikası, artan dış borç giderek çoğalan dış ticaret açığı ise ısrarlayapılan düşük faiz politikası Türkiye'yi 1994 yılında ekonomik bir krize sokmuştur.

Bir yandan da Türkiye'nin kredi notunun kırılması buna bağlı olarak piyasada gcvensizliğin artması Türkiye'de yüksek ornlı bir devalüasyona sebep olmuştur. Ancak, dış ticaretin sağlıklı bir yapıya kavuşması için para ve mal piyasalarının istikrarlı olması yönünde şu tedbirler alınabilir:

1. Türkiye, duraksama içesinde bulunan ihracatını artırabilmek için öncelikle reel yönden tedbirler uygulamaya koymalıdır. Reel tedbirler içerisinde, ürün ve mal

maliyetini düşürüp, kalite ve standartları yükseltmeye yönelik tedbirler büyük önem taşımaktadır.Çünkü Türkiye'de 80'li yılların sona ermesi ile birlikte özellikle emek yoğun üretim yapan endüstrilerde, enerji başta olmak üzere girdi fiyatları önemli ölçülerde yükselince, dünya piyasalarındaahi olduğumuz maliyet avantajı oldukça azalmıştır.Bu zorluk ihracata dönük yürütülen pazarlama çalışmaları desteklenerek aşılabılır.

2.İhracatta yeniden bir artış trendi sağlayabilmek için öncelik, ihracata yönelik gelişme potansiyeline sahip endüstrilere verilmelidir. Bu doğrultuda, ileride dış pazarlarda rekabet edebilme şansına sahip olabilecek endüstrilere kaynak aktarımı açısından ağırlık verilmelidir. Halin rekabet açısından avantajlı durumda bulunan endüstrilere verilen önem ise arttırılarak sürdürülmelidir.

İhracata yönelik gelişme potansiyeline sahip endüstrilerin tesbitinde belirleyeci faktör, endüstrilerin gelecekte sahip olabilecekleri karşılaştırmalı üstünlükler olmalıdır. Zira değişen dünya koşulları ile birlikte ülkemiz koşullarında da değişiklikler söz konusudur. Eskiden emeğe dayalı endüstrilerde sahip olduğumuz karşılaştırmalı üstünlüğün, ekonomik gelişmeler neticesinde artan oranlı beceri isteyen elektrikli ve eletriksiz makinelerle yoğunlaşması muhtemeldir.Dolayısıyla yapılacak tesbitten karşılaştırmalı üstünlükler konusundaki koşul ve gelişmelere göre hareket edilmelidir. Uzun vadeye yönelik olarak tesbit edilecek endüstrilerde yapısal değişikliklerin meydana getirilebilmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak endüstrilerde üretim sürecinin kısaltılması, mevcut esnekliklerin artırılması, yeni teknolojilerin adaptasyonuna yönelik çalışma ve pröjelere devlet kanalı ile mali destek sağlanabilir. Bu yönden çalışma ve projelere devlet kanalı ile mali destek sağlanabilir. Bu yönden çalışma ve projelerin devreye girmesiyle de potansiyel ölçek ekonomilerinde faydalanılabilir.

3. Türkiye koşullarında yapılan üretimin uluslararası piyasalara açılabilmesi kısa vadeye yönelik olarak ülke içi yüksek maliyetler nedeniyle oldukça zor görölmektedir. Bu nedenle 1980 sonrası ihracat artışında büyük etkisi olan ancak suistimallere neden olması ve enflasyonist etkileri nedeniyle kamuoyunda ciddi tepkiler uyandıran teşvik politikalarının en azından melli bir süre için yeniden

gündeme gelmesi düşünülebilir. Böylece geçici bir süre için yaratılacak teşvik ortamında uluslararası piyasalarda rekabet gücümüz artırılabilir. Ancak, ihracata yönelik getirilecek yeni teşvik sistemi ile bazı değişiklikler yapılmalıdır. Örneğin; eskiden parasal ve mali teşvikler içerisinde ağırlık bakımından ihracatçılara yönelik olarak verilen teşviklerde ağırlık yerli katma değeri yüksek olan kesimlere kaydırılabilir. Böylece üretici kesimin ihracata yönelebilmesi teşvik edilebileceği gibi teşviklerin önemli bir kısmını elde eden büyük sermayeli dış ticaret şirketlerinin teşvik alanında sahip oldukları monopol benzeri yapının ortadan kaldırılması mümkün olabilecektir.

Öte yandan ihracatın teşviki açısından en önemli hususlardan biri gerçekçi kur politikası ihracatta ileri bir aşama sağlanıncaya dek uygulanmalıdır. Bu suretle ekonomide ihracat aleyhine dönmüş bulunan nisbi fiyat yapısı tersine çevrilebilecektir. Ancak, gerçekçi kur uygulaması, Türk ekonomisindeki bazı önemli değişimleri sarsmayacak nitelikte olmalıdır. Türkiye'de yüksek enflasyona bağlı olan faiz oranları enflasyon oranlarının gerisinde kalamıyacağına göre, Türk Lirasının kambiyo kurundaki değeri bir yandan sermaye kaçışını engelleyecek, öte yandan ihracatı teşvik edecek düzeye oturmalıdır.

4. İhracatı geliştirmede ele alınabilecek bir diğer önlem, sermayenin ihracatı artırmaya dönük yönlendirilmesidir. Özellikle son yıllarda dünya ekonomik konjunktüründe ortaya çıkan gelişmelerle birlikte çok uluslu şirketler, gelişmekte olan ülke ekonomilerinde ağırlığını artırmış bulunmaktadır. Yabancı sermayenin ana hedefinin kar elde etmek olduğunu yadsımak mümkün değildir. ancak, yabancı sermayeyi ülkeye kabul ederken öne sürülebilecek bazı şartlar, bu tür sermayeyi ülkemizde oturtmadan ülkemiz ihracatı açısından olumlu etkiler ortaya çıkarabilir. Daha önce İtalya, İspanya gibi diğer Avrupa ülkelerine kıyasla daha az gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde otomobil endüstrisi alanında başarılı örnekleri görülmüş uygulamalar ülkemiz şartlarına uygun olarak düzenlenebilir. Örneğin yabancı sermayenin yatırım yapacağı sektörlerde üretime geçerken belirli bir süre sonra önceden saptanacak bir üretim yüzdesinin ihraç edilmesi zorunluluğunun getirilmesi gibi. Bu sayede ülkemizin ihracatı değer ve miktar olarak artabileceği gibi yabancı sermayenin

sahip olduğu teknolojik birikimin hiç değilse belli bir kısmından yararlanılması da mümkün olabilecektir.

5. Türkiye, ihracaatında karşı karşıya bulunduğu dış pazar artan rekabittik sorununu alabileceği gnlmlerin yardımıyla aşmak zorundadır. Bu olumsuzlukları aşabilmek için yeni pazar arayışlarına girmek akılcı görünmektedir. Söz konusu arayışta ileriye dönük olarak Orta Doğu ülkeleriyle aramızda bulunan coğrafi, sosyal ve kültürel yakınlık gibi avanta < lardan yararlanılabilir.

Orta Doğu Ülkeleriyle ilgili olarak ele alınması gereken bir diğerk husus, kapalı halde bulunan Irak Türkiye petrol boru hattının tekrar hizmete açılmasının sağlanmasıdır.

6. Türkiye liberal ekonomi anlayışı çerçevesinde gümrük vergilerini önemli ölçülerde düşürmüş olmasına karşın, 90'lı yılların ortalarında ekonmisisinin içinde bulunduğu koşullar gözönüne alınırsa, tüketim malları ithalatının hiç değilse makro ekonomik ddengeler yeniden sağlanıncaya dek bir miktar kısıtlanmasında fayda bulunmaktadır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin hemen tamamına yakınında olduğu lüks tüketim malları ithalatının genişlemesine yol açmaktadır. Bu durumu ithalat için gerekli döviz kıtlığının geçerli olduğu ekonomik ortamda bir israf olarak nitememek olasıdır. Türkiye'nin itahatını düzenleyici tedbirler alması gereklidir.

7. Türkiye, dış ticarete gelişmiş ülkelerin uyguladıkları gümrük tarifelerini ve tarife dışı ihracat engellerini aşabilmek için uluslararası düzeyde gelişmetke olan ülkelerin girişimlerine olan desteğini artırmalıdır. Çünkü dış ticaret çeşitli ödünler elde edebilmek, bireysel çabalardan ziyade kolektif girişimlerce sağlanabilmektir. Gelişmekte olan ülkelerle bütünleşme ile kararlı ve iradeli bir dış politika yürülmesine ihtiyaç göstermektedir. Bu nedenle kolektip girişimlerde alınacak kararların uygulanmasında taviz vermeme ilkesine uyulmalı, kararlı olunmalıdır.

Türkiye'nin 1980 sonrası uyguladığı dış ticret politikasının ihracat dönük ve serbestleşme polikikası olduğunu biliyoruz. 1980'den 1995'e kadar geçen dönem içinde Türkiye'nin girmiş olduğu ödemeler dengesi problemlerine çeşitli istikrarönlemleri ile çare bilnmaya çalışılmıştır. 1980 sonrasında ihracat hamlisindeki teviklerde etkili olmuş fakat yeterli seviyeye çıkartılmamıştır.

Türkiye'nin ödemeler dengesinin istikrarlı bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir. Ödemeler dengesinde bu istikrarın sağlanabilmesi için ihracatın özendirilmesi ve ihracat artışına süreklilik kazandırılması gerekmektedir.

Bunun için ihracat gelirlerini artırıcı önlemler alınmalıdır. Dünya pazarlarında rekabet gücüne sahip olabilecek sektörlerin, hem bu pazarlarında rekabet gücüne sahip olabilecek sektörlerin, hem bu pazara girişinin sağlanabilmesi hem de sosyo ekonomik gelişmenin hızlandırılabilmesi için kaynaklar ve tevik sistemi ihracat gücünü arttıracak biçimde yönlendirilmelidir. Mal ve ülke grupları itibarıyla ihracatın çeşitlendirilmesi sağlanmalıdır. GATT ve AT kurallarına uygun ihracat destekleme yöntemleri geliştirilmelidir. İç ve dış fiyat artışları ve ticaret hadlerini gözönüne alan bir kur politikası uygulanmalıdır. İhracat faaliyetlerini organize edecek dış piyasalardaki gelişmeleri anında ülkeye aktaracak iletişim ağını gerçekleştirecek, etkin pazarlama ve tanıtım faaliyetlerini üstlenecek, kamu ve özel kesimin işbirliği ile kurulacak bir dış satım organizasyonu oluşturulmalıdır.

Ekonomide rekabet yoluyla verimliliği ve dünya ekonomisi içindeki payımızın artırılması amacıyla gerekli olan ithalat kolaylaştırılmalıdır. Bu konuda ithalatın haksız rekabet yaratması, tüketiciye zarar vermesi önlenmeli ve ithalat politikaları hızlı ve kaliteli bir şekilde izlenmelidir.

Türkiye kalkınma ve sanayileşme politikasında ithalatın kolaylaştırılması ile ihracatın teşvikini dengeli bir biçimde birleştirmek zorundadır. Yakın bir gelecekte dünya ölçeğinde rekabet gücüne yönelebilecek gelişme sektörleri belli bir süre korunmalıdır. İthalatta haksız rekabete izin verilmeli, anti damping mevzuatının hızlı ve etkin işlemesi sağlanmalıdır. Gümrük teşkilatı modernize edilmelidir. İthal mallarında, yerli tüketici korunmalıdır.

Sonuç olarak, son 15 yıl içinde alt yapının yenileştirilmesi ve ekonomi politikalarının serbestleştirilmesi, Türkiye ekonomisini giderek artan bir biçimde dünyadaki iktisadi güçlerin karmaşık ilişkilere yol açmıştır. Fakat, Türkiye'nin dışa açılma stratejisinin devamı gereklidir. Çağımızda dışa açılmayan ekonomilerin gelişmediğinin gerçek olduğu gözönünde tutulursa Türkiye'nin dış ekonomik ilişkiler sorununa çözüm bulması gerekir.

Dileğimiz; Türk ekonomisinin uygulanan dış ticaret politikası ışığında gelişmesi ve sorunlarını çözmesidir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AKAT, S.Asaf, **Alternatif Büyüme Teorisi**, İstanbul İletişim Yayınları, 1983.
- ALKİN, Erdoğan, **Uluslararası Ekonomik İlişkiler**, İstanbul, Filiz Kitapevi, 1990.
- ALPAR, Cem ve Ongun, Tuba, **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar-Az Gelişmiş Ülkeler Yönünden Değerlendirme**, Ankara, Türk Ekonomi Kurumu Yayınları, 1987.
- ALPAR, Cem, **Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, Ankara, 1980.
- ALTINTAŞ, Mustafa, **Toplum Ekonomisi**, Birinci Baskı, Ankara, Teori Yayınları, 1987.
- AREN, Sadun, **İstihdam, Para ve İktisat Politikası**, 9. Basım, Ankara, Savaş Yayınları, 1989.
- BALKIR, Canan ve ERSOY, Arif, **Sınai Kalkınma, Üçüncü Dünyada Dış Ticaret ve Yatırım**, İstanbul, 1985.
- BALKIR, Canan, DEMİRCİ, Muzaffer, **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Topluluğu**, İstanbul, Bilgehan Basımevi, 1988.
- BERKSOY,T., **Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme**, İstanbul, Belbe Yayınları, 1982.
- BORATAV, Korkut ve TÜRKSAN, Ergun, **İktisat Politikası Seçenekleri Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları**, İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 3. baskı, Gerçek Yayınevi, 1987.
- BOZKURT, Ünal, **Ekonomide Yabancı Sermayenin Yeri ve Önemi**, İstanbul, YASED Yayını, 1985.

- ÇARIKÇI, Emin, **Türkiye'de Ekonomik Güçlükler ve Çözüm Yolları**, Ankara, Adım Yayıncılık, 1991.
- ÇEÇEN, Aydın, A., DOĞRUEL, A. BULUT , DOĞRUEL Fatma, **Türkiye'de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz**, İstanbul, Egemen Yayınları, 1990.
- ÇELEBİ, Işın, **Dışa Açık Büyüme ve Türkiye**, İstanbul, 1991.
- DOBB, Maurice, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerinde İncelemeler**, çev. F. AKAR, İstanbul Bölge Yayınları, 1992.
- EKZEN, Nazif, **"1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi"**.
- EREN, Aslı, **Türkiye'nin Ekonomik Yapısının Analizi**, Muğla, Bilgehan Basımevi, 1989.
- ERSAN, İhsan, **Bankalarda Döviz Yönetimi**, Ankara: Türkiye Bankalar Birliği Yayın No:150, Ayyıldız Matbaası, 1988.
- ERTÜRK, Emin, **Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin içinde Bulunduğu Entegrosyonlar**, 1. Baskı, Bursa, Ezgi Kitabevi, 1991.
- GÜREL, Nevzat, **Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Rekabet Gücü**, Devlet Planlama Teşkilatı, Avrupa Topluluğu İle İlişkiler Başkanlığı, Ankara, 1990.
- HİÇ, Süreyya, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Menteş Kitabevi 1988.
- İNCE, Macit, **Devlet Borçlanması**, 3.b., Ankara, İ.İ.B.A., 1976.
- KARLUK, Rıdvan, **Ekonomik Birleşmeler Teorisi Yönünden Türkiye'nin AET Üyeliği ve Sanayileşme Sorunu**, Eskişehir, İ.T.İ.A. Basımevi, 1976.
- KARLUK, Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi "Tarihsel Gelişim ve Yapısal Değişimi"**, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Eskişehir, 1995.

- KARLUK, S. Rıdvan, **Uluslararası Ekonomi**, Geliştirilmiş 3.b., İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi, 1991.
- KAZGAN, Gülten, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1985.
- KEPENEK, Yakup, **Türkiye Ekonomisi**, Ankara, Teori Yayınları, 1987.
- KILIÇBAY, Ahmet, **Türk Ekonomisi**, Ankara, IMF Bankası Kültür Yayınları, 1992.
- KIRAL, C. ve TURTIN, R, **Koruyucu Dış Ticaret Politikası ve Etken Koruma**, DPT Yayını, Ankara, 1987.
- KOCABAY, Yalçın, "**Türkiye`de Yabancı Sermaye Mevzuatı ve Uygulaması**", Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, 1974.
- MANİSALI, Erol, **Uluslararası Ekonomi, Gümrük Birlikleri ve Dinamik Entegrasyon Teorisi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını.
- ÖCAL, Tezer, **İktisat**, Ankara, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No:25, 1990.
- ÖNEY, Erden, **Uluslararası Para Sistemi**, Ankara, Ankara Üniversite Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:448, 1980.
- PAKDEMİRLİ, Ekrem, **Ekonomimizin 1923'ten 1990'a Sayısal Görünümü**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1991.
- PARASIZ, İlker, **Uluslararası Para Sistemi**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1986.
- PARASIZ, İlker, **Kriz Ekonomisi**, 5 Nisan 1994 Kararları, Bursa, Ezgi Kitabevi, 1995.
- SAVAŞ, Vural, **Kalkınma Ekonomisi**, Ankara, 1970.
- SELİK, Mehmet, **İktisadi Doktrinler Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1988.

- SEYİDOĞLU, Halil, **Uluslararası İktisat**, Geliştirilmiş 9. Baskı, İstanbul, Ezgi Kitabevi, 1993.
- SÖNMEZ, Mustafa, **Türkiye Ekonomisi'nde Bunalım**, İstanbul, Bilgi Yayınları, 1989.
- SÖNMEZ, Mustafa, **Türkiye Ekonomisi'nde Durum**, İstanbul, Belge Yayınevi, 1985.
- TOĞAN, Sübidey, **1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu**, Ankara, Türk Eximbank Araştırma Dairesi Yayını, 1992.
- TOĞAN, Subidey, **İthalatta Liberelizasyon**, Ankara, İşveren Yayınları, 1989.
- TOMANBAY, Mehmet, **Dış Ticaret Rejimi ve İhracatın Finansmanı**, Ankara Hatipoğlu Yayınevi, 1995.
- ULUTAN, Burhan, **İktisadi Doktrinler Tarihi**, İstanbul, Neşriyat Kültür Serisi, No:17, 1978.
- URAS, Güngör, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Hareketleri 2. Türkiye İktisat Kongresi, 2 - 7 Kasım 1981**, DPT Yayınları, No:1783, 1981.
- ÜSTÜNEL, Besim, **"Milletlerarası İktisadi Birleşmeler Teorisi"**, Y.S.P. Yayını, 1980.
- YILMAZ, İlhan, **Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlar ve Beklentiler**, İstanbul, YASED Yayını, 1988.
- YILMAZ, Şiir Erkök, **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi**, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayını No: 57, Ankara.

MAKALELER

ABUSOĞLU, Ömer, Döviz Kuru Değişmelerini Belirleyen Faktörler, **Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, (1) 1987.

ABUSOĞLU, Ömer, Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkisi, 1980-1988 Dönemi, Ankara, **TOBB Dergisi**, Yayın No: Genel 154, Ar-Ge, 1990.

AKGÜÇ, Öztin, "Dalgalı Döviz Kuru Sistemi Dış Ödemeler Dengesi İçin Bir Çözüm mü? , **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Yıl:13, Sayı:1, Ocak 1982.

AKGÜÇ, Öztin, "Mevcut Ekonomik Koşullar Altında Yeni Hükümet İçin Olanaklar ve Seçenekler Nelerdir?", **Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Ocak 1991, Sayı:8.

AKYÜZ, Yılmaz, "Ekonomide Liberalleşme ve Sanayileşme", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, XIIIIV, 165:10.20, Ankara 1994. ALKİN, Erdoğan, Merkez Bankası, Enflasyonu Durdurabilir mi?, **Milliyet**, 1990.

ALPAR, Cem, Türkiye'nin Plânlı Dönemde İmalat Sanayini Koruyucu Dış Ticaret Politikası, Ankara, **AİTİA Yayını**, No:74\1, 1974.

BALASSA, Bela, "Yeni Sanayileşen Ülkelerin 1973 Yılından Sonra Ekonomi Tecrübeleri ve Türkiye Örneği", **Türkiye'de İzlenen Kur Politikası, Tarihçe, Bugünkü Durum, Sorunlar Öneriler**", Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, 1981.

BALASSA, Bela, Dışa Açık Ekonomi Üzerine Makaleler, **DPT Yayın No:276**.

BALASSA, Bela, Dışa Açık Ekonomi Üzerine Makaleler , **DPT, Yayın No: 276**.
BAL, Harun, "Kambiyo Politikaları, Dış Ticaret ve Enflasyon", **İktisat, İşletme Finans Dergisi**, Yıl:8.

BAYSAN, T. ve Aktan, D., "Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu; Liberasyon Karşılaştırmalı ve Üstünlük ve Optimum Politikalar", **ODTÜ. Gelişme Dergisi**, sayı XII, Ocak 1985.

- BERKSOY, Taner, Kalkınma Staretejileri ve İthal İkamesi, **Hacettepe Üniversitesi İİBF. Dergisi**, Sayı:3,Alt 1 ve 2, Ankara, 1985.
- BOZKURT, Ünal, Ekonomide Yabancı Sermayenin Yeri ve Önemi, **YASED Yayını**, İstanbul, 1985.
- ÇELEBİ, Işın, "Türk Ekonomisinde Gelişmeler ve İhracat Politikaları", **Dış Ticarete Gelişmelerle ve İhracat Politikaları Senpozyumu**, İzmir, Meptaş Yayınları, 1985.
- ÇİLESİZ, Yeşim, Mısırlı, Okan, Türkiye'de Yabancı Sermaye, Dünyada Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentileri, **YASED Yayınları**, İstanbul, 1988.
- EGE, Yavuz, "1990`lı Yıllarda Türkiye Ekonomisi Nasıl Bir Para Politikası İzlemelidir?", **İşletme Finans**, Sayı:91, Yıl:9, 1993.
- EREZ, Yalım, "1994`te Neler Yapmalı", **Ekonomik Forum Dergisi**, Ocak 1994.
- ERGÜN,İsmet,"Dünden Bugüne Türkiye Ekonomi ve 2000'li yıllara Bir Bakış", **Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, Ekim 1992.
- ERTUĞRUL,Ahmet, "Döviz Politikası İhracatı Kârlı Olmaktan Çıkardı", **Ekonomik Forum Dergisi**, Ocak 1994.
- KARLUK,Rıdvan, Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, **İstanbul Ticaret Odası Ekonomik Yayınları Dizisi**, No:13, İstanbul, 1983, s.14.
- KAZGAN, Gülten, Türkiye'de Kur Politikası ve TL'nin Konvertibilitesi, (1981-1986), **Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi**, BPT Yayını.
- KIZIL, Ahmet, "Türk Kambiyo Mevzuatında Liberalleşme ve Bunun Uluslararası İlişkilere Yansıması, 1980-1990 Döneminde Türkiye'de Ekonomik Politika ve Uygulamalar", **Dış Ticaret Müsteşarlığı Araştırma Dizisi**, Mart 1991.

- KOCAMANOĞLU, Aynur, Ödemeler Dengesi ve Türkiye'deki Uygulama, TC. Merkez Bankası 3 Aylık Bülten, **Maliye ve Gümrük Bakımından Araştırma ve Plânlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı**.
- KURDEŞ, Kemal, "Ekonomide Bunalıma Doğru", **Banka ve Ekonomik Dergisi**, Şubat 1994.
- KURDEŞ, Kemal, "Piyasa Ekonomisi ve Döviz Kuru Politikası" II, Meban Sermayesi Araştırma Merkezi, **DPT Yayını**, 1981.
- ÖKSÜZ, Suat, "Kalkınma Süresinde Döviz Kuru Politikası, Dış Açık, Eflasyon ve Büyüme Hızı İlişkisi", İkinci Türkiye İktisat Kongresi, **Dış İlişkiler Komisyonu Tebliğleri**, İzmir, Kasım 1981.
- ÖZTÜRK, Tuncay, Türkiye'de ve Dünyada Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentileri, **YASED Yayınları**, İstanbul, 1988.
- PAMUK, Şevket, "24 Ocak ve Dağılımı", 11. Tez, Sayı:2, Şubat 1986.
- SELÇUK, Faruk, "Reel Döviz Kurları Üzerine" **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı:84, 1993.
- SERİN, Vildan, "Uluslararası, Para Sistemindeki Değişmelerin Işığında Türkiye'nin Döviz Kuru Politikası", Hukuk Araştırmaları, İstanbul, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını**, Cilt:1, Sayı:1, Ocak-Nisan, 1986.
- TÖRE, Nahit, "1971 sonrasında Türkiye'de izlenen Döviz Kuru Politikası", **Ekonomik Yaklaşım**, Yıl: 2, Cilt: 2, Sayı: 1, Ankara 1981.
- YILMAZ, İlhan, Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentileri, **YASED Yayını**, İstanbul, 1988.

YABANCI KAYNAKLAR

- AKTAN, Okan H., Liberalization, Export Income And Exchange Ret Policy, Turkey's Experince Of The 1980, Haziran 1993.**
- BALASSA, Bela, Trade Liberalization Among Industrial Countries Objectives and Alternatives, New York, McGraw Hill Book Company, 1967.**
- BHAGWATI, Jackdish, The Economics Of Under Developed Countries World, London, Press Unv., 1966.**
- GRUBEL, Herbert, International Economics, Illionis, Simon Fraser University, 1981.**
- JAMESON, K. P. Wilber, The Political Economy At Development and Under Development, International Editidipns Economics Serias, New York, 1984.**
- LIBSEY, Richard G., Steiner, Peter G., İktisat 2, Douglos D. Puruis, Bilim Teknik Yayınevi. R. Weckstein (Ed), Contrasting Trends In Nineteenth Twentieth Century World Trave, Ragnar Nurkse, Expansion Of World Trade and The Growth Of National Ecomonics, Torch Books, New York.**
- MEIER, Geralt, Learding Issuer In Economic Development, New York, Oxford University, 1976.**
- R. ve W. M. CORDEN, Prebisch, International Economics and Development, New York, Akademik Press, 1972.**
- SINGER, Wolfgang H., "Where Do We Stand, Where Do We Stond, Where Are We Going?!, ODTÜ Gelişim Dergisi, XI, 1 ve 2.**
- TOGAN, Subidey, "Trade Liberalization and Comparatitive Structure In Turkey During 1980's", Ankara, Bilkent University.**
- TURGOT, Sociology and Economics Turgot On Progress, London, Cambiridge Univ. Press, 1973.**

DIĞER YAYINLAR

- Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye İstatistik Yıllığı**, 1991.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye İstatistik ve Yorumlar**, Mart-Nisan 1996.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Dış Ticaretin Değerlendirilmesi**, 1995, Nisan 1996.
- DPT, **Dış Ekonomik İlişkiler**, Üçüncü İktisat Kongresi, 4-7 Haziran 1992.
- DPT, **Yabancı Sermaye Raporu**, Yabancı Sermaye.
- DPT, **Ekonomik Göstergeler, (1950-1995)**, Mart 1996.
- Ekonomi Ansiklopedisi**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1991.
- T.C. Merkez Bankası, **Yıllık Rapor**, 1981, Ankara, 1982.
- Hazine Müsteşarlığı, **Hazine Aylık İstatistikleri**, Temmuz-Eylül 1995.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Dış Ticaretin Değerlendirilmesi**, 1995, Nisan 1996.
- EGİAD, **1992 Yılı Başında Türkiye Ekonomisi ve Beklentiler**.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye İstatistik Yıllığı**, 1991.
- DPT, **Yabancı Sermaye Raporu**, Yabancı Sermaye Başkanlığı, Ankara, 1990.
- T.C. Merkez Bankası, **Yıllık Rapor**, 1983, Ankara, 1984.
- T.C. Merkez Bankası, **Yıllık Rapor**, 1984, Ankara, 1984.
- T.C. Merkez Bankası, **Yıllık Rapor**, 1986, Ankara, 1984.
- T.C. Merkez Bankası, **Yıllık Rapor**, 1987, Ankara, 1984.
- T.C. Merkez Bankası, **Yıllık Rapor**, 1990, Ankara, 1984.
- T.C. Merkez Bankası, **Yıllık Rapor**, 1981, Ankara, 1984.
- T.C. Merkez Bankası, **Üç Aylık Bülten**, Ocak-Mart, 1990.
- T.C. Merkez Bankası, **Üç Aylık Bülten**, Temmuz-Eylül 1990.
- T.C. Merkez Bankası, **Yıllık Rapor**, 1986, Ankara, 1987.
- T.C. Merkez Bankası, **Üç Aylık Bülten**, Nisan-Haziran, 1990.
- Türkiye Ekonomik Kurumu, 1987.
- TOBB, **İktisadi Rapor**, 1986, Ankara, 1986.
- TOBB, **İktisadi Rapor**, 1986, Ankara, 1986.

TOBB, İktisadi Rapor, 1988, Ankara, 1988.

TOBB, İktisadi Rapor, 1990, Ankara, 1990.

TOBB, İktisadi Rapor, 1982, Ankara, 1982.

TOBB, İktisadi Rapor, 1985, Ankara, 1985.

TOBB, İktisadi Rapor, 1989, Ankara, 1989.

TOBB, İktisadi Rapor, 1987, Ankara, 1987.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), 1988 Yılı Mali Politikaları ve 4 Şubat Tedbirleri; Görüşler ve Değerlendirme, Ankara, Yayın No: Genel 71, APK 26, 1988.

TOBB, İktisadi Rapor, 1989, Ankara, 1989.

TOBB, İktisadi Rapor, 1990, Ankara, 1990.

TOBB, İktisadi Rapor, 1981, Ankara, 1981.

TOBB, İktisadi Rapor, 1981, Ankara, 1982.

TOBB, İktisadi Rapor, 1985, Ankara, 1985.

TOBB, İktisadi Rapor, 1988, Ankara, 1988.

TOBB, İktisadi Rapor, 1981, Ankara, 1981.

TİSK, Türkiye'nin Rekabet Gücü, (AB Ülkeleri, Japonya ve AB'de Karşılaştırılmalı), Yayın No: 152.

TÜSİAD, Dış Ticaret Raporu, İthalat ve İhracatta Sorunlar ve Öneriler, Türk Sanayici ve İşadamları Derneği Yayını, İstanbul, 1986.

Yabancı Sermaye Başkanlığı, 6224 Sayılı Kanuna Göre Türkiye'de Yabancı Sermaye, Ankara DPT Yayınları, No: 1988, YSBI, 1983.

Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Yabancı Sermaye Raporu, Ekim 1995.

18451 Sayılı Resmi Gazete, 84-30/1 Karar, 7 Temmuz 1984.

18451 Sayılı Resmi Gazete, 84-30/1 Karar md.4, 1984.

18451 Sayılı Resmi Gazete, 84-30/1 Karar md. 15-14, 1984.

TEZ

ÇELEBİ, Işın, “Türkiye’de 1980 Sonrası İhracata Yönelik Sanayileşme Modelinde İhracata Özgü Teşviklerin Sanayileşme Açısından Değerlendirilmesi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1990).

